

Birinci Türkoloji Qurultay - film kimi bir hadisə...

1926-

ci ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultay böyük elmi hadisə olmaqla yanaşı, həm də film kimi bir hadisədir. Onun kinematografik həllini tapan rejissor dünyanın ən təsirli filmlərindən birinə imza atmış olardı...

Burda həm respublika rəhbərləri, həm də nazirlər var. İnoqamov Özbəkistanın, Perenqliyev Türkmənistanın, Mustafa Quliyev Azərbaycanın Xalq maarif naziridir. Moskvalı nümayəndə Naqovitsin RSFSR-

in sosial təminat naziridir. Baraxov Yakutiya Xalq Komissarları Şurasının sədridir, Qorxmazov Dağıstan Nazirlər Sovetinin sədridir, əslən Qubadan olan azərbaycanlı Məmmədbəyov Dağıstanın maliyyə naziridir. Mirzə Davud Hüseynov Zaqafqaziya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının Xalq maliyyə naziridir..

1937-

ci ildə İnoqamov da, Perenqliyev də, Quliyev də, Naqovitsin də, Baraxov da, Qorxmazov da, Məmmədbəyov da, Mirzə Davud Hüseynov da "xalq düşməni" kimi güllələnəcəklər.

Burda türk dünyası birləşib. Özbək Xalid Səid Azərbaycan türkoloqudur. Kazan tatarı Alparov türkmən türkoloqudur. Xalid Səid Xocayevin Qurultay təssüuratlarını bölüşdüyü "Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım" kitabına kazan tatarlarından Əziz Qubaydullin ön söz yazır...

SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının özbək əsilli elmi işçisi Xalid Səid Xocayev də, Bakı Darülfünunu Şərq fakültəsinin kazan əsilli professoru Əziz Qubaydullin də 1937-ci ildə güllələnəcək.

Burda Azərbaycan türkoloqlarının biri Çobanzadənin timsalında kırımlıdır, biri Xalid Səidin timsalında özbəkdir, biri Zifeldin timsalında estondur, biri Qubaydullinin timsalında kazan tatarıdır.

Almatıda Baytursunovu ittiham edirdilər ki, Bakıda Bəkir Çobanzadə ilə əlaqələri var. Yaxud əksinə, Baytursunovla əlaqələri olduğuna görə Bakıda Çobanzadəni suçlayırdılar...

Baytursunov da, Bəkir Çobanzadə də 1937-ci ildə güllələnəcəklər.

Burda bir ailə var. Yeganə qadın nümayəndə Ayna Sultanova da burdadır. Əri Həmid Sultanov da burdadır. Qardaşı Qəzənfər Musabəyov da burdadır.

1937-ci ildə üçü də bir yerdə güllələnəcək...

Burda hamı bir-birinə qarışıb. Millətçi uklonistlər də burdadır, sol eserlər, anarxistlər, bolşeviklər də və s. Pepinovun timsalında səkkiz ay öncə müstəqil Azərbaycanın üçrəngli bayrağını qaldıranlar da burdadır, Həbib Cəbiyevin timsalında altı ay öncə onu endirib Sovet Azərbaycanının oraq-çəkicli bayrağını ucaldanlar da.

1937-ci ildə Pepinov da, Həbib Cəbiyev də güllələnəcəklər.

Burda bir Petrov var, həm xristian rahibidir, həm çuvaş millətçisidir, həm də türkoloqdur. 1937-ci ildə Petrov da güllələnenəcək.

Güllələnenlər çoxdur, saymaqla qurtarmır.

Amma burda həm də talelər var. Tutaq ki, Alparovla Gəldiyev - ikisi də başqırdır. Ufa mədrəsəsində bir yerdə təhsil alıblar.

Sonra Türkmənistanda bir yerdə çalışıblar; bir yerdə türkmən dilinin qrammatikasını yazıblar. Sonra da Gəldiyev 1931-ci ildə 41 yaşında, Alparov isə 1936-cı ildə 47 yaşında dünyalarını qəfil dəyişiblər.

Leninin dostu, milliyyətçə eston olan Artur Zifeld Ədəbiyyat İnstitutunun ilk direktorudur. Mahmud Kaşğari Divanının tərcüməsinə imkan verdiyi üçün 8 il müddətinə sürgünə göndəriləcək.

Milliyyətçə çex olan Nikolay Roqdayev Leninin məsləhəti ilə Tiflisdə Qafqaz İcraiyyə Komitəsində elmi katib işləyir. Hansı səbəbdənsə o da Daşkəndə sürgün ediləcək.

Artur Zifeld Kolimada sürgündə və 50 yaşında "qocalığı" və ürək çatışmazlığı səbəbilə həlak olacaq.

Roqdayev isə 1934-cü ildə sürgündə 54 yaşında beyninə qansızma nəticəsində dünyasını dəyişəcək.

İsmayıl bəy Qaspiralının Türkoloji Qurultayda iştirak edən varislərinin - kırımlı nümayəndələrin aqibətinə baxın: Bəkir Çobanzadə güllələnib.

Osman Akçoraklı güllələnib. Həsən Səbri Ayvazov güllələnib. Nedim Mahmut güllələnib. Ukrayna Elmlər Akademiyasının qurucularından və ilk akademiklərindən biri - Aqafanqel Krımski də, Odabaş da, Yakub Kamal da həbsxanalarda həlak olublar və s. Kazan tatarları da elə...

Türkoloji Qurultayın, şübhəsiz, pantürkist tərəfləri də var idi. Tutaq ki, əslən türk olsalar da, inanc məsələsində türklərdən ayrılan xristian yakutlar üçün əlifba islahatı problemi yoxdu. İndiyə qədər ərəb əlifbasını işlətməmişdilər ki, indi ərəb əlifbasından imtina edib, yerinə latın əlifbasını tələb edəydilər. Onlara ümumtürklərin hamısının işlədəcəyi vahid əlifba lazım idi.

Yakut Baraxovun çıxışında fikirlər birbaşa, açıq mətnlə ifadə olunub. 1926-cı ildəki Yakut ziyalisinin təsəvvürünə görə xristianlıq rus dinidir.

"Yakut xalqı XVII yüzildə zorla rus dininə vətiz edilmişdir... Adlarımızın İvan, Sergey, Vasili olması səbəbilə başqa türklərlə qarşılaşanda onlar bizi rus zənn edir.

Bir-birimizi çətin anlasaq da, dillərimiz ortaq bir kökə malikdir. Ona görə də biz Türkoloji Qurultaya maraqla yanaşıırıq. Orfoqrafiya, terminologiya və ən əsası, əlifba məsələləri digər türk dilləri ilə eyni qanunlara tabe olan Yakut dili də daxil olmaqla, bütün türk dilləri ailəsi üçün eyni mənaya malikdir"

. Bu mənada türklər əlifba sferasında birləşəcək və bir-birlərinin yazılı dilini anlayacaqdılar. Yaxud Şimali Qafqazda qaraçaylarla, kabardinlərlə, balkarlarla, noğaylarla yanaşı çeçenlər də, inquşlar da, çərkəzlər də, adıgeylər də türk-

tatar əsaslı latın qrafikasına keçirdilər və Rusiyanın dağlı xalqları ruslaşdırmaq siyasətinin vasitəsi olan kiril əlifbasına doğru vaxtilə rus missioner İlminskinin başladığı hərəkatın önü kəsilirdi. Yaxud Orta Asiya respublikalarında da eyni p

roses gedirdi. Rusların ərəb əlifbasını kiril əlifbasıyla əvəzləmək istəyi baş tutmamış, latın əlifbası problemi ortaya çıxıb assimlə siyasətinə əngəl olmuşdu. XX yüzilin ilk illərində Rusiya müsəlmanlarının liderləri kiril əlifbasının timsalın da rus təcavüzündən ərəb əlifbasını qoruduqları kimi, 1920-ci illərdə də türk mütəfəkkirlər bolşevik rusların daha dərin və daha qurnaz siyasəti ilə üzləşmişdilər. Məqsəd din birliyini təməlindən qoparmaq idi. Türk düşüncəsi bunun qarşılığında ekvivalent olaraq milli kimlik məsələsini ortaya çıxardı.

1926-cı ildə çap olunmuş stenoqramdakı siyahıda adının olmamasına rəğmən, Türkoloji Qurultayın aparıcı simaları sırasında yer alan bir neçə nəfər var ki, onlarsız bu buraxılışı təsəvvür edə bilmədik.

Məsələn, Qurultaydakı məruzəsində Qubaydullin bildirir ki, "Azərbaycan türkləri təkcə öz ədəbiyyatlarının tarixi ilə maraqlanmır, həm də digər türk xalqlarının ədəbi əsərlərinin öyrənilməsinə böyük diqqət yetirirlər. Bunun sübutlarını Azərbaycan Dövlət Universitetinin əməkdaşı İsmayıl Hikmətin Anadolu türk ədəbiyyatı tarixinə dair əsas əsərində tapmaq olar. İndiyə qədər dörd cild nəşr olunub ki, bunlardan ilk üçü XIX əsrə, dördüncü XX əsr Anadolu türk ədəbiyyatına həsr olunub. Hikmətin bu əsəri bu sahədə ilk sistemli və əhatəli əsərdir".

Buna rəğmən, İsmayıl Hikmətin adı, dediyim kimi, siyahıda yoxdur. Amma Türkoloji Qurultay günlərində çəkilmiş fotosəkillərin bir neçəsində İsmayıl Hikmət də var və s.

Yaxud Türkoloji Qurultayın stenoqramdakı siyahısında Şuşa doğumlu iki nəfər nümayəndənin adı qeyd olunub: Fərhad Ağazadə və Cəlil Məmmədzadə. Amma şuşalı Əli Yusif yoxdur. Baxmayaraq ki, Türkoloji Qurultayın katibi olub.

Türkoloji Qurultayın ilk qurbanlarından biri, bəlkə də birincisi də odur. Qurultay başa çatandan 3 gün sonra, yəni martın 8-də ÇK tərəfindən evində axtarış aparılaraq həbs edilib. Həbsinin səbəbi kimi Qurultayda iştirak edən Türkiyə nümayəndə heyəti ilə əlaqəsi göstərilir. İstintaq dindirməsindən sonra güllələnmə cəzasına məhkum olunsada, hökm 10 illik həbs cəzası ilə əvəzlənib. 1926-cı ildən 1937-ci ilə qədər Şimal Buzlu okeanı səmtlərində Solovkidəki əsir düşərgəsində məşəqqətlər çəkib.

Azad olunsada, Azərbaycana buraxılmayıb, yenidən həbs edilib, həbs düşərgəsindən Daşkənd həbsxanasına göndərilib. 1937-ci il avqustun 18-də Daşkənddə həbsxanada güllələnib.

Yaxud Qurultayda, stenoqramdan da göründüyü kimi, çıxış edən leninqradlı Qriqori Çursinin adı Qurultay nümayəndələrinin siyahısında yoxdur. Amma dediyim kimi, məruzə edir, məruzəsinə münasibətlər var, komissiyalardakı təmsil olunur və s.

Türkoloji Qurultay nümayəndələri barədə hazırlanan buraxılışa İsmayıl Hikmət, Əli Yusif və Çursin barədə də məlumatlar daxil etdik. Bunlar, ya Qurultayı

n işçi heyətində, ya Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin İcraiyyə bürosunda olublar, ya da qonaq kimi dəvət olunublar.

Bu, artıq gələcək araşdırmaların mövzudur.

Yeri gəlmişkən, Qurultayda nümayəndə olan iki tələbədən biri - Tağızadə, hətta o dövrdə kifayət qədər tanınmış dilçi olan Abdulla Tağızadədir. Bəs digər tələbə - Həsən Musayev kimdir? Çıxışının mətni barədə Türkoloji Qurultayın stenogramında heç bir məlumat yoxdur. Nə barədə danışdığını isə yalnız Əli bəy Hüseynzadənin Türkoloji Qurultaydan yazdığı qeydlərdən bilirik:

"Həsən Musayev uyğur kultüründən bəhs etdi. Türkcəsi iyi anlaşılırdı. İstanbul da Qalatasaray lisesində oxumuşdur. Turfan, Pamir, Tyan-Şan ölkələrində yaşayan türklərdən bəhs etdi.

"Sarı uyğurlar həp kaşqarlıyıq deyirlərmiş. Əskidən uyğuruq deməkdən utanırk ən indi uyğurluqla iftixar edirlər. Dilləri sadə qalmışdır". Ümumdünya türkoloqlarının belə bir ciddi kürsüsündə çıxışına imkan yaradılan və belə ciddi problem barədə danışan tələbə sıradan biri ola bilməzdi.

Yakutiya Xalq Komissarları Şurasından Qurultaya nümayəndə seçilsə də, oktyabrın 5-də paraxodla yola çıxıb dekabrın 27-də Moskvaya çatsa da, xəstəliyi səbəbilə Moskvadan Bakıya gələ bilməyən və elə orada dünyasını dəyişən yakut ədəbiyyatının banisi Kulakovski kimi nümayəndələr də olub. Belə nümayəndələrin adları stenoqrama əlavə edilmiş siyahıda yoxdur.

Türkoloji Qurultay günlərində Bakıda çox şəkillər çəkilib. Amma ilk dəfə 8 mart 1926-cı il tarixli "Kommunist" qəzetində "xaricdən gələn professorlar" təqdimatı ilə dərc olunmuş bir şəkil müstəsnadır. Messaroş, Köprülü, Mentzel, Hüseynzadə və Vittek bir yerdədir. Fotomüxbirin bu adamları bir yerdə fotoya alması təsadüf ürümü, bilmirəm. Türkoloji Qurultayın beyin mərkəzi bu adamlardır. Bu adamlar işin əslini bilir.

Əli bəy Hüseynzadə hələ 1905-ci ildə Bakıda "Həyat" qəzetində dərc olunmuş məqaləsində "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?" sualını qaldırır, ona tarix, linqvistika, etnoqrafiya, din və antropoloji aspektlərdə cavab verir, 1926-cı ildə yenə də Bakıda Türkoloji Qurultay "türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?" sualı ətrafında müzakirələr açdı.

Qurultay fevralın 26-da səhər saat 9-da başlayıb, martın 4-nə qədər davam edib.

Qurultay günlərində iştirakçılar Xalq Maarif Komissarlığının dəvətilə Böyük Dövlət Teatrında "Leyli və Məcnun" operasına tamaşa ediblər.

Bir qismi Bakını gəzib, digər bir qrup Gəncəni ziyarət edib. Neft buruqlarına, Şirvanşahlar sarayına tamaşa ediblər. Martın 6-

da nümayəndələr "Qızıl Şərq" Kinoteatrında "Bismillah" filminə və eyni həmin günlərdə lentə alınmış "Birinci Türkoloji Qurultay" sənədli filminə baxıblar. Qara şəhərdə olublar. Nümayəndələrin bir qismi "Yeni Avropa" otelində, bir qismi "Şərq" mehmanxanasında, bir qismi isə Sovetlər Evinin mehmanxanasında yerləşdirilib.

Əziz Şərif Qurultayın başladığı günü xatırlayıb yazır:

"...Qurultay açıldı. Hüseyn Cavidlə yanaşı oturmaşdım. Mirzə Cəlil, Sultanməcid Qənizadə və başqaları ilə görüşdüm". Doğrudur, baxmayaraq 1921-ci il dekabrın 30-

da Darülmüəllimin salonunda şura ziyalılarının yeni türk əlifbası ilə əlaqədar keçirilən ümumi iclasına sədrlik etməyi Nəriman Nərimanov Hüseyn Cavidə tapşırırmışdı, baxmayaraq ki, Azərbaycan hökumətinin Əlifba komissiyasının Krima və Türkünstanə göndərirdiyi nümayəndə heyətində Cəlil Məmmədquluzadə də var idi, bütün bunlara rəğmən, Hüseyn Cavidin də, Cəlil Məmmədquluzadənin də adları Qurultaydan sonra dərc olunmuş stenogramda nümayəndələrin siyahısında yoxdur. Amma həm də Qurultayda iştirak edirdilər. 2003-

cü ildə Hüseyn Cavid haqqında "Səma şairi" sənədli filminin ssenarisi üzərində çalışarkən, filmə Türkoloji Qurultayla bağlı epizodun daxil edilməsinə ehtiyac duydum. Kinoxronikaya kinostudiyada filmin məsləhətçisi Turan Cavidlə bir yerdə gedib baxdım. Həmin iclasda ikinci sırada əyləşmiş adamın Hüseyn Cavid olduğunu Turan xanım birmənalı şəkildə və qətiyyətlə təsdiq etdi.

2008-

ci ildə Xəlid Səid barədə yazdığım kitaba isə Əliqulu Qəmküsarın qızı, ilk qadın rejissorumuz Qəmər Salamzadənin "Kiçik pəncərədən görünən dünya" memuarından Türkoloji Qurultay günləriylə bağlı yazdığı bu epizodu daxil etmişdim:

"Xəlid əfəndi Türkiyədən gələn qonaqları evinə dəvət etmişdi... Xəlid əfəndi əmim Rzaqulu Nəcəfzadə ilə bacanaq idi. Bakının o vaxtkı Spasski (Zərgərpalan) küçəsində yaşayırdılar...

Bu qonaqlıqda Cahan və mən ev sahibəsi Sitarə bacıya köməklik edirdik. Cahan Talışinskaya Xəlid əfəndinin arvadı Sitarə xanımın kiçik bacısı idi. Qonaqların arasında Əli bəy Hüseynzadə, Fuad Köprülüzadə,

Rzaqulu Nəcəfzadə, Hüseyn Cavid, Xəlid əfəndinin qonşusu, Türkiyədə təhsil almış bəkilə doktor Orxanbəyli var idi... Qurban Pirimov tar çalırdı. Əmim

Rzaqulu isə oxuyurdu. Hərdən də Orxanbəylinin çəkdiyi qəhqəhə məclisi daha da şənləndirirdi. Mən hələ ömrümdə belə sirayətəddici qəhqəhə eşitməmişdim. Orxanbəyli çox ucadan, pərdə-

pərdə artan qəhqəhəyə başlar, başını dala ataraq uğunub gedərdi. Məclisin axırında əmim Rzaqulu isə Füzulinin "Pənbeyi-dağı-

cünun içrə nihandır bədənəm" qəzəlini çox ürəkdən və çox da yanğılı səslə oxuyurdu. Bu qəzəlin axırında Füzuli deyir:

...Edəməm tərək Füzuli, səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim!

Əli bəy dirsəklərini stolun üstünə dayadı və başını əlləri arasına aldı. Üzü g örünmürdü. Çiyinlərinin tərپənişindən ağladığı aşkar bilinirdi. Mirzə Cəlil vəziy yəti hamıdan tez başa düşdü, odur ki, üzünü Xalid əfəndiyə tutaraq zarafatca:
- Xocam, mənə bir stəkan su! - dedi.

Əmim Qurban dayıya işarə elədi. Qurban dayı tarda bir diringi çalmağa ba şladı. Orxanbəyli isə fürsətdən istifadə edib bülbül cəhcəhinə bənzər qəhqəhə silə otaqda bir canlanma yaratdı. Əli bəy başını qaldırdı... gözlərindən axan ya ş vətən məhəbbəti, vətən həsrəti yolunda idi. Mətləbin üstünü heç açmadı. Mə clisin havası dəyişmişdi..."

Nəinki Qurultay iştirakçısı olan ev sahibi Xalid Səid, nəinki onun bacanağı və Qurultayın digər nümayəndəsi olan Rzaqulu Nəcəfzadə, hətta çəkdiyi qəhq əhəllərlə məclisi şənləndirən Orxanbəyli də, Hüseyn Cavid də 1937-ci ilin zavalına gələcəkdilər.

Türkoloji Qurultayın Azərbaycan türkoloqları ilə birgə 1926-cı ildən 1937-ci ilə qədər yol gələn vahiməli bir arxa planı var. Türkoloji Qurultayın keçirildiyi 1926-

cı ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Lev on Mirzoyan,

ÇK sədri, yeni Fövqəladə Komissar Mircəfər Bağirovdur. Bağirov Mirzoyana h esabat verir...

Burda paralel, həssas və simvolik bir məqama toxunmaq istəyirəm. Ruhull a Axundov da Qurultay nümayəndəsidir. Qurultaya "Bakinskiy raboçiy" qəzetin in baş redaktoru və jurnalist olaraq nümayəndə seçilib. 1926-

cı ildə, yəni Türkoloji Qurultay ərəfəsində Mirzoyanın özünə rəqib görüb, MK-nın ikinci katibliyindən uzaqlaşdırdığı Ruhulla Axundov Azərbaycana Bağirovu n rəhbərlik etdiyi 1937-

ci ildə NKVD zindanlarında işgəncələrə məruz qalaraq, gözləri çıxarılarq, qab ırğası sındırılaraq öldürülüb... Xalq yazıçısı Anarın "Fərəh, ümid, faciə" məqal əsində yazdığı kimi: "Müzakirələr 1926-

cı ildə Bakıda "İsmailiyyə" binasında başlamış, 1937-ci ildə NKVD zirzəmilərində tamamlanmışdı".

Əli bəy Hüseynzadənin gündəlik qeydlərindən bilirik ki, Türkoloji Qurultay n ümayəndələri üçün verilmiş ziyafətdə Ağamalıoğlu Mustafa Kamal Paşanın sə hhətinə badə qaldırır. Sarabski musiqi ilə "Mustafa Kamal Paşa" şarkısını söyl əyib. Həmin ziyafət o günlərdə çəkilmiş kinoxronikalarda da görünür. Başqa bi r kadrda isə Türkoloji Qurultayın keçirildiyi salonda Leninin iri bir portreti asılıb.

Hər dəfə o kadrlara baxanda Zəki Vəlid Toğanın "Hatıralar" kitabından bir epi zodu xatırlayıram. Zəki Vəlid Leninlə söhbətində ona Ulyanov soyadlı bir tatar yazarının kitabından bəhs edib və Vladimir İliç Ulyanovların türk-tatar nəşəbini xatırladıb:

"Mən ona Ulyanov ismində birisinin keçən XIX yüzilin ortalarında Kazan vilayəti rus olmayan qövmələrin və çuvaşların etnoqrafiyasına aid nəşr etdiyi bir əsəri göstərdim. Bu əsərdən bu müəllifin tatarca, çuvaşca bildiyi anlaşıldı. Mən Lenindən,

"Bu müəllif Ulyanov, yoxsa sizin əqrəbanız mı? Yoxsa sizin əslinizdə tatarlıq və ya çuvaşlıq mı var?"

- deyə sordum. Lenin də özünün mənşəyi məsələsi ilə heç məşğul olmadığını və kitabın müəllifini araşdıracağını, çünki öz nəslindən bir zətin belə bir elmi əsər nəşr etmiş olduğunu heç eşitmədiyini söylədi".

Biri "Nə mutlu, türkəm deyənə" söyləmişdi. Digəri "özünün mənşəyi məsələsi ilə heç məşğul olmadığını" deyirdi...

Türkologiya prosesdir... Yüz ildən sonra da proses davam edir...

16 noyabr 2025

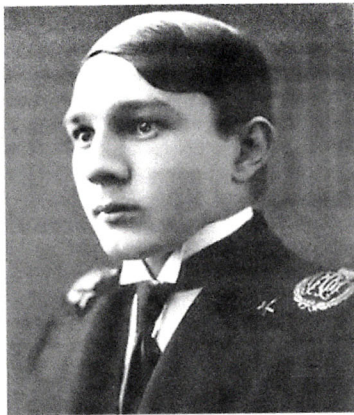
Artur Rudolfovici ZİFELD

Professor Artur Rudolfovici Zifeld 1889-cu ildə Reveldə (Tallin) doğulub. Gəncliyi Odessada keçib. Novorossiysk Universitetində təhsil alıb. 1906-cı ildə eserlər partiyasına daxil olub, 1907-ci ildə "xalq sosialistləri" partiyasına keçib, 1908-ci ildə "anarxo-sosialistlər" partiyasına rəhbərlik edib. 1912-ci ildə saxta pasportla Almaniya mühacirət edib. Bir il sonra Almaniyaçıdan çıxarılıb, İsveçrəyə köçürülüb. 1917-ci ilə qədər Sürixdə yaşayıb. Leninlə dostluq edib. Turan Heyətinin üzvlərini Sürixdə Leninlə görüşdürən Artur Zifeld olub. Dilçilik elmi ilə mühacirətdə maraqlanmağa başlayıb. Fin-üqor, samayed, türk, monqol, tunqus-mançur dillərinin böyük Ural-Altay ailəsində birləşməsinə təsdiq edən Ural-Altay hipotezi ilə maraqlanıb. 1916-cı ildə Lozanda III Məillətlər Birliyində iştirak edib. Türklərlə şumerlərin əlaqəsindən bəhs edən məqaləsini Lozan Konfransında Yusif Akçuraya təqdim edib. Yazı "Türk Yurdu" dərşisində çap olunub. 1919-cu ildə Şimali Qafqazda Tonkonovun partizan dəstəsində döyüşüb. 1920-ci ildə Gürcüstan səfirliyində çalışıb. 20-ci illərin sonu - 30-cu illərin əvvəlində Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyətində elmi katib kimi fəaliyyət göstərmiş. Əsas iş yeri SSRİ EA-nın Azərbaycan filialı olub. 1935-1937-ci illərdə Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru olub. 1937-ci ildə birləşdirilmiş Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutuna rəhbərlik edib. 1927-ci ildə anadan olan yeganə qızına Uraltay adı verib. 1938-ci ilin 1 fevralında həbs olunub. 29 mart 1939-cu ildə əlyazmaları, məktubları və kitabları yandırılıb. Eston Zifeld-Simulyaqi pantürkist fəaliyyətinə və Mahmud Kaşğari "Divan"ının tərcüməsinə imkan yaratdığı üçün 8 il həbs cəzasına məhkum edilərək, Kolumaya sürgün edilib və 1939-cu ilin 6 dekabrında sürgündə - 50 yaşında "qocalığı" və ürək çatışmazlığı səbəbilə vəfat edib.

Aleksandr İsakoviç KULAYEV

1898-ci ildə dünyaya gəlib. Ali təhsil alıb. Kommunist Partiyası Dağıstan Vilayət Komitəsinin çap və nəşriyyat şöbəsinin müdiri olub.

8 oktyabr 1937-ci ildə həbs olunub. 28 sentyabr 1940-cı ildə 8 il müddətinə məhkum edilib. 8 oktyabr 1945-ci ildə azadlığa buraxılıb. 25 dekabr 1948-ci ildə yenidən həbs edilib.

Qali Şakiroviç
QABDRƏHİMOV

4 noyabr 1892-ci ildə Kazanda anadan olub. Kazanda Məhəmmədiyyə mədrəsəsində təhsil alıb. 1917-ci ildə Moskva Ticarət İnstitutunu bitirib. 1920-1921-ci illərdə Hərbi-Siyasi Kurslarda tatar ədəbiyyatından dərş deyib. 1921-1922-ci illərdə Şərq Akademiyasında, Türkoloji Qurultaydan sonra latın əlifbasının tətbiqinin qarşısının alınması məqsədilə Stalınə müraciət edən 82 tatar yazıçısından biridir. Şərq Pedaqoji İnstitutunda tatar ədəbiyyatı tarixi və tatar folklorundan dərş deyib. 1934-cü ildən Kazan Universiteti Elmi Kitabxanasının Əlyazmalar şöbəsində elmi məsləhətçi vəzifəsində çalışıb. 1936-1938-ci illərdə Kazan Dövlət Bankında işləyib. Tatar uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biridir. 1913-1915-ci illərdə "Ak yol" jurnalında uşaqlar üçün hekayələr və nağıllar dərş etdirib. Həmin yazıları 1923-cü ildə nəşr olunmuş "Qırmızı çiçəklər" adlı kitabında toplayıb. "Tatar ədəbiyyatı tarixi" kitabının müəlliflərindəndir.

Kazan Pedaqoji İnstitutunun dosenti olub. Yazıçı, dilşünas, tarixçi, folklorçu, tərcüməçi, pedaqoqdur.

1923-1930-cu illərdə Tatarşünaslıq Elmi Cəmiyyətinin xətti ilə folklor ekspedisiyalarında iştirak edib. Tatar dilçiliyi, ədəbi tənqid, folklor, tarix və arxeografiya mövzularında məqalələr yazıb.

23 iyul 1937-ci ildə həbs olunub. 1943-cü il martın 3-də həbsxanada vəfat edib.

Fərhad AĞAZADƏ

1880-ci ildə Şuşada dünyaya gəlib. 1900-cü ildə Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasını bitirib. Xaldanda, Şuşada, Gorusda, Gəncədə, Bakıda müəllimlik edib. Qafqaz müsəlman müəllimlərinin Bakıda keçirilən I

(1906) və II (1907) qurultaylarında katib seçilib.

Türk dili uğrunda mücadilə verənlərin çevrəsində idi, hətta ən ön sıralarda qərar tutmuşdu: "Türkcədə işlənən və mənimsənilməmiş ərəb sözləri türkçənin tələffüz qanunlarına tabe olmalıdır, necə ki başqa dillərdə belə olur". Yaxud: "Ancaq dünyada elə bir dil yoxdur ki, onun içərisinə soxulmuş əcəbi kəlmələri o dilə tabe olmayıb, başlı-başına və öz qanunları ilə yaşasın. Ərəb kəlmələrinin bu imtiyazlığı gərək ləğv edilsin ki, türk dili qrammerinin bir çox üstünlükləri və o cümlədən də, imla məsələsi aydınlaşdırıla bilsin". 1908-ci ildə Müəllimlər qurultayının təvsiyi ilə başqa müəllimlərlə birgə "İkinci il" kitabını nəşr etdirib. Əli bəy Hüseynzadənin rəhbərlik etdiyi "Səadət" məktəbinin müəllimi olub. 1912-ci ildə "Ədəbiyyat məcmuəsi" adlı kitab nəşr etdirib. Ümumittifaq Mərkəzi Yeni Türk Əlifba Komitəsinin və Yeni Türk Əlifbası Azərbaycan Komitəsinin üzvü olub. 1926-cı ildə keçirilən Türkoloji Qurultaya nümayəndə seçilib. Qurultayın açılış günü çıxış edib. Hələ qurultaydan 5 il əvvəl, 1921-ci ildə "Kommunist" qəzetində "Əlifbanın dil yanlışlıqlarına təsiri" məqaləsi dərş olunmuş, 1922-ci ildə "Nə üçün ərəb əlifbası türk dilinə yaramır" adlı kitabı nəşr edilmişdi. Ağazadə ortaq türk ədəbi dilinin yaradılmasına çalışmışdı, "Yeni yol" qəzetində dərş olunmuş "Vahid imlamız olmalıdır" məqaləsi həmin məsələyə həsr olunmuşdu və s. Azərbaycan dilinin qrammatikasına aid 1929-cu ildə nəşr olunmuş "Türk qrameri" dərşliyinin müəlliflərindəndir. Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasını yaradanlardan, imla qaydalarının əsaslarını hazırlayanlardan biridir; həm də musiqiçi olmuşdur. "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasında vokalçılar skripkada o müşayiət edib. Fərhad Ağazadə 1931-ci il yanvar ayının 4-də Bakıda xəstəliyi səbəbilə dünyasını dəyişib.

Səməd AĞMALIOĞLU

1867-ci ildə Azərbaycanın Qazax rayonunda anadan olub. Qori Seminariyasında, Vladıqafqaz hərbi progimnaziyasında təhsil alıb. 1917-ci ildən RSDFP-nin birləşmiş Komitəsi İcraiyyə Komitəsinin və Yelizavetpol Sovetinin üzvü olub. 1918-ci ilin fevralında Tiflisə köçüb, "Hümmət" təşkilatının orqanı - "Gələcək" və "Pobujdeniye" qəzetlərində redaktoru olub. 1918-ci ildə Bakıya gəlib. Cümhuriyyət parlamentində sosialist fraksiyasını təmsil edib. 1920-ci ildən Kommunist Partiyasının üzvü

olub. Sovet Azərbaycanının ilk Xalq Torpaq komissarı, 1921-ci ildə Azərbaycan SSR MİK sədrinin müavini, SSRİ-nin I-ci Sovetlər qurultayında SSRİ MİK üzvü, sonra SSRİ MİK Rəyasət heyətinin üzvü, 1922-1929-cu illərdə Azərbaycan SSR MİK sədri, habelə Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikası MİK sədrilərindən biri olmuşdur. 1922-ci ildə Leninlə görüşmüş, respublikanın ictimai, siyasi və iqtisadi vəziyyəti haqqında məlumatlar vermiş.

Azərbaycan SSR-də istifadə olunan ərəb-fars əlifbasının latın əlifbası ilə əvəz olunması və qadınlara çadranı çıxarma hüququnun verilməsi təkliflərini irəli sürmüşdür. 1921-ci ildə yaradılmış Ümumittifaq Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin sədri olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının rəisi və Yeni Əlifba Komitəsinin sədri kimi, Xalid Səid Xocayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Vəli Xululudan ibarət nümayəndə heyətinin başçısı olaraq Krıma, Türkünstan, Türkmənistan, Özbəkistana səfərlər etmiş, ziyalılarla söhbətlər aparmışdır. Çobanzadənin Bakıya gəlişi də həmin səfərdən sonra gerçəkləşmişdi. Azərbaycanda və digər müsəlman sovet respublikalarında yeni latın əlifbasına keçilməsinə rəhbərlik etmişdir; publisist kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1930-cu ildə Moskvada vəfat edib.

Həsən Səbri AYVAZOV

1878-ci il mayın 6-da Krımın Alupka kəndində dünyaya gəlib. İbtidai təhsilini 1889-cu ildə Alupka məktəbində tamamlayıb. Ailəsi İstanbula köçdüyündən 1892-1896-cı illərdə İstanbulda Ali Pedaqoji təhsil alıb. "Tərcümən" qəzetində yazıları dərş olunub. İstanbuldan qayıtdıqdan sonra Krımda - doğma kəndi Alupkada İsmayıl bəy Qasıralının üsulunda yeni tipili məktəb - üsuli-cədid məktəbi açılıb. Məktəbdə coğrafiyanı, ədəbiyyatı, Krım-tatar dilini tədris edib. Krımda "Nicat" cəmiyyətinin yaradıcılarından və ilk rəhbərlərindən olub. 1906-cı ildə "Vətən xadimi" qəzetini nəşr edib. Qəzet yeni məktəblərin yaranmasında ideya qaynağı olub. Məktəblərdə Türkiyədən dəvət olunmuş müəllimlər dərş deyib. "Füyuzat"ın əsas müəlliflərindən olub. Başqa sözlə, Həsən Səbri Ayvazovun tribunası "Füyuzat" olub. "Nədən bu hala qaldıq?" pyesi də 1906-cı ildə "Füyuzat"da dərş olunub. 1907-ci ildə pyes Bakıda "Füyuzat" və

"Kaspi" mətbəəsində ayrıca kitab kimi nəşr olunub. 1908-ci ildə xəstəliyi səbəbilə Misirə gedib. 1909-cu ildə Moskvaya qayıdıb. Lazarev İnstitutunda türk dili və türk ədəbiyyat tarixindən mühazirələr oxuyub. Moskvada üç dəfə həbs olunub. Alupka kəndindən Əli bəy Hüseynzadəyə məktublar yazıb. 1911-ci ildə İsveçrənin Bazel şəhərində Leninlə görüşüb. Yenidən Moskvaya gedib. İstanbulda yenə də Əli bəy Hüseynzadə ilə əlaqə saxlayıb. Türk Dərnəyinin yaradılmasında iştirak edib. "İttihad və Tərəqqi"-nin ideoloqudur. 1913-cü ildə yenidən Krıma qayıdıb. İsmayıl bəy Qaspiralı dünyasını dəyişəndə yanında olub. Krımər yazır ki, İsmayıl bəy Yasin oxunmasını istədi, Həsən Səbri Ayvazov Yasin oxudu və İsmayıl bəy üzünü qibləyə çevirib gözlərini əbədi yumdu. Qaspiralının vəsiyyəti ilə 1914-1917-ci illərdə "Tərcüman" baş redaktorluq edib. Krımın nə Rusiyaya, nə də Ukraynaya bağlanmasını istəyib. Müstəqil Krımın tərəfində olub. Krım Parlamenti sədrinin müavini və sədri kimi fəaliyyət göstərmiş. Rusiya Müsəlmanlarının qurultayında iştirak edib. Krımın Osmanlı imperiyasındakı səfiri olub. Krım Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində tərcümə şöbəsinin müdiri, Krım Universitetində böyük assistent, Krım Pedaqoji Texnikumunda türk və ərəb dilləri müəllimi vəzifəsində çalışıb. 1922-ci ildə Krım türklərinin aclıqdan əziyyət çəkdiyi dövrdə Türkiyəyə gedib. Ankarada Atatürklə görüşlər keçirib. Türkoloji Qurultaydan əvvəl Həsən Səbri Ayvazov latın əlifbasına keçidin əleyhinə olsa da, əlifba məsələsində başqa Krım aydınları kimi sərt davranmayıb, mötədil mövqə tutub: "Hürufat məsələsini ümumtürk-tatar xalqlarının rəyiylə, bunların qurultayında həll etmək, maarif və mədəniyyətimizin istiqbalı üçün ən sağlam, ən əmin, ən təhlükəsiz və doğru bir yol olduğuna qənaətim" deyib. 1925-ci ildə Krım Tarix, Etnoqrafiya, Arxeologiya Cəmiyyətinin üzvü kimi fəaliyyət göstərmiş. Türkoloji Qurultaya Krımdan nümayəndə seçilib. Qurultaydan sonra latın əlifbasının lehinə mövqeyini qətişdirib. "Yeni yol" qəzetinin 7 noyabr 1927-ci il tarixli xüsusi buraxılışında Baydar Ovalı imzası ilə dərc olunmuş "Krımda yeni əlifba" məqaləsində bildirilir ki, Qurultaydan sonra Krım aydınları latın əlifbasına qarşı çıxmada latın əlifbasını yalnız iki nəfər - Həsən Səbri Ayvazov və Nədim Mahmud müdafiə edəblər. Ayvazovun "Yeni dünya", "İləri" qəzet və jurnallarında yazıları dərc olunub; "Köz aydın" uşaq jurnalının redaktoru olub. Sovet yazıçılarının 1934-cü ildə Moskvada keçirilən Birinci qurultayında Ayvazov Çobanzadə və Odabaşla yanaşı əks-inqilabi görüşlərinə görə tənqid edilib. 1938-ci ilin 17 aprelində vətəne xəyanətdə, əks-inqilabi millətçi təşkilatın üzvü olmaqda suçlanıb və "xalq düşməni" ittihamı ilə həbs edilərək Simferopolda güllələnib.

**İbrahim Mahmud oğlu
ƏLİYEV**

1890-cı ildə Dağıstanda anadan olub. Əslən Azərbaycan türküdür. "Hümmət" partiyasının üzvü kimi tanınmış. Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Hüquq sistemində çalışmış. "Dağıstan zəhmətkeşləri" qəzetinin redaktoru olub. Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərmiş; 1934-1937-ci illərdə Dağıstan Məhkəməsinin sədri olub. 1937-ci ildə həbs edilərək güllələnib.

Osman AKÇORAKLI

1878-ci il yanvarın 2-də Baxçasarayda doğulub. "Zincirli mədrəsə"də oxuyub. 1894-1896-cı illərdə İstanbulda Davud Paşa gimnaziyasında təhsil alıb. 1908-ci ildə Qahirəyə gedib. Əl-Əhzhər Universiteti şeyxlərindən Şərq tarixini, ərəb ədəbiyyatı və arxeologiyasını öyrənib. Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində xəttatlıq dərsi deyib. Kraqkovskinin müəllimi olub. Peterburqun və Baxçasarayın bir sıra cəmələləri Quran ayələrini təsvir edən ornamətlərlə bəzəyib. Rus poeziyasından tərcümələri var. "Tərcüman", "Ülfət", "Vaxt", "Şura" qəzetlərində çalışmış. "Zincirli mədrəsə"də müəllimlik edən Akçoraklı 1921-ci ildə Krımda İsmayıl bəy Qaspiralının ev-muzeyinin açılmasında yaxından iştirak edib. İsmayıl bəy Qaspiralı barədə məqalələr yazıb. Krım, Kiyev və Xarkov universitetlərində dərslər deyib. Baxçasaray muzeyinin elmi katibi vəzifəsində çalışmış. 1923-cü ildə Krımda Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin üzvü seçilib. 1925-ci ildə Cənab Məhəmməd Əfəndinin 1648-ci ilə aid "Tuqay bəy" dastanının əlyazmasını aşkar edib. Eləcə də "Yusif və Züleyxa" poemasını, Krım xanı Məhəmməd Gireyin şeirlərini tədqiq edib.

1919-cu ildə "Krım türk-tatar ədəbiyyatı tarixi"ni yazıb. I Türkoloji Qurultaya Krım İcraiyyə Komitəsi tərəfindən nümayəndə seçilib. "Cora Batır" operasının, "Baxçasaray fəvvarəsi" musiqili dramının libretto müəllifidir. 1930-1931-ci illərdə Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin son sədri olub. 1930-cu illərdən başlayaraq, millətçi kimi təqib olunub. Bakıda yaşayan bacısının evində, 1937-ci il aprelin 5-də həbs edilərək Simferopola göndərilib. 1938-ci il aprelin 17-də güllələnib.

Umar Caşuyev ƏLİYEV

1895-ci ildə Kart Yurdda doğulub. Ali təhsilini Karaçayda alıb. Bakıda, Krımda çalışmış. Dağlı xalqların tarix, iqtisadiyyat, dil və ədəbiyyat muzeyinin direktoru olub. Qırmızı Professura Universitetini bitirib. Karaçay-Çörkəz İnqilab Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışmış. Lügətlər nəşr edib. Karaçay-Balkar qrammatikası barədə kitablar yazıb. 1921-ci ildə Karaçay-Balkarların latın əsaslı əlifbasını yaradıb. Karaçaybalkarşünaslığın banisi hesab olunur.

1937-ci ildə həbs olunub. 1938-ci ildə güllələnib.

**Qibadulla Həbibulloviç
ALPAROV**
(Alparov İbad)

1888-ci ildə Ufa quberniyasının Kermanay kəndində ruhani ailəsində dünyaya gəlib. İbtidai təhsilini mədrəsədə alıb. Kazan Müəllimlər Məktəbini bitirib. Mətbuatda ilk yazıları "Körəş", "Qızıl yau", "Qızıl Ordu" qəzetlərində dərc olunub. Ufa Fəhlə-Kəndli Universitetində dərslər deyib. Elmi fəaliyyətinə 1910-cu illərdə başlayıb. İlk elmi araşdırmaları orfoqrafiya qaydaları, terminologiya, əlifba tərtibi məsələlərinə

həsr olunub. 1921-1924-cü illərdə Dağıstanda yaşayıb, "Çolpan" jurnalının və "Ak yol" qəzetlərinin müəlliflərindən olub. Türküstan Maarif Komissarlığının Elmi Şurasında təmsil olunub. 1929-cu ildə mədrəsə yoldaşı Gəldiyevlə birgə hazırladığı "Terekmen telenen qrammatikası" ("Türkmen dilinin qrammatikası") kitabı Türkmənistanın ilk qrammatika kitabıdır. 1924-1926-cı illərdə Başqırdistan və Tatarıstan Maarif komissarlıqlarında Elmi Katib vəzifələrində çalışmış. Birinci Türkoloji Qurultayda ərəb əlifbasının islah edilərək saxlanılması fikrini ısrarla müdafiə edib. 1926-1930-cu illərdə Leninqrada Şərq İnstitutunda təhsil alıb. Burda aspirantura təhsilini başa çatdırdandan sonra Kazana gəlib. 1936-cı ilə qədər Şərq Pedaqoji İnstitutunda çalışmış. İnstitutun professoru olub.

Qibadulla Alparov 1936-cı ildə 47 yaşında vəfat edib.

Simon Petroviç BASARIYA

1884-cü il dekabrın 8-də Suxumidə anadan olub. İlk təhsilini Suxumidə alıb. Qori İlahiyyat Seminariyasında oxuyub. Kuban vilayətində rus dili və coğrafiya müəllimi olub. 1903-cü ildə Armavir Ali İbtidai məktəbində oxuyub. 1910-cu ildə Moskva Texniki Bilikləri Yayma Cəmiyyətinin xətti ilə xaricdə ibtidai təhsilini təşkilini öyrənmək üçün Almaniya, Avstriya-Macarıstan, İtaliya, İsveçrə, Şimali Afrika və Türkiyəyə səfər edib. Ədəbi yaradıcılıqla məşğul olub. 1917-ci il fevral inqilabından sonra Armavir Xalq Təhlükəsizliyi Komitəsinin üzvü seçilib. Həmin ilin avqustunda Abxaziyaya köçüb. 1918-ci ilin fevralında Suxumidə Sovet hakimiyyətini qurmaq cəhdindən sonra Hərbi İnqilab Komitəsinə daxil olub. Siyasi fəaliyyətlə məşğul olub. Abxaziya Milli Şurasının sədri seçilib. Tarixi-etnoqrafik tədqiqatlar aparıb. 1923-cü ildə Abxazıyanın etnoqrafiyasını tədqiq edən ilk əsərin - "Abxaziya coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi əlaqələrində" kitabının müəllifidir. Abxaziya Pedaqoji Texnikumunun, Gürcüstan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Abxaziya filialının direktoru vəzifəsində çalışmış. 1937-ci ilin oktyabrında "Sovet Abxazıyası" qəzetində Basariya burjuva millətçiliyində ittiham edən məqalə dərc olunub.

Simon Petroviç Basariya 1941-ci ildə həbs edilərək əksinqilabi təşkilatda iştirak maddəsi ilə güllələnib.

Ruhulla AXUNDOV

13 yanvar 1897-ci ildə Bakının Şüvəlan qəsəbəsində doğulub. Mədrəsə təhsili alıb. Ali təhsili yoxdur. 1919-cu ildən Azərbaycan Kommunist Partiyasının üzvü olub. 1926-cı ildə Azərbaycan Kommunist Partiyasının II katibi vəzifəsində çalışıb. 1926-28-ci illərdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının Kirovdan sonrakı birinci katibi Mirzoyanın fəaliyyətinin əsas hədəfi Ruhulla Axundovu sıradan çıxarmağa yönəlmişdi. Bu barədə planlar cızıldı. Nəhayət, Moskva-Xarkov qatarında Ruhulla Axundov Xoxlov familiyalı bir rusu döyəndən, "Pravda" qəzeti buna rəy bildirdəndən və Mayakovski bu barədə şeir yazandan sonra Mirzoyan istəyinə nail olmuş, Ruhulla ikinci katiblikdən - ideoloji postdan kənarlaşdırılmışdı.

Ruhulla Axundov Azərbaycan dilinin elmi terminologiyasını hazırlamağı təklif edib. Latın əlifbasına keçidin qızğın tərəfdarlarından və təşkilatçılarından biri olub. Türkoloji Qurultayın Təşkilat Komissiyasının tərkibini, Kirovun tapşırığı ilə 1925-ci ildə o təklif edib. 1925-ci ildə Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin Bakıya gəlişini təmin edib. 1927-ci ildə xalq maarif komissarı olub. 1928-1929-cu illərdə ikicildlik "Rusca-türkcə lüğət" in nəşrinə nail olub. Hüseyn Cavidə Ömər Xəyyamın rübailərini tərcümə etməyi Ruhulla Axundov tapşırıb. Sovet Şərqiəndə ilk elmlər doktoru və professor olan Çobanzadəni dilçilərin Kopenhagendə keçirilən Beynəlxalq Konqresinə göndərmək üçün cəhdlər edib, onun SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilməsi üçün çox çalışıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının sədr müavini olanda türkşünaslıq mühitini formalaşdırıb. Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynallı, Vəli Xulufu, Zifeld, Xəlid Səid Xocayev... onun rəhbərliyi dövründə Akademiya sistemində cəlb olunub. Kaşğarının "Divani lüğəti-it türk" əsəri onun "Azfan" a rəhbərlik etdiyi dövrdə reallaşmış. Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" kitabı, İsmayıl Hikmətin yazdığı "Türk ədəbiyyatı tarixi" əsəri Ruhulla Axundovun himayəsi ilə nəşr olunub. Türkiyəli professorlar Bakıya onun katibliyi dövründə - 20-ci illərdə dəvət olunublar. 1937-ci ildə Akademiya tətbiiq edilmiş repressiyanın ən böyük hədəfi də Ruhulla Axundov olub.

1937-ci ildə həbs edilib. 1938-ci ilin 21 aprelində Moskvada güllələnib.

Zəruri haşiyyə: Xalq yazılıcısı Anar "Yaşamaq haqqı" əsərində yazır ki, "Bağrov nəinki Ruhulla Axundovun həbsi-

nə fərman verir, hətta onun zor tətbiqi ilə dindirilməsində, işgəncələr verilməsində şəxsən iştirak edir... Axsamlar insanlar tamaşaya baxmaq üçün teatra gedirlər, Bağrov isə məhkumlara verilən işgəncələrə baxmaq üçün NKVD-nin zirzəmisinə düşür... Ruhulla Axundovun məruz qaldığı işgəncələri normal insan ağıyla dərk etmək çətinidir. Güllələnməkdən qabaq onun sümüklerini sındıraraq, gözələrini çıxardılar". Övladlarını isə NKVD-nin uşaq evinə vermişdilər.

Səlahəddin Sədriyev
ATNAQULOV

Səlahəddin Sədriyev Atnaqulov 1893-cü ildə Ufa quberniyasında anadan olub; milliliyyətcə başqırdır. 1916-cı ildə Qaliyyə mədrəsəsinə bitirib, orada müəllim kimi fəaliyyətə başlayıb. Eyni zamanda "İrek" və "Bezen yul" qəzetlərinin redaktoru işləyib. 1917-ci ilin avqustunda Ufada II Ümumbaşqırd Qurultayının nümayəndəsi olub. 1917-ci ilin avqustundan 1918-ci ilin noyabrınadək Başqırd mərkəzi (vilayət) şurasının üzvü, 1917-ci ilin dekabrından 1918-ci ilin iyununa kimi isə sədri olub. Zəki Vəlid Toğanla birgə başqırd milli hərəkatının parçalanmasına qarşı çıxan başqırd liderlərindən biri idi. 1917-ci ilin noyabrından 1918-ci ilin dekabrına qədər Rusiya və Sibir Müsəlman Türk-Tatar Milli Məclisinin katibi olub. 1919-cu ilin mart-aprel aylarında Ufa quberniya müsəlman kommunistləri bürosunun sədri və tatar-başqırd kommunistləri mərkəzi bürosunun üzvü olub. 1919-cu ilin yayından Moskvada Şərq Xalqları Kommunist Təşkilatları Mərkəzi Bürosunun üzvü seçilib. "Qızıl Yau" ("Qırmızı Ordu") qəzetinin redaktoru vəzifələrində işləyib. 1920-ci ildən TASSR Həmkarlar İttifaqı Şurasının mədəniyyət rəhbəri idi. 1922-ci ildə "Eşç" ("İşçi"), 1925-ci ildə isə "Qızıl Tataristan" ("Qırmızı Tatarıya") qəzetlərinin redaktoru vəzifələrində çalışıb. Azərbaycan Kommunist Partiyasının sədri Mirzoyan Rostov Partiya Komitəsinin katibi Mikoyana təklif etmişdi ki, bir neçə nəfərin, o cümlədən, Atnaqulovun qurultaya nümayəndə seçilməsinə mane olsun. Amma Mirzoyanın istəyinə xilaf olaraq, Kazan ziyalıları "Kajur" nəşriyyatının redaktorunu nümayəndə seçmişdilər. 1927-1929-cu illərdə TASSR Xalq Maarif Komissarlığı Akademik Mərkəzinin sədri, 1933-1935-ci illərdə isə Tatar Pedaqoji İnstitutunda müəllim olub. Tatar dilində "Gənc mədənci" (1925), "Zəmanətli məhəbbət" (1927), "3a ropoii

Kaф" (1928) və s. hekayə və povestlərin müəllifidir.

Səlahəddin Sədriyev Atnaqulov 1939-cı ildə repressiyaya məruz qalarak güllələnib.

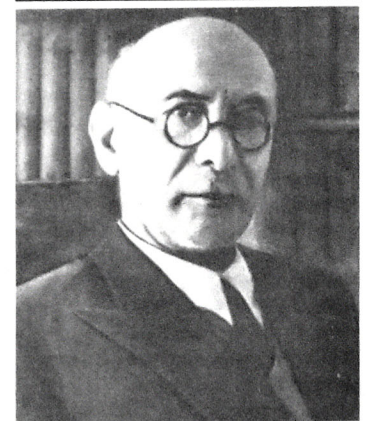
Əhməd BAYTURSUNOV

1873-cü ildə Qazaxıstanın Kustanay vilayətinin Turqay rayonu Sartıbek aulunda doğulub. 1889-cu ildə ikiillik rus-qazax məktəbini, 1895-ci ildə Müəllimlər Seminariyasını bitirib. Aktyubinsk qəzasının Batpak nahiyəsindəki məktəbdə müəllim işləyib. 1909-cu ildə qazax-qırğız, türkmen, özbək gənclərinin İdil (Volqa)-Ural bölgəsindəki, eləcə də xarici ölkələrdəki mədrəsələrdə oxumasını əngəlləyən qanunların aradan qaldırılması üçün mübarizə aparan Əhməd Baytursunov 1909-cu il iyunun 1-də Karqaralıda həbs edilərək, 1910-cu il martın 9-da Orenburqa sürgün edilir. Sürgündə yazdığı "Oxu qaydaları" kitabını 1912-ci ildə Orenburqda çap etdirir. Bu kitab İsmayıl bəy Qasıralının üsul-i cədid təliminin qazaxlar arasında yayılmasına xidmət edən ilk dərslik idi. 1911-ci ildən "Türküstən valayati" "Dala valayati" qəzetlərində, "Aykap" və "Şura" jurnalları ilə əməkdaşlıq edir. 1913-cü ildən "Kazax" qəzetinin, yəni qazaxların ilk milli qəzetinin redaktoru olur; ilk Qazax əlifbasının layihəsini yaradıb. Qazax folklorunu toplayıb, yazıya köçürüb, onlara izahlar yazaraq kitab şəklində çap etdirib. 1917-ci il aprelin 2-8-də Orenburqda keçirilən Turqay Vilayəti Qırğızlarının Qurultayında iştirak edib. 1917-ci il iyunun 21-27-də keçirilən İkinci Ümumqırğız Qurultayında Sosialistlər Partiyasının adı dəyişilərək Alaş Partiyası adlandırıldı. Alaş hərəkatının partiyaya çevrilməsində böyük rol oynayaraq partiyanın proqramını hazırlayıb, onun sədri olub. (Sonralar bu fakt Baytursunovun güllələnməsinə əsas səbəb oldu).

1917-ci ildə Rusiyanın tərkibində Alaş Orda dövlətinin qurulduğu elan edildəndə Baytursun Alaş Orda Hökumətində Milli Təhsil naziri təyin edilib. Bolşeviklər hakimiyyətə gələndən sonra isə Qazaxıstan MSSR Maarif naziri olub. Mərkəzi Komitədə, Qazaxıstan MSSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində müxtəlif vəzifələrdə çalışıb. Türküstən Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı olan "Ak jol" qəzetində çalışıb. 1915-ci ildə Orenburqda "Til kuralı", 1920-ci ildə Kazanda "Kazaxca əlippege bayanış" (Qazaxca əlifbaya başlama), 1925-ci ildə Orenburqda "Til tanıtış" (Dil nəzəriyyəsi), 1926-cı ildə Daşkənddə "Ədə-

biyyət tanıtış" (Ədəbiyyat nəzəriyyəsi), 1928-ci ildə "Til jumar" (Dilin işlədilməsi) və b. kitablarını nəşr etdirib. 1924-cü ildə ərəb əlifbası əsasında hazırladığı milli əlifba qazax-qırğızlar üçün rəsmi əlifba kimi qəbul edilib. Baytursun Qazaxıstan-Rusiya sərhədlərinin bölünməsinə Qazax xalqının adından danışan həlledici lider olub. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji Qurultayda türk xalqları üçün hazırladığı əlifba layihəsini müzakirəyə çıxarıb; iki dəfə məruzə edib. Qurultayda Fuad Köprülüzadə, Əli bəy Hüseynzadə ilə görüşüb. Və bu fakt da onun barəsində güllələnmə hökmünün çıxarılmasında həlledici səbəblərdən olub. Guya Baytursun 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Türkoloji Qurultay günlərində pantürkist eks-inqilabi mərkəzin tərkibinə qoşulub və 1929-cu ilə qədər bu sahədə aktiv fəaliyyət göstərmiş. Baytursun əlifbası bu günə qədər dünyadakı Qazax diasporu arasında tanınan və bilinən əlifbadır. 1921-1925-ci illərdə Qazaxıstan Tədqiqatlar Cəmiyyətinin fəxri sədri olub. Orenburqda və Daşkənddəki Qazax Pedaqoji institutlarında qazax dili və ədəbiyyatından dərs deyib. 1928-ci ildə Almatı Qazax Universitetində qazax dili və ədəbiyyatı professoru olub. 1929-cu il iyunun 12-də həbs edilib. Barəsində güllələnmə hökmü çıxarılsa da, bir neçə aydan sonra hökm 10 illik həbslə əvəzlənərək Səlevki adalarına göndərilib. 1934-cü ildə həbsdən azad edilib, Almatıya gəlib. 1937-ci ildə yenidən həbs olunub. Əsasən Alaş-Orda partiyasının yarıdıcılarından olduğuna, sovet hakimiyyətinə qarşı silahlı mübarizəyə qoşulduğuna görə, eləcə də Zəki Vəlid Toğanla əlaqələrini davam etdirdiyinə, Bakı Türkoloji Qurultayında professor Fuad Köprülüzadə ilə ünsiyyətdə olduğuna görə, Qabbas Nurumovla, Alimxan Yermakovla, eləcə də Qazax Xalq Maarif komissarı Teymur bəy Jurqenevle, RSFSR Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini Turar Riskulovla, Bakıda fəaliyyət göstərən professorlardan Bəkir Çobanzadə və Qaziz Qubaydullinlə işbirliyində günahlandıraraq güllələnməyə məhkum edilib.

1937-ci il dekabrın 8-də güllələnib.

Hraçya AÇARYAN

Erməni dilşünası, etnoqraf, filoloq, erməni dilçiliyinin atası hesab olunan Hraçya Açıryan 8 mart 1876-cı ildə İstanbulda anadan olub. Sorbon və Strasburq universitetlərində təhsil alıb. 1923-cü ildə Ermənistanə köçmüş, əvvəlcə Ecmiədzində, sonra İrəvan Universitetin-

də dərs demişdir. "Erməni etimoloji lüğəti"ni tərtib etmiş, erməni dialektlərini geniş şəkildə öyrənmiş, erməni əlyazmalarının kataloqlarını tərtib etmişdir. Türkoloji Qurultayda iştirak və çıxış edən yeganə ermənidir. Məruzəsində türk dilinin erməni dilinə təsiri məsələləri barədə danışmış. Açıqan türk, fransız, ingilis, yunan, fars, ərəb, ıvrit, rus, alman, italyan, latın, kürd, sanskrit, laz, gürcü, pəhləvi və s. dilləri bilib. 1937-ci ildə həbs olunmuş, sonra sərbəst buraxılmışdır. 1943-cü ildə Ermənistan Elmlər Akademiyasının qurucu üzvü olub. 16 aprel 1953-cü ildə İrəvanda vəfat etmişdir.

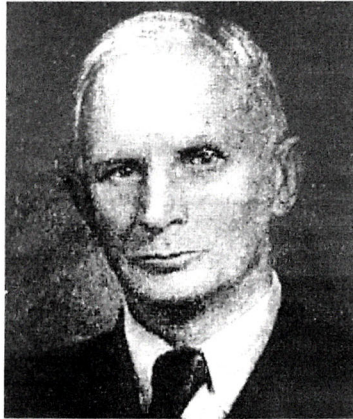

Şevki BEKTÖRƏ

Şevki Bektöre 26 dekabr 1888-ci ildə Rumıniyada kırımlı mühacir ailəsində dünyaya gəlmiş. Rumıniyadakı Dobruca əhalisinin böyük əksəriyyəti türkdilli Kırım tatarlarından ibarət idi və sonralar Rumıniyadakı kırım türkləri, o cümlədən, Bektöre ailəsi Ankara yaxınlığındakı Qaraqaya köyündə yerləşib. 17 yaşında ilahiyat təhsili almaq üçün İstanbulla gedib. İstanbulda Kırımdan gəlmiş Çələbi Cahlanla, Cəfər Seyidəhmədli tanış olub. 1909-cu ildə Kırıma gəlmiş, burda folklor və etnoqrafik materiallar toplayıb. Birinci Dünya müharibəsi başlayanda Bektöre təkrar Türkiyəyə gedib. 1918-ci ildə ailə qurub. "Ergenekon" adlı ilk şeirlər kitabı 1920-ci ildə Kırımda nəşr olunub. 1922-ci ildə Kırım-tatar dilinin qrammatikası və sintaksisini şərh edən "Tatarca Sarf, Nahv", eləcə də "Tatarca Əlifba" dərsliklərini yazıb. Pedaqoji Texnikumun direktor müavini işləyib. 1924-cü ilin sentyabrında Səməd Ağamalıoğlu, Xəlil Səid Xocayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Vəli Xulufudun ibarət nümayəndə heyəti Kırımda olarkən, Kırım tatarlarının "Dərvizə" adlı xalq bayramında eşitdikləri mahnılardan biri Şevki Bektörenin sözlərini oxutan "Tatarlıqım" havası idi. Xəlil Səid Xocayev xatirələrində yazır ki, kəndlilər böyük bir diqqətlə bu havanı dinləyirdi. Təəssürlər duyduqları, simalarındakı cizgilərdən aşkar bir surətdə anlaşırdı. Türkoloji Qurultaydan yazdığı gündəlik qeydlərində Əli bəy Hüseynzadə kırımlı şair Şevki Bektörenin fəsih türkçə danışdığını qeyd edib: "Kırımlı Şevki Bektöre bu mütaliədə bulundu: Özəl şivələrə yazı yazmaqdan məqsədim bu ki, hər ləhcə varını-yoxunu material halında meydana qoysun. Bundan sonra ortaya böyük və ümumi bir dil çıxa bilsin. Bu surətlə Şevki Bektörenin özəl ləhcələrə yazı yazma haqqındakı görüşü regionalizmə deyil, əsasda türk

ədəbi dilini birləşdirmək istəyənlərin fikrinə qatılır, yalnız metoddan onlardan ayrılırdı." Türkoloji qurultayda ortaqlıq ədəbi dil məsələsini müzakirəyə çıxaranlardan biri də Bektöre idi. Bektörenin 1927-ci ildə Aşqabadda "Türkmən Dilinin Sörfi" kitabı nəşr olunub. Sonra Dağıstana köçüb. Temirxanşurada Pedaqoji Texnikumda türk dilindən dərs deyib. Türkoloji qurultaydan sonra Aşqabad Pedaqoji Texnikumuna müəllim dəvət olunub. 1932-ci ildə "burjua millətçiliyi" ittihamı ilə həbs olunaraq, 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. Müharibənin sonuna qədər həbsxanada saxlanılıb. Həbsdən çıxandan sonra Özbəkistanda yaşayıb. 1948-ci ildə yenidən həbs edilib. Yenə 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. 1956-cı ilə qədər məhbus olub. 11 oktyabr 1956-cı ildə həbsdən çıxandan sonra İstanbulla gedib. 1960-cı ildə Kırım Tatar Milli Hərəkatının prezidenti seçilib.

Şevki Bektöre 18 dekabr 1961-ci ildə İstanbulda dünyasını dəyişib. Ölümündən sonra "Volqa kırmızı axarkən" adlı epistolər əsəri nəşr olunub.

Aleksey Stepanoviç BAŞKİROV

Aleksey Stepanoviç Başkirov 19 iyul 1885-ci ildə Kazan quberniyasında dünyaya gəlmiş. 1913-cü ildə Sankt-Peterburq Universitetinin tarix-filologiya fakültəsini bitirib. 1914-cü ildə İmperator Rəssamlıq Akademiyasının Ali Rəssamlıq Məktəbində memarlıq təhsili alıb. Elmi araşdırmalar üçün İstanbulla göndərilib. Yunanıstan, İtaliya, Fransa, İngiltərə və Skandinaviya ölkələrində səfərlərdə olub. 1919-1923-cü illərdə Samarada muzey direktoru vəzifəsində çalışıb. Samara Universitetində dərs deyib. 1923-cü ildən Moskva Tarix Muzeyində Bizans Antikləri şöbəsinə rəhbərlik edib. Moskva Dövlət Universitetinin professoru olub. 1930-1931-ci illərdə Moskva Dövlət Universitetinin tarix-fəlsəfə fakültəsinin arxeologiya kafedrasına rəhbərlik edib. Elmi-Tədqiqat İnşəsənət İnstitutunun və Ümumittifaq Memarlıq Akademiyasının həqiqi üzvü olub. 1935-ci ildə repressiyaya məruz qalıb, həbs edilib və Qazaxistana sürgün edilib. 1945-1962-ci illərdə Yaroslavl Dövlət Universitetinin Ümumi tarix kafedrasına rəhbərlik edib. Taman yarımadasında qəzıntılar aparıb. 1963-cü ildə vəfat edib.

Nikolay AŞMARİN

22 sentyabr 1870-ci ildə Kazanda doğulub. Nijni Novqorod Klassik Gimnaziyasında təhsil alıb. 1891-1894-cü illərdə Moskva Lazarev Şərq Dilləri İnstitutuna daxil olub. 1895-1899-cu illərdə Kazanda Tatar Məktəbində tatar dilindən və Müəllimlər Seminariyasında coğrafiyadan dərs deyib. 1917-ci ildən Şimal-Şərq Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda çuvaş və tatar dilləri professoru kimi çalışıb. 1920-ci ildən 1923-cü ilə qədər Çuvaş Xalq Maarif İnstitutunda (Simbirsk) çuvaş dili üzrə nəzəri kurs tədris etmişdir. 1923-cü ildən 1926-cı ilə qədər Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsində türkologiya kafedrasına rəhbərlik edib. 1925-ci ildə elmlər doktoru olub. 1926-1931-ci illərdə Şərqşünaslıq İnstitutunun Çuvaş bölməsinin professoru vəzifəsində çalışıb. 1933-cü ildə Kazanda vəfat etmişdir.

İsidor BARAXOV

31 yanvar 1898-ci ildə Yakut vilayətində anadan olub. 1914-cü ildə ibtidai məktəbi bitirib. Müəllimlər seminariyasında təhsil alıb. 1922-1924-cü illərdə Yakutiya Xalq Komissarları Şurasının sədri olub. 1924-cü ilin sentyabrından Moskvadakı Kommunist Akademiyasında Marksizm kurslarında iştirak edib. 1926-1933-cü illərdə Qırmızı Professura İnstitutunda təhsil alıb. 1926-1928-ci ildə Kommunist Partiyası Yakut vilayət komitəsinin birinci katibi olub. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayında 3 nəfərdən ibarət olan Yakut nümayəndə heyətinə rəhbərlik edib və Ağamalıoğlu, Ruhulla Axundov, Bartold, Baytursun, Fuad Köprülü, Tıstanov, Oldenburq, Samoyloviç, Çobanzadə, Mentsell və başqaları ilə birgə Qurultayın 20 nəfərdən ibarət nüfuzlu

Rəyasət Heyətinə seçilib. Yakutların əlifba probleminə həsr etdiyi məruzəsini tezis halında təqdim edib. Bildirib ki, Yakutların əlifba dəyişmək problemi yoxdur. Çünki islam dininə mənsub olmadıqları üçün ərəb əlifbasından istifadə etməyiblər. Kiril əlifbasında yazırlar. Təklif edib ki, elə bir əlifba qəbul olunsun ki, bu əlifbadan bütün türklər, o cümlədən, yakutlar da eyni vaxtda istifadə edə bilsin. Türkoloji Qurultaydan əvvəl Baraxovun "Автономная Якутия" qəzetində "Yakutizasiya ən yaxın vəzifəmizdir" məqaləsi dərc olunmuşdu. Türkoloji Qurultaydan qayıtdıqdan sonra yenə həmin qəzetdə "Yakut əlifbası barədə", "Dillərin bərabərliyi" məqalələri və "Хозяинство Якутии" jurnalının 1926-cı il 5-ci sayında Türkoloji Qurultayın geniş elmi və əsaslı şərhini verən "I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın nəticələri" araşdırması dərc olunub. 1926-1933-cü illərdə Qırmızı Professura İnstitutunda təhsil alıb. 1933-1938-ci illərdə Mərkəzi Komitənin Şərq Sibir və Uzaq Şərq kənd təsərrüfatı sektorunun müdiri vəzifəsində çalışıb. X-XII və XV Partiya Qurultaylarının nümayəndəsi seçilib.

İsidor Baraxov 1938-ci ildə repressiya olunub və sentyabrın 15-də Moskvaya yaxınlığında, Kommunarka düşərgəsində güllələnib.

Həbibulla QABİTOV

25 oktyabr 1884-cü ildə Orenburq quberniyasında anadan olub. İbtidai təhsilini mədrəsədə alıb. İrkutsk şəhərindəki mədrəsədə dərs deyib. 1913-cü ildən "Yakut" (Zaman), "Tormoş" (Həyat), "Müəllim" (Müəllim) və "Şura" (Şura) jurnal və qəzetlərlə əməkdaşlıq edib. 8 dekabr 1917-ci ildə Başqırdistanın ilk hökumətinin üzvü seçilib və "Başqırdistan" qəzetinin redaktoru təyin edilib. Başqırdistan Gənclər Birliyi - "Dalğa" təşkilatını təsis edib. 1918-ci ilin martında bolşeviklər tərəfindən həbs edilib. 1918-ci ildə Mərkəzi Müsəlman Komissarlığının Başqırd şöbəsinin rəhbəri, "Başqırdın səsi" və "Başqırd hökumətinin bülleteni" qəzetlərinin redaktoru olub. 1919-1920-ci illərdə Başqırd Hərbi İnqilab Komitəsində çalışıb. Dilçi idi. "Başqırd dilinin qrammatikası", "Başqırd dilinin morfologiyası" və s. əsərlərin müəllifidir. Həm də şair idi. "Başqırdistan melodiyaları" "Uralın nəğmələri" adlı şeir kitablarının müəllifidir. Pyeslər yazıb. 1926-cı ildə Başqırd Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Yeni Başqırd Əlifbası Komitəsinin sədri olub.

1935-ci ildə beş il həbs cəzasına məhkum edilib.

1939-cu ildə Maqadanda vəfat edib.

**Vasili Vladimiroviç
BARTOLD**

Vasili Vladimiroviç Bartold 3 noyabr 1869-cü ildə Sankt-Peterburqda anadan olub. 1891-ci ildə Peterburq Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsini bitirib. Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixini, coğrafiyasını, mədəniyyətini, ədəbiyyatını tədqiq edib. Şərqşünaslıq məktəbinin banilərindən hesab olunur. 1890-cı ildə "Türküstən monqol istilas dövründə" əsərinə görə elmlər doktoru elmi dərəcəsi verilib. Şərqşünaslıq məktəbinin banilərindən biri, islam dini tarixinə dair əsərlərində ərəb və Qərbi Avropa alimlərinin islam dininə münasibətlərinə tənqidi yanaşaraq, islam dini haqqında geniş material toplayıb, dinin yaranması və yayılması tarixi haqqında yeni görüşlərini ortaya qoyub. "Kitabi-Dədə Qorqud"u rus dilinə tərcümə edib, qədim türklərin tarixini araşdırıb. 1917-ci ildən isə "Müsəlman dünyası" jurnalını nəşr etdirmişdir. 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində "Türk-tatar xalqları tarixi" kursundan mühazirələr oxuyub. Birinci Türkojoloji Qurultayın aparıcı nümayəndələrindən biri olub. Türkojoloji Qurultayda iştirak etmək üçün İstanbuldan Əli bəy Hüseynzadə, Menzel, Mesa-roş və Fuad Köprülü ilə bir yerdə gəlib. Qurultayın 1-ci iclasında "Türk xalqları tarixinin öyrənilməsinin mövcud vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr" mövzusunda ilk məruzəni o edib. Bütün türk aləmini qapsayan bu məruzə elmi düşüncənin və türk mədəniyyətinə sevginin dərəcəsinə görə də cazibədar idi. Bartold deyirdi ki, türklər islam dinini müsəlmanların heç bir təzyiqinə məruz qalmadan qəbul ediblər, türklərin islam dinini qəbul etməsi islama xeyir gətirdi, islam digər dünya dinlərini - buddizmi və xristianlığı üstələyir, dünyada başqa dini qəbul etmiş heç bir müsəlman xalqına rast gəlinmir, amma biz çoxlu xristian və buddist xalqlar tanıyırdıq ki, islamı qəbul etmişlər. Bartold Mahmud Kaşğari və Əfrasiyab haqqında, türklərin dünya mədəniyyətindəki yeri və xidmətləri barədə danışdı. İki cildlik "Avropa və Rusiyada Şərqin öyrənilməsi tarixi", "Uluqbəy və onun dövrü", "İslam", "Türküstən tarixi", "Müsəlman aləmi", "İran. Tarixi icmal" və s. əsərləri, Azərbaycan tarixi, folkloru və ədəbiyyatı haqqında tədqiqatları var.

19 avqust 1930-cu ildə Leninqradda dünyasını dəyişib.

Bekki Emiroviç BERDİYEV

1898-ci ildə Türkmənistanın Mərv şəhərində dünyaya gəlib. Türkmənistan SSR Xalq Təhsil Komissarlığı yanında Akademik Şurasının sədri olub. Türkojoloji qurultayda Türkmənistan nümayəndə heyətinə rəhbərlik edib. Nümayəndə heyətinin məruzə ilə çıxış edən və müzakirələrdə iştirak edən yeganə üzvü olub. Qurultayın rəyasət heyətinə seçilib. Hesabatlar haqqında qətnaməni redaktə və müvafiq düzəlişlər etmək üçün yaradılmış komissiyanın da üzvü olub. Qurultayda türk xalqları üçün latın əlifbasına əsaslanan yeni əlifbanın və praktik dilçilikdəki digər yeniliklərin qızğın tərəfdarı kimi çıxış etmişdir. Türkmənistan SSR Xalq Komissarlığı yanında Elmi Şurasının sədri olub. 1932-ci ildə "Türkmən azadlığı" əks-inqilabi milli təşkilatın üzvü olması ittihamı ilə həbs olunaraq 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmişdir. 1945-ci ilə qədər həbs düşərgəsində saxlanılıb. Uzunmüddətli həbs cəzasından sonra, 1950-ci illərin ortalarında əfv olunmuş, Türkmənistanı qayıtmışdı. Ailəsi və övladları olmadığından Türkmənistanın ucaq kəndlərindən birində, uzaq qohumlarının yanında 1970-ci ildə vəfat edib.

**İlyə Nikolayeviç
BOROZDİN**

23 oktyabr 1883-cü ildə Yaroslavl da dünyaya gəlib. 1907-ci ildə Moskva Universitetinin tarix və filologiya fakültəsini bitirib. Yunanıstana, İtaliyaya səfər edib. 1909-cu ildən Rusiya Arxeologiya Cəmiyyətinin müxbir üzvü, 1911-ci ildən isə Moskva Arxeologiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü və Arxeoqrafiya Komissiyasının, 1913-cü ildən isə Moskva Arxeologiya Cəmiyyətinin katibi idi. 1914-cü ildə Fransada IX Beynəlxalq Arxeologiya Konqresində iştirak etmişdir. 1915-ci ildən Təvriya Elmi Arxiv Komissiyasının (TUAK) üzvü olmuşdur. 1917-ci ildən Qırmızı Ordunun Hərbi İqtisadiyyat Akademiyasında professor olmuşdur. 1921-ci ildən Tarix və Etnologiya şöbəsinin sədri və SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Ümumittifaq Şərqşünaslıq Elmi Assosiasiyasının Rəyasət Heyətinin, 1922-ci ildən Kazan Universitetinin Arxeologiya, Tarix və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü, Ümumittifaq Şərqşünaslar Elmi Assosiasiyasının üzvü, Rusiya Maddi Mədəniyyət Tarixi Akademiyasının Moskva Bölməsinin Arxeoloji Komissiyasının sədr müavini, 1924-cü ildən SSRİ Dövlət Plan Komitə-

sinin Etnoloji Bölməsinin sədri olub. Krimda Heraklin yarmadasını araşdırmışdır. Tatar Xalq Mədəniyyət Komissarlığında "Tatarşünaslıq Cəmiyyəti"nin təsisçilərindən biri və fəxri üzvü olub. 1925-ci ildən Kırım Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Kırım Xalq Komissarları Şurası tərəfindən Ümumrusiya Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə Krimda tatar mədəniyyətini öyrənmək üçün ekspedisiyaya rəhbərlik etmişdir. Moskva Alimlər Evinin Ağsaqqallar Şurasının üzvü olub. Moskva Şərqşünaslıq İnstitutunda dərslər demiş, Bubnov adına Moskva Pedaqoji İnstitutunun Qədim tarix kafedrasının müdiri olmuşdur. 1935-ci ilin fevral ayında həbs edilmiş və əksinqilabi mil-lətçi qrupda iştirak etməkdə ittiham olunaraq, üç il müddətinə Alma-Ataya sürgün edilmişdir. Sürgün zamanı Alma-Ata Pedaqoji İnstitutunda dərslər demişdir. 1937-ci il noyabrın 17-dən 18-nə keçən gecə yenidən həbs edilmiş və dekabrın 1-də 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmişdir. Cəzasını Uzaq Şərqdə, Həson gölü yaxınlığında çəkmişdir. 1943-cü ildə azadlığa buraxılmışdır. Aşqabadda Pedaqoji İnstitutda dərslər demiş və Ümumi Tarix kafedrasına rəhbərlik etmişdir. 1947-ci ildə ona professor elmi adı verilib. 1949-cu ildən 1959-cu ilə qədər Voronej Universitetinin Ümumi Tarix kafedrasına rəhbərlik edib. Qədim dünya tarixini, əsasən Kırım tarixini tədqiq etmişdir. 1959-cu ildə vəfat etmişdir.

Paul VITTEK

1894-cü ildə Vyana yaxınlığındakı Badendə çex ailəsində anadan olub. Birinci Dünya müharibəsi zamanı Vyana Universitetindəki dərslərini yarıda buraxaraq savaşa qatılıb; artilləriya zabiti kimi xidmət edib. Çalıcıda yaralanıb. Müalicə məqsədilə geri göndərilib. Sonra Osmanlı əsgərlərinə dəstək olmaq üçün yenidən cəbhəyə qayıdıb. 1914-1916-cı illərdə Osmanlı Baş Qərargah rəhbərinin müşaviri vəzifəsində çalışıb. Müharibənin son günlərində Camal Paşanın heyətində Suriya və Fələstin cəbhəsində olub. Gelibolu savaşlarında Mustafa Kamal Atatürk də daxil olmaqla, dövrün bir çox görkəmli türk liderləri ilə görüşüb. Müharibədən sonra türkojologiya təhsilini tamamlamaq üçün vətəninə qayıdaraq burada Vyana Universitetini bitirməsi barədə diplom almışdır. Müəllimi Fridrix Kreyletsle birgə "Osmanlı tarixinə dair hesabatlar" dərgisini yaradıb. 1921-1924-cü illərdə Osmanlı diplomatı, tarixi və filologiya üzrə tədqiqatlarla başlayıb. 1924-cü ildə Türkiyəyə qayı-

dıb. İstanbulda Alman Arxeologiya İnstitutunda çalışıb. Türkojoloji Qurultaya da həmin İnstitutun əməkdaşı olaraq qatılıb. Osmanlıların mənşəyi, eləcə də orta əsrlər türk və İslam epigrafiyası ilə bağlı tədqiqatlar aparıb; Aşıqpaşazadəni, Nəşrini tədqiq edib. Faşizmin vüsətləndiyi dövrdə Brüsselə mühacirət edib. Bizans Araşdırmaları İnstitutunda çalışıb. Almanlar Hollandiyanı, Belçika və Lüksemburqa hücum edəndə İngiltərəyə qaçıb. 1937-ci ildə London Universitetinin Şərq və Afrika Araşdırmaları bölümündə türk dili professoru olub. Osmanlı tarixi ilə bağlı mühazirələr oxuyub. 1948-ci ildə yeni yaradılmış Türk dili kafedrasının müdiri vəzifəsinə təyin olunub. 1961-ci ildə təbəqədə çıxana qədər bu vəzifədə çalışıb.

Paul Vittek 1978-ci ilin 13 iyununda dünyasını dəyişib.

**Mixail Filippoviç
QAVRİLOV**

1884-cü ildə Daşkənddə anadan olub. Kazan Universitetinin hüquq fakültəsində, İsveçrədə Sankt-Qallen Ticarət Akademiyasında təhsil alıb. 1907-ci ildə Sankt-Peterburq Universitetinin Xarici Dillər fakültəsində A.N.Samoylovici-n tələbəsi olub. 1911-ci ildə universiteti birinci dərəcəli diplomla bitirib; Türk-Tatar Ədəbiyyatı kafedrasında çalışıb. Daşkənddə, Alma-Atada yaşayıb.

7 fevral 1938-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

Qabdulaxad Fazliyeviç VİLDANOV

6 fevral 1879-cu ildə Başqırdıstanın Salavat rayonunda dünyaya gəlib. 1899-cu ildə Orenburq quberniyasında mədrəsə təhsili alıb. 1912-ci ildə Kazan Tatar Müəllimlər Məktəbini bitirib. Başqırd məktəbində dərslər deyib. 1914-1917-ci illərdə kənd kitabxanasının direktoru vəzifəsində çalışıb. Ufa Şərq Xalqları Tarixi Muzeyində (indiki Başqırdıstan Respublikasının Milli Muzeyi) elmi işçi və etnoqrafiya şöbəsinin müdiri olub. 1917-ci ildə Ümumrusiya Müsəlmanları Qurultayında nümayəndə kimi iştirak edib. 1919-1921-ci illərdə Ufa Vilayət Komitəsinin ədəbi və nəşriyyat komissiyasının tərcümə bölməsinin üzvü olub. 1922-1923-cü illərdə Ufadakı Akademik Mərkəzin Metodologiya şöbəsinə rəhbərlik edib. 1924-cü ildə təsis etdiyi "Bilik" elmi jurnalının baş redaktoru olub. 1924-1925-ci illərdə Ufada ikinci sinif məktəbində müəllim, sonra direktor müavini,

eyni zamanda Başqırdıstanı Öyrənən Cəmiyyətin elmi katibi vəzifələrində çalışıb. 1925-1927-ci illərdə Başqırdıstan Dilinin Təbliği Komissiyasının təlimatçısı olub. 1927-1931-ci illərdə Başqırdıstan Mərkəzi Tarix Muzeyinin direktoru vəzifəsində işləyib. Başqırdıstan dili dərslərini və oxu kitablarını yaratmışdır. Etnoqrafik ekspedisiyalarda iştirak edib. Başqırdıstan xalqının şifahi poeziyasını və ədəbi əsərlərini toplamışdır. 1927-ci ildə "Başqırd tapmacaları" toplusunu tərtib edib. "Başqırd dilində atalar sözləri və məsəllər" kitabını hazırlayıb. 1936-cı ildə Yumatovski Baytarlıq Texnikumunda müəllim işləyib.

Qabdulaxad Fazlıyev Vildanov 1936-cı ildə "millətçi" ittihamı ilə həbs olunub. 1956-cı ildə Ufada vəfat edib.

Muhəmməd GƏLDİYEV

1889-cu ildə dünyaya gəlib. Alparovla birgə Ufada Qaliya mədrəsəsində təhsil alıb. 1917-1921-ci illərdə Ufa quberniyasının tatar və başqırd məktəblərində müəllimlik edib. 1921-ci ildə Aşqabad Pedaqoji Texnikumunda və Sovet Partiya Məktəbində çalışıb. Türkünstan Xalq Maarif Komissarlığı yanında Dövlət Elmi Şurası və Türkmən Elmi Komissiyası ilə əməkdaşlıq edib. 1925-ci ildən Türkmənistan SSR Xalq Komissarları Soveti yanında Türkmən Mədəniyyəti (Türkmən-kült) İnstitutunun elmi işçisi olub. 1922-ci ildə ərəb əlifbasının türkməncənin fonetik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması ilə bağlı işlətlər onun rəhbərliyi altında aparılıb. 1925-ci ildə "İbtidai məktəbdə ana dili", 1926-cı ildə ruslar üçün "Türkmən dili" kitabları çap olunub. Gəldiyevin ən böyük əsəri Q. X. Alparovla birgə yazdığı "Türkmən dilinin qrammatikası" (Aşqabad, 1929) hesab olunur. Kitabda türkmən dilinin morfologiyası, sintaksisi və fonetika ətrafı şəkildə araşdırılır. Kitab əlavə olaraq qısa rus-türkmən dil terminləri lüğəti daxil edilmişdir. 1927-ci ildə Yeni Türk Əlifbası üzrə Ümumittifaq Mərkəzi Komitəsinin elmi şurasının üzvü seçilib. Daşkənddə, Kazanda və başqa şəhərlərdə əlifba problemi ilə bağlı keçirilən iclaslarda iştirak edib. Terminologiya problemləri ilə məşğul olub. Türkmənistanın ilk şərqşünası hesab olunur.

1931-ci ildə 41 yaşında dünyasını dəyişib.

Bayşim QULBƏŞƏROV

Ali və ibtidai məktəbi bitirib. 1920-ci ildən Mərv İcraiyyə Komitəsinin xalq təhsili şöbəsində təlimatçı, 1922-1923-cü illərdə Mərv Rayon İcraiyyə Komitəsinin

sədri, 1923-cü ildə Türkmən Vilayət İcraiyyə Komitəsinin torpaq şöbəsinin müdiri, 1923-1924-cü illərdə Türkmən Vilayət İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1924-25-ci illərdə Türkmənistan İnqilab Komitəsinin İnzibati şöbəsinin müdiri, 1925-ci ildən 1-ci Ümumtürkmən Sovetlər qurultayının nümayəndəsi, Özbəkistan SSR ilə Qırğızıstan Muxtar Vilayəti arasında sərhədlərin dəqiqləşdirilməsi üzrə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində komissiya sədri, 1927-1929-cu illərdə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Millətlər Şurasının katibi olub. SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Millətlər Şurasının sədri, SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsindən Kommunist Partiyasının 15-ci qurultayında nümayəndə olub. Türkmənistan SSR-in SSRİ Xalq Komissarları Şurasındakı daimi nümayəndəsi olub.

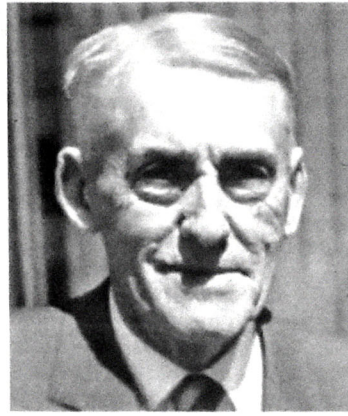
1937-ci ildə həbs olunub. 28 oktyabr 1938-ci ildə güllələnib.

Həbib CƏBİYEV

Həbib Pirican oğlu Cəbiyev 1899-cu ildə Balaxanıda dünyaya gəlib. Bakı kommersiya məktəbində təhsil alıb. 1918-ci ildə bolşeviklər partiyasına daxil olub, "Hümmət" partiyasının Balaxanı şöbəsinin katibi olub. "Hümmət" partiyasının hərbi qanadını yaranarlardan biridir. 1919-cu ildə "Hümmət" partiyasının tapşırığı ilə Gəncəyə gedib. 1920-ci ilin aprelində Qızıl Ordunun Azərbaycana daxil olmasında iştirak edib. "Azərbaycan fəqərəsi" qəzetində çalışıb. 1921-1930-cu illərdə fasilələrlə "Kommunist" qəzetinin redaktoru olub. 1923-cü ildə çox qısa müddətdə Azərbaycanı Tədqiq və Təbəbbö cəmiyyətinin sədri olub. Türkoloji Qurultayın hazırlanmasına nəzarət edən, bu işdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi tərəfindən təlimatlandırılan fəallardan biri olub. Azərbaycan Kommunist (Bolşeviklər) Partiyasının Mərkəzi Komitəsi 14 iyun 1925-ci ildə keçirilən gizli iclasında latın əlifbasının, respublikanın müxtəlif bölgələrində təbliği həm də Cəbiyevə tapşırılıb. 1929-cu ildə "Azərbaycanı Tədqiq və Təbəbbö Cəmiyyəti" əsasında Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yaradılmasında aparıcı rol oynayıb. 1930-cu ildən Moskvada yaşayıb. SSRİ Xalq Yeyinti Sənaye Komissarlığında çalışıb.

1938-ci ildə Moskvada həbs edilərək Bakıya gətirilib və 21 aprel 1938-ci ildə güllələnib.

Nikolay POPPE

Dünyanın bir çox dillərini bilən Nikolay Poppe 1897-ci ildə Çində dünyaya gəlib. 1921-ci ildə Petroqrad Universiteti Sosial Elmlər fakültəsini bitirib. 1920-ci ildə 23 yaşındaykən Müasir Şərq Dilləri İnstitutunda, 1923-cü ildə isə Leningrad Universitetində müəllim kimi çalışıb. 1931-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda monqolşünaslıq şöbəsinin müdiri olub. 1933-cü ildə 36 yaşında SSRİ Elmlər Akademiyasının ən gənc həqiqi üzvü seçilib. İkinci Dünya müharibəsi illərində - 1943-cü ildə Berlinə köçüb. Altayşünaslar arasında öndə gələn isimlərdəndir. Dünya miqyasında monqoloist və türkoloq kimi tanınıb. Monqol dilində sərbəst danışır. Türkoloji qurultayda Altay dillərinin müqayisəli elmindən bəhs edib. Ahmed Bican Ercilasunun bildirdiyinə görə, Poppe 1926-40-cı illərdə Monqolustan, Şərqi Sibir, Özbəkistan, Azərbaycan və Quzey Qafqazda araşdırmalar aparıb. 1943-cü ildə Almaniyaya qaçıb. 1949-cu ildə isə ABŞ-a köçüb. Vaşinqton Universitetinin Uzaq Şərq və Rusiya İnstitutunda çalışıb. Araşdırmalarını alman, rus və ingilis dillərində qələmə alıb. 1968-ci ildə Bonn Universitetinin fəxri doktoru adına layiq görülüb. Finlandiya Elmlər Akademiyasının Xarici üzvü olub.

Nikolay Poppe 8 avqust 1991-ci ildə 94 yaşında Amerika Birləşmiş Ştatlarının Sietl şəhərində dünyasını dəyişib.

**Sibqatulla Sadıqov
QAFUROV**

Sibqatulla Qafurov 25 oktyabr 1888-ci ildə Tatarıstanda, Şumalak kəndində anadan olub. Kənd məktəbini bitirib. 1903-1914-cü illərdə Bakıda Rotşildin şirkətlərində fəhləlik edib.

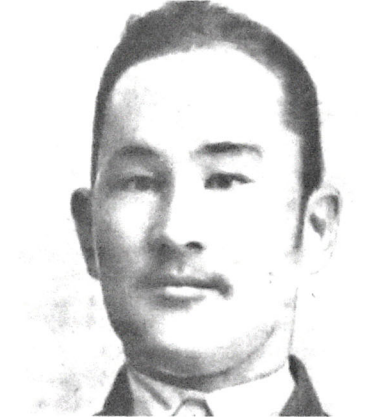
Sosial Demokrat Fəhlə Partiyasının üzvü olub.

1915-ci illərdə Simbirskdə Aquruların fabrikində çalışıb. Siyasi fəaliyyətlə məşğul olub. 1918-ci ildə Moskvada keçirilən Tatar-Başqırd probleminə həsr olunmuş müzakirələrdə iştirak edib.

1919-cu ildə Simbirskdə tatar məktəbləri üçün müəllim kadrların hazırlanması ilə məşğul olub. 1918-1920-ci illərdə Kommunist Partiyasının Simbirsk Quberniyası Komitəsində milli məsələlər üzrə şöbənin müdiri olub.

1920-ci ildə Kazanda sosial təminat komissarının müavini vəzifəsində çalışıb. Türkoloji Qurultayda Tatarıstanı təmsil edib. 1929-cu ildə Tatarıstan Vilayət Komitəsində partiya tarixi şöbəsinin rəhbəri vəzifəsində çalışıb.

Həyatını Lenin ideyalarında həsr edən Sibqatulla Qafurov 1938-ci ildə 51 yaşında həbs edilərək güllələnib.

**Əbdülhəmid Şarşenbieviç
CANIBƏYOV**

1879-cu ildə Həştərxanda anadan olub. Qaraqaşdır. Üsul-i Cədid proqramlı Nizamiyyə mədrəsəsində təhsil alıb. 1901-1917-ci illərdə müxtəlif məktəblərdə müəllimlik edib. Bir neçə noqay məktəbi açıb. 1915-ci ildə Krasnoyarsk Pedaqoji məktəbini bitirib. İbtidai sinif müəllimi şəhadətnaməsi alıb. 1920-ci ildən Qaraqay-Çərəkəzdə yaşayıb. Şimali Qafqaz Diyarşünaslıq İnstitutu tərəfindən Bakı Türkoloji Qurultayına nümayəndə seçilib. Qurultaydan qayıdandan sonra noqaylar üçün latın əsaslı əlifba üzərində işi tamamlayıb. 1938-ci ildə isə kiril əlifbası əsasında noqay dilinin qrammatikasını, fonetika və morfologiya kitablarını yazıb.

Noqay folklor nümunələrini toplayıb, milli məktəblər üçün müəllimlər hazırlayıb. Yeni noqay yazı dilini, ilk əlifba, ilk ana dili kitablarını, noqay dilinin ilk qrammatikasını, riyaziyyat, kimya, fizika, təbiətşünaslıq və başqa elm sahələrini əhatə edən noqay terminoloji lüğətini yaradıb. Topladığı folklor nümunələri əsasında Latın qrafikası ilə Noqayca qələmə aldığı "Söz xəzinəsi" toplusu noqaylıların tarixi, folkloru, milli ədəbiyyatı barədə aydın təsviir yaradan ilk orijinal qaynaqdır.

Əbdülhəmid Canibəyov 1955-ci ildə dünyasını dəyişib.

Anatoli Nestoroviç GENKO

1896-cı ildə Peterburqda anadan olub. 1921-ci ildə Petroqrada Universitetini bitirib. Nikolay Marrın tələbəsidir. Vsevol'ski adına Qərb və Şərq Dillərinin Müqayisəli Tədqiqi İnstitutunda, SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərq Əlyazmaları İnstitutunda, Leningrad Dillilik İnstitutunda çalışıb. 1925-1930-cu illərdə Leningrad Şərqşünaslıq İnstitutunun professoru olub. Ümumittifaq Yeni Əlifba Komitəsinin, Şərqşünaslıq İnstitutunun Şərqşünaslar Assosiasiyasının üzvü olub. Şərqşünaslıq İnstitutunda Qafqaz kabinetinin müdiri vəzifəsində çalışıb. Şimali və Cənubi Qafqaz xalqlarının tarixi və etnoqrafiyası üzrə görkəmli alimdir. İlk dəfə ubıxlar, saxurlar, xınalıqlar və abazinlər barədə araşdırmalar aparıb. Abxaz folklorunu tədqiq edib. İnqışların mədəniyyət tarixini araşdırıb. Müdafiə etmədən ona elmlər doktoru elmi dərəcəsi verilib. İkinci dəfə - 1937 və 1941-ci illərdə həbs olunub. İkinci həbs müddətində həbsxanada ürək xəstəliyindən və achiqdan dünyasını dəyişib.

Mirzə Davud HÜSEYNOV

1894-cü ilin martında Bakıda anadan olub. 1906-cı ildə ödənişsiz şəhər məktəbini və Bakı Realni Məktəbini bitirib. 1913-1917-ci illərdə Moskva Kommersiya İnstitutunun iqtisadiyyat fakültəsində təhsil alıb. 1918-ci ilin noyabrından Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının üzvü olub. 1918-1919-cu illərdə "Flümmət" təşkilatının sədri, RK(b)P-nın Bakı komitəsinin və partiyanın Qafqaz Ölkə Komitəsinin üzvü olub. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Maliyyə Nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsində çalışıb. 1920-ci il fevralın 11-12-də Azərbaycan kommunist təşkilatlarının Bakıda keçirilən I qurultayında "Hazırkı vəziyyət haqqında" məruzə edib. Qurultayda AK(b)P MK Rəyasət Heyətinin sədri seçilib. RK(b)P Qafqaz Ölkə Komitəsinin Hərbi inqilab qərargahının sədri olub. Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsinə, Azərbaycan SSR XKS-ə sədrlik edib. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycan SSR İnqilab Komitəsinin sədrinin müavini, Azərbaycan SSR Xalq Maliyyə naziri, Xarici İşlər Komissarı, Ali İqtisadi Şuranın sədri, ZSFSR XKS sədrinin müavini, ZSFSR Xalq Maliyyə və Xarici İşlər Komissarı vəzifələrində çalışıb. Türkoloji Qurultay, Zaqafqaziya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının adından salamlayıb və çıxışına SSRİ xəritəsindəki türk rəngini fərqləndirərək başlayıb: "SSRİ-nin ən böyük xalqlarından biri olan türklər Altay dağlarından, böyük Volqadan, Türküstanın səhra qumluqlarından, Qafqazın qarlı zirvələrindən gözəl Krıma qədər nəhəng bir ərazini tuturlar". III İnternasionalın 29-31 iyul tarixində Moskvada keçirilən iclaslarında iştirak edib. 1922-ci ildə Moskvada RSFSR Milli İşlər Komissarının müavini vəzifəsində çalışıb. 1930-1933-cü illərdə Tacikistan Kommunist Partiyası MK-nın birinci katibi olub. 1934-1937-ci illərdə RSFSR Xalq Maarif Komissarlığında qeyri-rus natamam və orta məktəblər idarəsi rəisinin müavini işləyib.

1938-ci ildə repressiya olunub və güllələnib.

Qaziz Salixoviç QUBAYDULLIN

1887-ci il iyunun 27-də Kazanda dünyaya gəlib. 1895-1904-cü illərdə Kazandakı "Xalidiyə" mədrəsəsində təhsil alıb. 1916-cı ildə Kazan Universitetini bitirib. Tatar Milli Şurasının üzvü olub. Kazan Universitetində təhsil alarkən, "Xəzər Xaqanlığının tarixi"ni, "Türk xalqlarının qəhrəmanlıq eposu "Seyid Battal"ın yaranması", "Marko Polo moqol tarixinin araşdırıcısı kimi", "Mərcani və incəsənət" və s. əsərlərini yazıb. Rus, ərəb, türk, tatar, fars, alman, fransız, ingilis, yunan, latın dillərini bilib... Azərbaycan Maarif Komissarı Mustafa Quliyevin dəvəti ilə 1925-ci ildə ailəsi ilə birgə Bakıya köçüb. Azərbaycan Dövlət Universitetində türk-tatar xalqlarının tarixi kafedrasına, Orta Şərq tarixi kafedrasına rəhbərlik edib. Əvvəl dosent, sonra professor olub. Şərqşünaslıq fakültəsinin dekanı vəzifəsində çalışıb. I-cü Ümumittifaq Türkoloji Qurultayının təşkilatçılarından və Türkoloji Qurultayın ikinci iclasında tarixi və elmi əhəmiyyətinə görə

bu gün də, türk xalqlarının, xüsusən, Azərbaycan türklərinin müasir tarixşünaslığının təməl tezislərini və icmalını əks etdirən məruzə ilə çıxış etmişdi. 1927-ci ildə "Özbək xalqının mənşəyi problemi" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. Professor elmi adı verilib. 1930-1931-ci illərdə Moskva Dövlət Universitetində mühazirələr oxuyub. 1933-1935-ci illərdə Kazanda, Pyatigorskda yaşayıb. 1935-ci ildə Azərbaycanın yeni Maarif komissarı Müseyib Şahbazovun dəvəti ilə yenidən Bakıya qayıdıb. Azərbaycan Dövlət Universitetində tarix professoru kimi çalışıb. Azərbaycan tarixinin yazılmasında iştirak edib. 200-ə yaxın elmi və elmi-kütləvi əsərin, çoxlu bədii əsərin müəllifidir. Rus, tatar və azərbaycan dillərində yazıb. Qədim dünya və dinlər tarixinə dair kitabları var. Dörsliklər hazırlayıb. 1922-ci ildə "Tatar tarixi", 1925-ci ildə "Tatar ədəbiyyatı tarixi" kitabları Kazanda nəşr olunub. "Tatar burjuaziyasının tarixindən" və "Azərbaycan bəyləri və onların tabeliyində olan kəndlilər", 1928-ci ildə "Teymur imperiyasının tənəzzülü və özbəklər mərhələsi", 1929-cu ildə "Tatarların mənşəyi məsələsi", "XVI-XVII əsrlərdə tatarların kəndli hərəkətlərində iştirakı", 1930-cu ildə "İsmayıl Qaspiralının məfkürəsinə bir nəzər" əsərlərini yazıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında çalışıb.

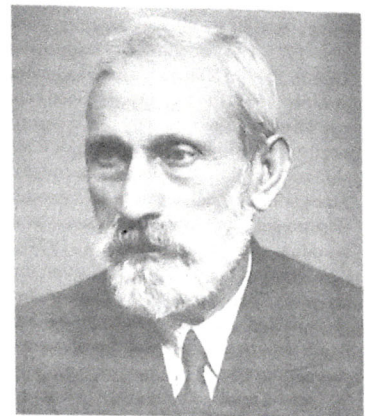
1937-ci il martın 18-də həbs edilib. "SSRİ-də pantürkizm ideoloqlarından biri" elan edilib. "Əksinqilabi pantürkist təşkilat"ın tərkibində "Azərbaycan neft mədənlərində təxribat aktları təşkil etməkdə" və "türk, yapon və alman kəşfiyyatının agent"i olmaqda təqsirli bilinib. 1937-ci il oktyabrın 12-də ölüm hökmü çıxarılıb və oktyabrın 13-də güllələnib.

Bazarkul DANIYAROV

1897-ci ildə Qırğızistanın Kemin rayonunda anadan olub. Zadəgan oğludur. 1924-cü ildə Daşkənddə Qazax-Qırğız Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra Cəlalabad və Oşda məktəblər açıb, müəllim işləyib, maarif tədris şöbəsinə rəhbərlik edib. Bişkəkdə Mərkəzi Pedaqoji Texnikumun tədris şöbəsinin müdiri və direktoru vəzifələrində çalışıb. Daşkənddəki Qırmızı Professora İnstitutunda oxuyub. Elmi işlə məşğul olub.

Sadə bir səbəblə - Qasım Tımistanovun 1925-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş şeirlər toplusuna ön söz yazdığına görə 1937-ci ildə həbs edilib. 1942-ci ildə Sverdlovsk vilayətindəki siyasi məhbus həbsxanasında vəfat edib.

Əli bəy HÜSEYNZADƏ

24 fevral 1864-cü ildə Salyanda doğulub. Qafqaz Şeyxülislamı Axund Əhməd Hüseynzadənin nəvəsidir. Tiflis gimnaziyasında oxuyub. Sankt-Peterburq Universitetinin riyaziyyat fakültəsini (1885-1889), İstanbul Universitetinin əsgəri-tibbiyyat fakültəsini (1889-1895) bitirib. Rəssam olub. Azərbaycan dəzgah boyakarlığının banisidir. 1897-ci ildə Qırmızı Aypara Cəmiyyəti heyətinin tərkibində İtaliyada hərbi hakim olub. Türkcülüyün yaradıcısı hesab olunur. Türkiyədə İttihat və Tərəqqi partiyasının, "Türk Ocaqları"nın qurucularındandır. İlk "Turan" şeirinin, ilk Tibb Lügətinin müəllifidir. "Həyat" qəzetinin və "Füyuzat" jurnalının baş redaktoru olub. Türkləşmək, islamlaşmaq, Avropalaşmaq triadasını irəli sürüb. 1905-1906-cı illərdə yazdığı "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir" əsəri türkologiyanın ana kitablarından biridir. Bakıda "Səadət" məktəbinin direktoru olub. 1915-ci ildə İstanbulda Yusuf Akçura və Mukiməddin Beycanla bir yerdə Rusiya müsəlmanlarının hüquqlarını qoruyan "Turan Heyəti"ni təsis edib. 1915-1916-cı illərdə "Turan heyəti"nin tərkibində Vyanada Avstriyanın baş naziri Storq və xarici işlər naziri Forqaç, Budapeştdə Macarıstanın baş naziri Tisza, parlament üzvü Andrası ilə, Berlində Almanıyanın xarici işlər naziri Paqu və onun müavini Zimmermannla, Sofiyada Bolqarıstanın baş naziri Rodoslov və Məclis üzvləri ilə görüşlər keçirib. Rusiya müsəlmanlarının siyasi taleyini müzakirə edib. İstanbul Universitetinin professoru olub. Türkoloji Qurultaya SSRİ-nin Türkiyə səfirli tərəfindən, Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin xətti ilə dəvət olunub. Türkoloji Qurultayın fəxri rəyasət heyətinə seçilib. Qurultay günlərində Qurultayın icmalını əks etdirən gündəlik qeydlər yazıb. Qurultayda söylədiyi "Qərbin iki dastanında türk" məruzəsi Qurultaydan bir neçə gün sonra Bakıda kitab şəklində nəşr olunub.

Əli bəy Hüseynzadə 1940-cı ildə İstanbulda vəfat edib.

Yaşım PERENQLİYEV

1898-ci ildə Mərv rayonunda anadan olub. Mərvdə internat məktəbini bitirib. Ali İbtidai Məktəbdə oxuyub. 1922-ci ilin avqust ayından Kommunist Partiyasının üzvü olub. 1920-ci ildən Toxtamış İnqilab Komitəsinin sosial təminat şöbəsinin idarə heyətinin üzvü, 1921-ci ildən Mərv Şəhər İcraiyyə Komitəsinin Sosial Təminat şöbəsinin müdiri olub. 1923-cü

İldən Mərv Şəhər İcraiyyə Komitəsinin Xalq Təhsili şöbəsinin idarə heyətinin üzvü seçilib. Həmin ildən Hərbi İcraiyyə Komitəsi sədrinin müavini, Mərv rayonu üzrə Türkmən Xalq Maarif Komissarlığının müfəttişi vəzifələrində çalışıb. 1924-cü ilin mart ayından Mərv İcraiyyə Komitəsinin sədri olub. 18 dekabr 1924-cü ildə Türkmən Vilayəti İnkilab Komitəsi yanında Xalq Maarifi Mərkəzi İdarəsinin müdiri vəzifəsini icra edib. 1925-ci ildən Xalq Maarifi Komissarlığı yanında Baş Elmi Şuranın sədri, 1925-1928-ci illərdə Türkmənistan Xalq Maarifi komissarı olub. 1928-ci ilin aprel ayından Türkmənistan Xalq Təşərrüfatı Mərkəzi Şurasının sədr müavini vəzifəsində çalışıb. 1930-cu ilin avqust ayında "TürkŞəlk" Şəhərdar Cəmiyyətinin İdarə Heyətinin üzvü, 1932-ci ildə Orta Asiya Zooveterinar İnstitutun direktoru vəzifəsində çalışıb. 20 mart 1932-ci ildə Türkmənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin qapalı iclasında "əksinqilabi Türkmən Azadlığı təşkilatına mənsub olduğu-na görə" partiyadan xaric edilib. 1937-ci ildə güllələnib.

Hənəfi ZEYNALLI

1896-cı ildə Bakının Mərdəkan qəsəbəsində doğulub. Yeddinci rus-tatar məktəbində təhsil alıb. Sonra Alekseyev adına 3 nömrəli ali-ibtidai məktəbdə təhsilini davam etdirib. 1914-cü ildə Bakıda "Namus" adlı hekayə kitabı nəşr olunub. 1916-cı ildə ali-texniki məktəbə daxil olub. Moskva-Nijni Novqorod Dəmiryol Baş İdarəsində işləyib. Cəfər Cabbarlı ilə məktublaşıb. İstanbul Universitetinin hüquq fakültəsində oxuyub. 1922-1927-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tibb fakültəsində təhsil alıb. İxtisasca hərbi həkimdir. Şuşa qəza partiya komitəsinin katibi, "Zəhmət" qəzetinin redaktoru kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bakı Dövlət Universitetində, Ali Pedaqoji İnstitutda çalışıb. 1930-cu ildə API-nin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının dosenti olub. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının yaradılmasında yaxından iştirak edib. Nəşriyyatın baş redaktoru olub. Azərbaycan folklorunun toplanmasında, tədqiqində mühüm xidmətlər göstərmişdir. 1925-ci ildə "Azərbaycan ədəbiyyat cəmiyyəti" tərəfindən buraxılmış "Azərbaycan xalq ədəbiyyatından: bəyati-lar" adlı 1-ci kitabı ön söz yazıb. Eləcə də Əlabbas Müznibin "Molla Nəsrəddin məzhəkləri" (1927), "Aşıq Pəri və müasirləri" (1928), Salman Mümtəzin iki cildli "El şairləri" (1927-1928, 1936), H.Əlizadənin "Azərbaycan el ədəbiyyatı"

(1929), "Azərbaycan aşıqları" (1929-1930), "Azərbaycan nağılları" (1929), "Aşıqlar" (1935) və s. kitabların, o cümlədən, 1925-1926-cı illərdə Firidun bəy Köçerlinin iki cildli ibarət "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" kitabının redaktoru olub. Həmin kitablara ön söz yazıb. Seyid Əzim Şirvaninin "Seçilmiş əsərləri" (1930), "Natəvan Xursid Banu" (1928), "Nakam" (1928) kitablarına müqəddimələr yazıb. "Azərbaycan atalar sözü və məsəllər" (1926), "Azərbaycanda Mirzə Fətəli əsəri" (1928), "M.F.Axundzadənin əsərlərində ideologiya" (1928), "M. F.Axundovun ədəbi və ictimai fəaliyyəti" (1928), "Azərbaycan tapmacaları" (1928), "Türk ədəbiyyatı üzrə iş kitabı" (1928) kimi əsərlərin müəllifidir. 1930-1935-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun ədəbiyyat bölməsində folklor şöbəsinə rəhbərlik edib. SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının dil və ədəbiyyat şöbəsinin müdiri olub. Azərbaycan Tədqiq və Təbəbbü Cəmiyyətində folklor komissiyasının sədri vəzifəsində çalışıb. 1936-cı ilin sentyabrında AZFAN-ın yanında Baş Mətbuat Müvəkkili vəzifəsi ona tapşırılıb.

1937-ci il oktyabrın 13-də Azərbaycan SSRİ-dən ayrılmasına çağırışlar etməkdə suçlu bilinərək Bakıda güllələnib.

Hikmət CEVDƏTZADƏ

1893-cü ildə İstanbulda doğulub. 1913-cü ildə İstanbul Müəllimlər Məktəbini bitirib. 1918-ci ildə türk dilini və ədəbiyyatını tədris etmək üçün Osmanlı hökuməti tərəfindən Batuma göndərilib. 1924-cü ildə burada türk dili ilə yanaşı, rus və yunan dillərinin də öyrədildiyi, orta təhsil verən türk məktəbini açıb. Bacısı Ləman xanım Sürəyə Şövkət Aydəmirin həyat yoldaşıdır - Nazim Hikmətin "Dağların havası" mənzum romanındakı Ləman xanım. Hikmət Cevdətəzadə Türkoloji Qurultaya Aca-ristan Xalq Maarif Komissarlığının nümayəndəsi kimi Batumdan seçilib. 1934-cü ildən SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqişünaslıq İnstitutunda çalışıb, Leningrad Şərqişünaslıq İnstitutunda türkçə dərslər verib. İnstitutun professoru olub. 1934-cü ildə Kononovla birgə yazdığı ilk müasir türk qrammatikasının həmmüəllifidir. Kononov onun türkologiyadakı xidmətlərini yüksək qiymətləndirib. Həyat yoldaşı Naimə Süleymanzadə Gertsen adına Leningrad Dövlət İnstitutunu bitirmişdi. Naimə xanım 1934-cü ildə Bakıya köçüb.

Cevdətəzadə 11 sentyabr 1937-ci ildə həbs olunub. 17 aprel 1945-ci ildə Kanskda həbsxanada dünyasını dəyişib.

Aşurali ZAHİRİ

12 may 1885-si ildə Kokand yaxınlığındakı Oyim kəndində dünyaya gəlib. Özbək cədid hərəkatının liderlərindən biridir. Kənd məktəbində təhsil alıb. Kokanddakı Məhəmməd Əlixan (Mədəli-xan) mədrəsəsində oxuyub. Müəllimlik edib. Özbək dili və ədəbiyyatından dərslər deyib və Kokandda "Qayrat" adlı nəşriyyat qurub. "Sədoi Fərqanə" (1916-1921) və "Fərqanə" (1922-1928) qəzetlərində müəlliflik edib. Kokandda "Dorlümüllimin" adlı yeni üsullu məktəbi qurub. Özbək orfoqrafiya qaydalarının inkişafına töhfələr verib. Ərəb, fars, türk, Azərbaycan, tatar və rus dillərini mükəmməl bilib. Dərslilər yazıb. İbtidai məktəb üçün özbək dilində "İmla" adlı dərslik yazan ilk müəllifdir. 1912-13-cü illərdə Kazanda yaşayıb. 1914-cü ildə o, Əlişir Nəvəinin "Muhokamat-ul-luğətayn" əsərinin özbək dili tarixindəki mühüm rolu barədə məqalə yazıb. 1916-cı ildə "Muhokamat-ul-luğətayn"-ı nəşr etdirib. 1912-ci ildən 1919-cu ilə qədər müəllimlik və jurnalistika ilə fəal məşğul olub. 1917-ci ildən 1918-ci ilə qədər Türkmən Muxtar Respublikasının rəsmi nəşri olan "El Bayroğı" qəzetinin redaktoru olub. Türkmən muxtariyyəti ideyalarının təşəkkül tapmasında mühüm xidmətlər göstərmişdir. 1925-1927-ci illərdə 34 min sözdən ibarət ikicildlik "Rusca-özbəkçə lüğət" tərtib edib. 1926-cı ildə Çulpanla birlikdə ədəbiyyat toplusu nəşr edib.

1937-ci ildə həbs edilərək güllələnib.

Qalimcan İBRAHİMOV

12 mart 1887-ci ildə Ufa quberniyasının Aurqazın rayonu Sultanmuratovo kəndində anadan olub. İbtidai təhsilini rus məktəbində alıb. 1906-1908-ci illərdə Ufadakı mədrəsədə oxuyub. İlk yazıları arasında "Eşq qurbanları", "Tatar qa-

dınının taleyi" və "Qədim İslam mədəniyyəti" əsərləri var. 1912-ci ildə ilk böyük əsəri - "Gənc ürəklər"i nəşr olunub. 1915-1917-ci illərdə "Yaz başı", "Din-gəzdi", "Soyu-səqadiet" ("Sevgi-xoşbəxtlik") hekayələrini yazıb. Ufadakı mədrəsədə dərslər deyib. "Kotuçelenar" ("Çobanlar"), "Təbiət uşaqları" ("Təbiət uşaqları") və s. hekayələrini, "Dərin köklər", "Bizim günlər" romanlarını, "Tatar dilinin qrammatikası", "Yeni ədəbiyyat", "Ana dilinin tədrisi metodları" adlı elmi və pedaqoji əsərlərini yazıb. 1917-ci ildə "İrek" ("Azadlıq") tatar qəzetinə və 1922-ci ildə "Bizim yol" ("Bizim yol") jurnalına redaktorluq edib. "Məqarif" jurnalının ilk redaktorlarından biridir. "Yana Keşələr" ("Yeni insanlar") dramını, "Qızıl çiçəklər" ("Qırmızı çiçəklər") hekayəsini, "Tiran Tamirlər" ("Dərin köklər") romanını, "Kazak Qızı" ("Çölün qızı") əsərlərini yaradıb. Tatar-Başqırd Müsəlman Sosialist İnkilabçıları Partiyasının liderlərindən və qurucularından biridir. 1920-1924-cü illərdə Şərqişünaslıq Komissarlığının Mərkəzi Bürosunun Nəşriyyat şöbəsində çalışmış və Kazandakı Tatar Kommunist Universitetində dərslər demişdir. 1920-ci ildən Tataristan ASSR Xalq Maarif Komissarlığında çalışıb. 1925-1927-ci illərdə Xalq Maarif Komissarlığı yanında Akademik Mərkəzin sədri olub.

Qalimcan İbrahimov 21 yanvar 1938-ci ildə həbsxana xəstəxanasında vəfat edib.

**Nikolay Qavriloviç
KATANOV**

1894-cü il dekabrın 5-də Sibirdə, Yenisey yaxınlığındakı Saraja kəndində anadan olub. Krasnovodskda dini seminariyanı, Xarkovda Novo Aleksandrskı Kənd Təşərrüfatı İnstitutunu bitirib. Askiz kənd tam orta məktəbində müəllim olub. Kazan Universitetinin professoru, görkəmli türkoloq Nikolay Fyodoroviç Katanovun bacısı oğludur. Dayısının soyadını daşıyır. İbtidai məktəblər üçün Xakas dilinin qrammatikasını tərtib edib. Türkoloji Qurultayda - martın 6-da Əli bəy Hüseynzadədən sonra çıxış edib.

1937-ci ildə Tomski Dövlət Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsinin qiya-bi şöbəsinə qəbul olunub.

Elə həmin il həbs olunub. "Sibir Türklerinin İttifaqı"nın üzvü olmaqda ittiham olunub. 1938-ci il iyulun 13-də barəsində ölüm hökmü çıxarılıb və elə həmin gün güllələnib.

Cəlaləddin QORXMAZOV

1 oktyabr 1877-ci ildə Dağıstan vilayətinin Qumtopqala kəndində doğulub. Milliyyətə qumuq türklərindəndir. İlk təhsilini mollaxana və mədrəsədə alıb. Sonra Stavropoldakı klassik oğlan gimnaziyasına daxil olub. 1907-ci ildə Parisə gedib. Sorbonn Universitetinin hüquq fakültəsini və Ali Sosiologiya və Antropologiya Məktəbini bitirib. Parisdə təhsil aldığı illərdə Emil Zolya, Anatol Frans, Romen Rollan, Anri Barbüslə dostluq edib. "İttihad və Tərəqqi" hakimiyyətə gəldikdən sonra İstanbula - "Gənc türklər" in yanına gəlib. 1909-cu ildən ilk rusdilli türk mətbuatı olan - "Stambulskie novosti" qəzetinin nəşrinə başlayıb. Rusiyanın Osmanlı dövlətindəki səfiri N.V.Çarxov Xarici İşlər naziri A.P.İzvolSKIYə məktubunda "Stambulskie novosti" qəzetinin redaktorunu "mətədil görüşlərə malik çox istedadlı adam", qəzeti isə "Osmanlı dövləti ilə iqtisadi və mədəni zəmində yaxınlaşmağa xidmət edən nəşr" adlandırır. Cəlaləddin Qorxmazov 1917-ci ildə dağlı xalqlarının hər iki tarixi qurultayında iştirak edib. Temirxanşurada Dağıstan Sosialist qrupunu yaradıb. RK(b)P Qafqaz ölkə komitəsi MK-nın üzvü seçilib. 1919-cu ildə RK(b) Bakı Komitəsinin işini canlandıрмаq üçün Bakıya göndərilib. Burda həbs olunub. Həbsdən çıxdıqdan sonra Dağıstana qaayıb. Dağıstanda Müvəqqəti İncilab Şurasına rəhbərlik edib. 1921-ci ildə Dağıstan MCCR-nın XKS-nin sədri seçilib. Dağıstanın ilk konstitusiyasının müəllifi olub. Rusiyanın Türkiyə səfirliyinə müşavir təyin edilib. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji Qurultayın nümayəndəsi olub. Qurultayın bir neçə iclasına sədrlik edib. 1928-ci ildə yaradılan Ümumittifaq Yeni Əlifba Komitəsinin sədr müavini seçilib.

Latın əlifbasına keçid ərəfəsində onun təşkilatçılıq bacarığı, liderlik xarizması Dağlı xalqlar üçün əsas amillərdən biri idi. Latın əlifbasına keçmək üçün Dağıstanda mühüm işlərin çoxu görülməmişdi. Dağlı xalqların hər birinin dili hələ ayrıca öyrənilməmişdi və bunun üçün zamana ehtiyac var idi. 1927-ci ilin avqustunda Qorxmazovun sədrliyi ilə yaradılmış komissiya Dağıstan xüsusiyyətinin çətinliyini nəzərə alıb, "türk-tatar dillərini əsas alaraq, latın əsaslı Dağıstan əlifbasına keçməyin zamanı çatdığını" bəyan edib, "şiddətli bir plan ilə iş görməyi, ahəng, əlifba, hərf, qrammatika, başqa təlim vəsaitləri hazırlamaq" işlərini təcil etmək üçün böyük əzmlə iş görmək" qərarını vermişdi.

1934-cü ildə Firdovsinin 1000 illik yubileyi münasibətilə yaradılan Sovet Təşkilat Komitəsinə sədrlik edib. SSRİ Millətlər Soveti sədrinin müavini vəzifəsində çalışıb.

Cəlaləddin Qorxmazov 1937-ci il iyunun 22-də həbs edilib, sentyabrın 27-də güllələnib.

Aleksey Andreeviç İvanov
KONDE

1896-cı il yanvarın 16-da Suntarski rayonunun Kutana kəndində anadan olub. 1911-ci ildə Elqay ikisinfli məktəbinə daxil olub. 1913-cü ildə İrkutsk Müəllimlər Seminariyasına qəbul olunub. 1917-1923-cü illərdə müəllim işləmiş, 1920-1923-cü illərdə Vilyuyskdə tarix-diyarşünaslıq muzeyinin təşkilatçılardan biri və rəhbəri olmuşdur. 1924-cü ildən SSRİ Xalqlar Mərkəzi Nəşriyyatının Yakut bölməsinin məsul katibi olub. İlk Yakut məktəb qrammatikalarının, Qırmızı Ordu əsgərləri üçün ilk dərslərin müəllifidir. 1926-cı ildə iki hissədən ibarət "Yakut dilinin qrammatikası"nı nəşr etdirib. Bakıda keçirilən I-cı Türkoloji Qurultaya Yakutiyanın nümayəndəsi seçilib. "Kyyim" qəzetinin baş redaktoru (1927-1929), Yakutsk Kitab Nəşriyyatının redaktoru (1929-1931), 1931-ci ildən Yakutsk Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin Yeni Əlifba Komitəsinin elmi katibi vəzifələrində çalışıb. Şeyrlər, qısa hekayələr, pyeslər yazıb. "Yakut poeziyasının bədii forması" məqaləsinin müəllifidir.

30 oktyabr 1934-cü ildə 36 yaşında vəfat etmişdir.

Lev İvanoviç JIRKOV

Lev İvanoviç Jirkov 7 mart 1885-ci ildə Moskvada nəşir ailəsində doğulub. 1909-cu ildə Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini, 1914-cü ildə Şərq Dilləri İnstitutunu və 1917-ci ildə Petroqrada Universitetinin Şərq fakültəsini bitirib. 1920-1921-ci illərdə bir müddət Ryazanda xalq təhsili idarəsində və vilayət muzeyinin qravür şöbəsində çalışıb. Moskva linqvistlər dərnəyinin üzvü kimi, 1921-1922-ci illərdə Qafqaz ekspedisiyalarında iştirak edib. SSRİ Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun əməkdaşı olub. "Avar dilinin qrammatikası", "Dargin dilinin qrammatikası", "Fars dili", "Ləzgi dilinin qrammatikası", "Tabasaran dili", "Lak dili" və s. kitabların müəllifidir.

4 dekabr 1963-cü ildə dünyasını dəyişib.

Kərim Abdullöviç
İDELQUJIN

1895-ci ildə Orenburq quberniyasının Novosereyevsk rayonunun Mryasovo kəndində anadan olub. 1912-1914-cü illərdə mədrəsə təhsili alıb. Müəllim işləyib. 1914-1917-ci illərdə Birinci Dünya müharibəsində iştirak edib. 1918-1919-cu illərdə Başqırd ordusunda zabıt rütbəsinə xidmət edib. 1918-ci ilin oktyabr ayından İdelbayev adına 2-ci Başqırd Süvari Alayında yazı işləri ilə məşğul olub. 1919-cu ilin aprel ayından Qırmızı Ordunun 20-ci Piyada Diviziyasında Başrevkomun komissarı olub. Başqırd Muxtar Sovet Respublikasında Tamyar-Katay kantonunun (rayonunun) hərbi komissarı təyin edilib. 1924-1925-ci illərdə Arqayış İcraiyyə Komitəsinin sədri olub. 1922-1924-cü illərdə Orenburqda Başqırd Xalq Maarifi İnstitutunun direktoru olub. 1925-ci ildən 3 il "Başqırdistan" qəzetində redaktor vəzifəsində çalışıb. 1934-1936-cı illərdə Başqırd Pedaqoji Tədqiqat İnstitutunun direktor müavini vəzifəsində işləyib. 1926-cı ildə Vətəndaş müharibəsi dövründə Başqırd milli hərəkatının tarixinin öyrənilməsi üzrə ilk elmi əsər olan "1917, 1918, 1919-cu illərdə Başqırd hərəkatı" kitabını nəşr etdirib.

1936-cı ildə millətçilikdə və əksinqilabi fəaliyyətdə ittiham olunaraq 5 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. 1937-ci ildə hökm yenidən nəzərdən keçirilərək ölüm cəzası ilə əvəz edilmiş və İdelqujin güllələnmişdir.

Metrik ELBEK

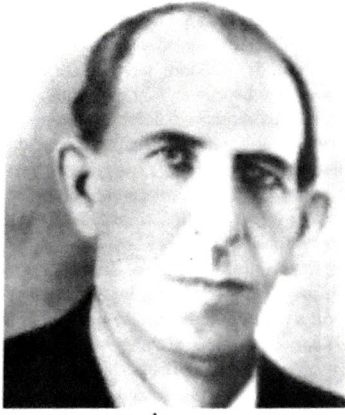
Elbek (Məşrik Yunusov) 1893-cü ildə Özbəkistanın Bostanlıq rayonunda, Çimqan dağlarının ətəyindəki Xumsan qışlağında anadan olub. 1911-ci ildə Xoniy məktəbində, 1914-cü ildə "Üsuli Savtiya" məktəbində təhsil alıb. "El Bayroğı", "Tu-

ron", "Türk Sözü", "Uluq Türkistan" qəzetlərində, eləcə də "Özbək Gənc Şairləri" toplusunda yazıları dərc olunub. "Armugon", "Yolkınlar", "Sezgilər", "Məhnət kuyları", "Günçələr", "Çirçik boylarında", "Bolarar köşüyü", "Şeyrlər toplusı" (1936), "Şeyrlər" (1927), "Şeyrlər" (1927), "Məhnət kuyları", "Günçələr", "Çirçik boylarında" (1935) kimi şeir toplusları. "Güzel qız" (1927), "Türkistan" (1928), "Bizniki", "Paxta", "Ütmişim", "Çirçik" (1929), "Batrak kolxozu" (1930), "Özbəkistan" (1934), "Boqbon", "Etik", "Mergan" (1935), "Qoşçu Turğun" (1925), "Dədəmət" (1936) kitabları nəşr olunub. 1920-ci ildə texniki məktəbdə dərs deyib. 1931-1934-cü ildə Elmi-Tədqiqat İnstitutunda çalışıb. İbtidai və orta məktəblər üçün dərslilər yazıb. Özbək uşaq poeziyasının banisidir. Folklor nümunələrini toplayıb, mahnılar və nağıllar qələmə alıb. Nəvai və Baburun əsərlərini araşdırıb. Aleksandr Puşkini, Nekrasovu özbək dilinə tərcümə edib. 1921-1929-cu illərdə siyasi təmsillər yazıb. 1937-ci ildə əksinqilabi fəaliyyətinə görə repressiya edilib. 1939-cu ildə güllələnib.

Rəhim İNOQAMOV

1902-ci ildə doğulub. 1919-cu ildə Daşkənddəki müəllim hazırlığı kurslarında oxuyub. 1920-ci ildə Kommunist Partiyasının üzvlüyünə qəbul edilib. Daşkənd Xalq Maarifi Komitəsində çalışıb. 1921-1924-cü illərdə Moskvadakı Sverdlov Kommunist Universitetində təhsil alıb. Türküstan Komsomolu Mərkəzi Komitəsinin siyasi təhsil şöbəsinin müdiri, Türküstan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində təlimatçı, "Türküstan" qəzetinin redaktoru, Özbəkistan KP Mərkəzi Komitəsinin mətbuat şöbəsinin müdiri vəzifələrində çalışıb. Özbək yazıçıların "Qızıl Qələm" Cəmiyyətinə rəhbərlik edib. 1926-cı ildə Özbəkistan SSR Xalq Maarif Komissarı vəzifəsində çalışırdı və Türkoloji Qurultayda özbək nümayəndə heyətinə də o özü, yəni 25 yaşlı İnoqamov rəhbərlik edirdi. Türkoloji qurultay günlərində İnoqamovla görüşən Xəlid Səid Xocayev onu "təxminən iyirmi beş yaşlarında orta boylu, zəifcə bir gənc" kimi təqdim edir. Türkoloji Qurultaydan sonrakı illərdə İnoqamov Özbək kommunistləri tərəfindən davamlı tənqid olunub. 1931-1937-ci illərdə Moskvada yaşayıb. Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsində tərcüməçi işləyib. 1930-cu illərdə "İnoqamov qruplaşması" termini ortaya atılıb. İnoqamovçular millətçilikdə günahlandırılıb. Nəhayət, Rəhim İnoqamov "səhvlərini etiraf" edib və 1938-ci ildə Moskvada güllələnib.

**Müseyib İbrahim oğlu
İLYASOV**

1884-cü ildə Laçının Oğuldərə kəndində anadan olub. Minkənd kəndində və Şuşa şəhərindəki rus-tatar məktəbində təhsil alıb. Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyub. Bakı və Quba məktəblərində müəllim işləyib. Türkoloji Qurultayın nümayəndələrinin siyahısında milliyyəti kürd olaraq göstərilir. 1931-ci ildə Zəngəzur Qəza Xalq Maarif şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. 1941-ci ildə həbs olunub. Kəraqandada həbs düşərgəsində cəza çəkib.

1944-cü ildə vəfat edib.

**Aqafangel Yefimoviç
KRIMSKI**

Krımski 3 yanvar 1871-ci ildə doğulub. Ukrayna Elmlər Akademiyasının qurucularındandır. 1918-ci ildən 1929-cu ilə qədər Akademiyanın daimi katibi vəzifəsində çalışıb. Yazıçı kimi də tanınır. A.Xvanko, Xvanko Krımski, Evximets, Panko Roqaç və Mirdza-Cəfər ədəbi təxəllüslərindən istifadə etmişdir. Krımskinin soykökü 17-ci əsrdə Krım xanlığından Polşaya köçən və pravoslavlığı qəbul edən tatar ruhanisindən qaynaqlanır. 2-ci Kiyev Gimnaziyasında oxuyub. 1892-ci ildə Moskvadakı Lazarev Şərq Dilləri İnstitutunun xüsusi siniflərini bitirib. Moskva Universitetinin Tarix və Filologiya fakültəsindən birinci dərəcəli diplomla məzun olub. Poliqlot idi; 60 dil bildirdi. Suriya və Livanda ərəb dili biliklərini təkmilləşdirib. 1918-ci ilə qədər Lazarev Şərq Dilləri İnstitutunda çalışıb. 1901-ci ilin yanvar ayından Ərəb Ədəbiyyatı kafedrasında professor olub. Moskva Universitetində rus dili kafedrasında professor kimi mühazirə oxuyub. Şərqişnaşlıq üzrə ilk rus dərslərlərinin

yaradılmasında iştirak edib. 1917-ci ildə Ukrayna Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra Ukraynaya qayıtmaq qərarına gəlib. 1918-ci ildən Kiyev Yaxın Şərq İnstitutunda tarix dərsi keçib. Ukrayna Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü olub. 1919-cu ilin əvvəllərinə qədər Ukrayna Dili Lügətinin Tərtibi Komissiyasına və Orfoqrafiya və Terminoloji Komissiyasına sədrlik edib. 1921-ci ildən Ukrayna Elmlər Akademiyasının Ukrayna Dil İnstitutuna rəhbərlik edib. 1941-ci ilə qədər (fasilələrlə) Kiyev Universitetində Ərəb-İran filologiyası və türkologiya kafedrasının müdiri olub.

1942-ci il yanvarın 25-də Qazaxıstanın Kustanay şəhərində dünyasını dəyişib.

**Səid Qubaydulla
MRYASOV**

1880-ci ildə Orenburq qəzasının Mryasovo kəndində anadan olub. 1914-cü ilə qədər doğma kəndindəki mədrəsədə təhsil alıb, əvvəl molla, daha sonra imam olmuşdur. 1917-ci il fevral inqilabından sonra Başqırd milli hərəkatında fəal iştirak edib. 1917-ci il mayın 1-dən 10-dək Moskvada keçirilən 1-ci Ümumrusiya Müsəlmanları Qurultayında iştirak edib. 1917-ci ilin iyul ayında Başqırdistan hökumətinin sədr müavini və "Müxbir" və ("Müxbir") "Başqırdistan" qəzetlərinin ilk redaktoru təyin edilib. 1917-ci ildə Ümumbaşqırd qurultayında iştirak edib. Parlamentəqədərki Başqırdistan Şurasına seçilib. 1918-ci ilin mayında Başqırdistan hökumətinə müvəqqəti rəhbərlik edib. 1918-ci il sentyabrın 8-dən 23-dək Ufada keçirilən və Ufa Kataloqu kimi tanınan Müvəqqəti Ümumrusiya Hökumətini formalaşdırın Dövlət Konfransında iştirak edib. 1919-cu ilin iyun ayında Başrevkomun əmri ilə Komissarlar Şurasının nümayəndəsi təyin edilib. "Başqırd burjuva millətçiliyinin fəal tərəfdarı və milli muxtariyyət müdafiəçisi" olduğuna görə, 19 may 1919-cu ildə Saranskda Başrevkom tərəfindən həbs edilib. Ev dustaqlığında qalmasına baxmayaraq, 23 mayda azad edilib. Dövlət qulluğundan ayrıldıqdan sonra müəllimlik edib. Başqırdistan tarixinə dair materiallar toplayıb. Ərəb qrafikası əsasında yeni Başqırdistan əlifbasının hazırlanmasında iştirak edib. "Başqırdistan Aymağı" jurnalının redaktoru olub. Başqırd ədəbiyyatı və ədəbi dilinin tarixi, şifahi poeziya və etnoqrafiya haqqında bir sıra məqalələr dərc edib. Repressiya illərində burjuva millətçiliyində ittiham olunaraq təqiblərə məruz qalıb.

Səid Qubaydulla 1932-ci ildə Sterlita-makda vəfat edib.

**Mehmet Fuad
KÖPRÜLÜ**

4 dekabr 1890-cı ildə İstanbulda dünyaya gəlib. Osmanlı sədr-əzəmlərinin nəslindəndir. İstanbul Liseyində oxuyub. 1909-cu ildə Fecri-Ati cəmiyyətinə qoşulub. 1910-cu ildən İstanbul məktəblərində türk dili və ədəbiyyatı müəllimi olub. Ziya Gökalpın dərnəyinə - milli ədəbiyyat hərəkatına qoşulub. Türk tarixinin erkən dövrlərini və ədəbiyyatını tədqiq edib. 1913-cü ildə 23 yaşında İstanbul Universitetində "Türk ədəbiyyatı tarixi" professoru olub. "Türk ədəbiyyatında ilk müəsəvvüflər" əsəri bütün dünyada məşhurdur. 1924-cü ildə İstanbul Universitetində Türkoloji İnstitut yaradıb. Atatürk Uluslararası Türkoloji Qurultayın ilk öncə Köprülünün nəzarəti altında İstanbulda keçirilməsini istəyirdi. 1928-ci ildə Türk Tarix Cəmiyyətinin başqanı seçilib. 1931-ci ildə "Türk Hüquq Tarixi Dərgisi"ni nəşr etməyə başlayıb. 1932-1934-cü illərdə "Divan Ədəbiyyatı Antologiyası"nı nəşr etdirib. 1934-cü ildə Qars millət vəkili seçilib. 1936-1941-ci illər arasında Dil, Tarix və Coğrafiya fakültəsində və Siyasi Elmlər Məktəbində dərs deyib. 1935-ci ildə Parisdəki "Türk Araşdırmaları Mərkəzi"ndə verdiyi mühazirələrdən ibarət "Les Origines de L'Empire Ottoman" kitabı nəşr olunub. Heydərbərq Universitetinin fəxri doktoru, Sorbonn Universitetinin doktoru, SSRİ Elmlər Akademiyasının əcnəbi üzvü, Harvard Universitetinin professoru, London Şərq və Afrika Dilləri Məktəbinin fəxri üzvü, Macar Şərq Tədqiqatçıları Elm Cəmiyyətinin, Alman Arxeoloji İnstitutunun, Çexoslovakiya Şərq Cəmiyyətinin müxbir üzvü, Macarıstan Elmlər Akademiyasının akademiki, Amerika Şərqişnaşlar Cəmiyyətinin və Amerika Tarix Qurumunun fəxri üzvü, Afina Universitetinin fəxri doktoru, Kəraçi Universitetinin fəxri hüquq doktoru, Ukrayna Universitetinin fəxri doktoru olub. 1941-ci ildən sonra İslam Ensiklopediyasının nəşrində iştirak edib. Qars İstanbul millət vəkili olub. Demokrat Partiyasının qurucularındandır. Xarici İşlər Naziri vəzifəsində çalışıb. Türkiyənin NATO-ya daxil olmasında fəal rol oynayıb. 1500-dən çox kitab və məqalə yazıb.

15 oktyabr 1965-ci ildə yol qəzasına düşüb. 28 iyun 1966-cı ildə müalicə aldığı İstanbul Baltalımanı Xəstəxanasında vəfat edib.

Mustafa QULİYEV

18 yanvar 1893-cü ildə Şəki şəhərində anadan olub. 1907-1913-cü illərdə Tiflis Gimnaziyasında orta təhsil alıb. 1913-cü ildən Kiyev Universitetinin Fizika-riyaziyyat fakültəsinin riyaziyyat bölməsində oxuyub. 1919-cu ildən bolşeviklərə qoşulub. Lənkəran qəza İnqilab Komitəsinin sədri olub. 1921-1922-ci illərdə Bakıda Qaraxəhər Rayon Komitəsinin katibi işləyib. 1922-1926-cı illərdə Azərbaycan SSR Xalq Maarif komissarı və "Maarif və mədəniyyət" jurnalının redaktoru olub. 1924-cü ildən Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda müəllim işləyib. 1927-1928-ci illərdə AK(b)P Bakı Şəhər Komitəsində Təşviqat və təbliğat şöbəsinin müdiri, 1928-1929-cu illərdə yenidən Azərbaycan Xalq Maarif komissarı vəzifəsində çalışıb. 1934-cü ildə Qazaxıstanda Turbat Maşın-Traktor Stansiyasının siyasi idarəsinin rəisi, 1935-1937-ci illərdə isə Çimkənd Şəhər Komitəsinin katibi olub. 1937-ci ildə Odessa Vilayət Komitəsinin Məktəb və elm şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb.

5 iyul 1937-ci ildə Ukrayna Xalq Daxili İşlər Komissarlığının Odessa Vilayət İdarəsi tərəfindən həbs edilib, avqustun 4-də isə Bakıya gətirilib. 3 iyul 1938-ci ildə güllələnib.

Daud Xaritiyev TSEY

1898-ci ildə Adıgeydə Şəndci aulunda dünyaya gəlib. Pyatıqorskda yaşayıb. Kommunist Partiyasının üzvü olub. "Şəriət", "İslam varlıqlarının dinidir" adlı səhnə əsərləri yazıb. Qeyd olunan əsərlər 1929-cu ildə Krasnodarda adıgey dilində latın qrafikası ilə nəşr olunub. 12 aprel 1937-ci ildə həbs olunub. 8 il müddətində azadlıqdan məhrum edilib.

1943-cü ildə vəfat edib.

İsmayıl SƏDRİ

1895-ci ildə Buxarada anadan olub. Cədid məktəbində oxuyub. 1910-cu ildə "Gənc Buxaraçılar"ın dəstəyi ilə Türkiyədə təhsil alıb. "Gənc Buxaraçılar" hərəkatının üzvü olub. Cədid məktəblərində dərs deyib. 1922-ci ildə təhsil nazirinin müavini olub. Buxarada müəllim işləyib. 1934-cü ilə qədər Düşənbədə yaşayıb. Buxara Dövlət Muzeyində çalışıb. 9 iyul 1937-ci ildə həbs edilib. 10 il həbs cəzasına məhkum edilib.

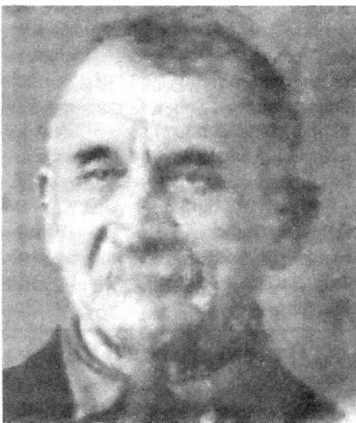
1940-cı il yanvarın 27-də Sibir meşələrindəki həbs düşərgəsində vəfat edib.

Kərim Hüseynov
MƏMMƏDBƏYOV

15 mart 1899-cu ildə Dağıstanda dünyaya gəlib. Əslən Azərbaycan türklərindəndir. Dərbənd Realnı Məktəbində oxuyub. 1921-1922-ci illərdə Dağıstan Vilayət Fövqəladə komissarı, 1923-cü ildə Dağıstan MSSR Xalq Daxili İşlər komissarı, 1922-1925, 1928-1931-ci illərdə GPU-nun Dağıstan Vilayət İdarəsinin rəisi, Dağıstan MSSR Xalq Komissarları Şurası sədrinin müavini, 1925-1928-ci ildə Xalq Maliyyə komissarı və 1931-1937-ci illərdə Dağıstan MSSR Xalq Komissarları Şurasının sədri vəzifələrində çalışıb.

Kərim Hüseynov Məmmədbəyov 1938-ci ildə Moskvada həbs edilərək güllələnib.

İsmayıl Nomanov
LEMANOV

12 mart 1871-ci ildə Simferopolda anadan olub. Simferopol Tatar Məktəbində oxuyub. 1890-cı ildə Simferopol Tatar Müəllimlər Seminariyasını bitirib. Müəllimlik edib. Baxçasarayda ibtidai məktəblərdə rus dili dərsləri deyib. 1896-cı ildə İstanbulda yaşayıb. Sonra Krimdə müəllimlik fəaliyyətini davam etdirib. 1899-1903-cü illərdə Misir Universitetində filologiya təhsili alıb. Ərəb dili, tarix və ədəbiyyatını öyrənib. 1903-cü ildə Baxçasarayda "Tərcümən" qəzetinin redaksiya heyətinə qoşulub. 1905-ci ildə Baxçasaray məktəbinin direktoru və müəllimi işləyib. Krim Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü olub. 1907-ci ildən Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq Dilləri fakültəsində çalışıb. Şərq mətbəəsində korrektor olub. Muxlio Tatar Məktəbində dərs deyib. 1912-1914-cü illərdə Şərq dilləri müəllimi kimi çalışıb. 1915-ci ildə IV Dövlət Dumasının müsəlman

fraksiyasında katib, "Milliat" jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olub. 1917-ci ildə Petroqrad Müsəlman Şurasının icra komitəsində xəzinədar vəzifəsində çalışıb. 1917-ci ildə Simferopolda keçirilən Krim Müsəlmanları Qurultayında iştirak edib. Müvəqqəti Krim Müsəlmanları İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilib. 1921-ci ildə Tavriya quberniyasında müsəlman xalq təhsili şöbəsinə rəhbərlik edib. Krim Təhsil İdarəsinin Tatar şöbəsinin idarə heyətinin üzvü olub. 1921-1934-cü illərdə Krim Pedaqoji İnstitutunda ərəb və tatar dilləri, ədəbiyyatı və tarixi fənlərini tədris edib. Krim Xalq Təhsil Komissarlığının elmi-metodik komissiyasında, Akademik Şurada, daha sonra isə Krim Xalq Təhsil Komissarlığının Akademik Mərkəzində çalışıb. 1934-cü ildə millətçilikdə ittiham olunaraq institutdan qovulub. Leningrad Şərq İnstitutunda redaktor və tərcüməçi kurslarında tatar dilindən dərs deyib. 1935-ci ilin aprelində Dil İnstitutundakı Türk kabinetinin təklifi ilə bir müddət türk dili lüğəti üzərində çalışıb. 1938-ci ildə Saltukov-Şedrin adına Dövlət İctimai Kitabxanasının Milli Ədəbiyyatlar şöbəsində işləyib.

18 oktyabr 1938-ci ildə Lemanov pan-türkizm hərəkatında iştirak etməkdə və üç xarici ölkəyə casusluq etməkdə suçlu bilinərək həbs edilib. Sübutlar olmadığı üçün həbsdən azad olunub. 2 fevral 1942-ci ildə Leningradda vəfat edib.

Qayaz MAKSUDOV

16 yanvar 1891-ci ildə Kazan quberniyasında doğulub. 1905-1910-cu illərdə Kşkar, Hüseyniyyə və Bubi mədrəsələrində təhsil alıb. 1910-1912-ci illərdə Salonikidəki Türk Liseyində oxuyub. 1913-1914-cü illərdə Belçikada Liyej Universitetinin Fizika və Riyaziyyat fakültəsinə göndərilib. Birinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyədə Saray və Bursadakı liseylərdə riyaziyyat müəllimi işləyib. 1917-1919-cu illərdə İstanbul Universitetinin Fizika və Riyaziyyat fakültəsində oxuyub. 1919-cu ildə Odesada 1-ci Tatar Əmək Məktəbinə rəhbərlik edib. 1920-1921-ci illərdə Tataristan Dövlət Muzeyində elmi işçi, eyni zamanda Akademik Mərkəzin əməkdaşı və Mərkəzi Müsəlman Hərbi Kollegiyasının çap bürosunun rəhbəri vəzifələrində çalışıb. 1922-1924-cü illərdə Akademik Mərkəzin sədri olaraq, Tatarşünaslıq üzrə Elmi Cəmiyyətin və Tatar Dilinin Elmi Terminologiya Komissiyasının işində yaxından çalışıb. Latin əlifbasının təbiiqinin təşəbbüskarlarından biri olub. "Məqarir" jurnalının redaktoru olub. "Qı-

zıl Ordu" və "Tataristan" qəzetləri ilə əməkdaşlıq edib. Tatar Pedaqoji Cəmiyyətinin təşkilatçılarından biri, 1925-1926-cı illərdə Tataristan MSSR Xalq Maarif Komissarlığının Baş Siyasi Maarif İdarəsinin sədri olub. Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi Mirzoyan Rostov Partiya Komitəsinin katibi Mikoyana təklif etmişdi ki, Qayaz Maqsudovun Birinci Türkoloji Qurultaya nümayəndə seçilməsinə mane olsun. Buna rəğmən, seçilmiş və qurultayın aktiv nümayəndələrindən biri olmuşdu. 1926-cı ildən Şərq Pedaqoji İnstitutuna daxil olub. 1930-cu ildə Ümumittifaq Kommunist Partiyasından xaric edilib. 1930-1936-cı illərdə Kazan Universitetinin Fizika-Riyaziyyat fakültəsində təhsil alıb. 1936-1937-ci illərdə Səmərqənd Universitetində çalışıb.

1937-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

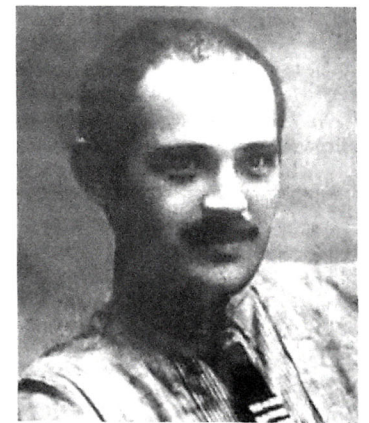

Sergey Yefimovich MALOV

28 yanvar 1880-ci ildə Kazanda dünyaya gəlib. Rus və sovet dilçisi, şərqşünas və türkoloq idi. Türk dilləri üzrə mütəxəssis kimi tanınıb. Qədim türk yazılarını toplularını tərcümə və nəşr etdirmişdir. Kazan İlahiyyat Akademiyasının kafedra müdiri Yefim Aleksandroviç Malovun oğluydu. Kazan İlahiyyat Akademiyasında Şərq dillərini öyrənib. Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq Dilləri İnstitutunu bitirib. Ərəb, fars və türk dillərini bilib. Rusiya Elmlər Akademiyasının Antropologiya və Etnoqrafiya Muzeyində kitabxanəçi işləyib. Çində yaşayan türk xalqlarının (uyğurlar, salarlar, sartlar və qırğızlar) dillərini və adətlərini öyrənib. Orta əsrlər uyğur buddist ədəbiyyatının ən vacib əsəri olan "Qızıl əzəməi sutrası" adlı uyğur əlyazmasını əldə edib. 1910-cu ildə Çində (Qansu) Altun Yarukun tam versiyasını kəşf edib. 1917-ci ildə Kazan Universitetində professor olub. Volqa tatarlarının etnoqrafiyasını və dialektlərini öyrənib. Mişar tatar dialektinin ilk tədqiqatçılarından biri olub. 1922-ci ildə Leningrad Universitetində, muzeylərdə, SSRİ Elmlər Akademiyasının şərqşünaslıq və dil tədqiqat institutlarında çalışıb. Universitetin professoru və türkşünaslıq üzrə ixtisaslaşmış dekan kimi özbək, oyrot və digər dilləri, eləcə də qədim türk abidələrinin dilçiliyini tədris edib. 1929-cu ildə qədim türk runik əlifbasının üçüncü məlum variantı olan Talas əlifbasını kəşf edib. 1939-cu ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilib. İkinci Dünya müharibəsi zamanı Alma-Atada Qazaxıstan Universitetində və Qazaxıstan Pedaqoji İnstitutunda pro-

fessor kimi çalışıb. Mərkəzi və Qərbi Çin, Monqolustan, Orta Asiya, Qazaxıstan, Sibir və Volqa bölgəsindəki türk xalqlarının dili, folkloru, tarixi və etnoqrafiyası üzrə təxminən, 170 əsərin müəllifidir. SSRİ xalqlarının dilləri üçün əlifbalara və orfoqrafiya qaydalarının yaradılmasında iştirak edib. Yenisey runik yazılarının Qırğız Xaqanlığının müxtəlif etnik qrupları tərəfindən istifadə edildiyi qənaətinə gəlib. 1952-ci ildə coğrafi mövqeyindən (Xakasiya, Tuva, Monqolustan) asılı olmayaraq, bu əlifba ilə yazılmış mətnləri əhatə edən "Türklərin Yenisey əlifbası: Mətnlər və Tədqiqat" əsəri nəşr olunub. Ensiklopediyaların, lüğətlərin hazırlanmasında iştirak edib.

Malovun 1937-ci ilin repressiya dövründən necə qurtulduğu araşdırıcıların cavab tapmaq istədiyi suallardan olub. Müttəhimlərə Samoyloviçlə bağlı döndəmə suallar verilsə də, istintaq materiallarında Malovun adı görünür. Əksinə, Malov 1939-cu ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilib və 1957-ci ildə Leningradda vəfat edib.

Zaurbek Kurazovich
MALSAQOV

3 iyun 1894-cü ildə Dağıstanda -Təmirxanşurada anadan olub. Atasının xidmət etdiyi Amur bölgəsindəki Blağoveşçenskda orta məktəbi bitirib. 1918-ci ilin avqustunda Vladıqafqazda Ağ Qvardiyacılarla döyüşlərdə iştirak edib və iki dəfə yaralanıb. 1920-ci ildə təhsil sistemində işləməyə başlayıb. 1921-ci ildə Latın əlifbasına əsaslanan İnquş əlifbasının layihəsini hazırlayıb. Layihə Xalq Təhsil Komissarlığı tərəfindən təsdiq edilmiş və daha sonra Çeçen yazılı dilinin yaradılması üçün əsas kimi istifadə edilmişdir. 1923-cü ildə İnqilab Komitəsinin üzvü seçilib. Xalq Təhsili komissarı olub. 1923-cü ildə İnquş qəzeti "Serdalo"nu təsis edib və onun ilk redaktoru olub. Dərslərlər yazıb. 1926-cı ildən 1930-cu ilə qədər Leningrad Dövlət Universitetinin Dilçilik fakültəsində təhsil alıb. İber-Qafqaz dilçiliyi və ərəb dili üzrə ixtisaslaşmış. Nax dillərini tədqiq edən ilk alimdir. 1930-1931-ci illərdə İnquş Diyarşünaslıq İnstitutunun direktoru, 1934-cü ildən Çeçen-Inquş Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru vəzifələrində çalışıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının RSFSR-in qəbilə tərkibinin öyrənilməsi üzrə komissiyasının üzvü, Mərkəzi Yerli Tarix Bürosunun müxbir üzvü və Şimali Qafqaz Pedaqoji İnstitutunun dosenti olub. 1924-cü ildə İnquş Ədəbiyyat Cəmiyyətini təsis edib. İnquş dilində iki

pyes - "Qızın qaçırılması" (1923) və "Qisas" (1927) pyeslərini yazıb. İnqış milli teatrının əsasını qoyub. Mixail Lermonovun şeirlərini inqış dilinə tərcümə edib. İnqış yazıçılarının əsərlərinə rəylər yazıb.

14 may 1935-ci ildə Qroznada vəfat edib.

Bəkir ÇOBANZADƏ

1893-cü il mayın 15-də Kırmda, Tavrida vilayəti Simferopol qəzasının Qarabazar şəhərində anadan olub. Burada ibtidai təhsil alıb. 1908-1918-ci illərdə Türkiyədə Qalatasaray məktəbində - Sultanıyyədə oxuyub. İstanbul Universiteti nəzdində olan üçillik ali kursda ərəb və fars dillərini öyrənib. Türkiyədə "Kırım-tatar tələbə cəmiyyəti"nin yaradıcılarından və rəhbərlərindən olub. Budapeşt Universitetinin tarix-filologiya fakültəsində türk, ərəb və macar filologiyasını öyrənib. Doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. 1919-cu ildə Budapeştdə türk dilində çıxan "Şərq" qəzetinin redaktoru olub. "Kırım", "Göy kitab" (İstanbul) məcmuələri ilə əməkdaşlıq edib. 1920-1922-ci illərdə Kırım İnqilab Komitəsinin rəisi, Kırım Maarif Komissarlığında tatar lisanıyyatı və ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri olub. Kırım Universitetində Şərq fakültəsinin professoru kimi çalışıb. Kırım Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilib. Kırım Universitetinin rektoru olub. Azərbaycanda Yeni Əlifba Komitəsinin sədri, Yeni Türk Əlifbası Ümumittifaq Mərkəzi Komitəsinin rəhbəri təyin edilib. Britaniya və Ərdəbil nüsxələri əsasında Xətai divanının müqayisəli mətnini hazırlayıb. Şeirlər yazıb. 1924-1929-cu illərdə Azərbaycan Baş Elmi İdarəsində terminologiya komitəsinə rəhbərlik edib. Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsində kafedra müdiri, dekan vəzifəsində çalışıb. 1928-ci ildə Moskvada Şərq xalqları İnstitutunun həqiqi üzvü seçilib. 1929-cu ildə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspirantura şöbəsinin müdiri işləyib, 1932-ci ildə SSRİ EA Zaqafqaziya filialı Azərbaycan şöbəsinin, 1935-ci ildə SSRİ EA Azərbaycan filialının həqiqi üzvü seçilib. Paris Dilçilik Cəmiyyətinin üzvü olub. Türk dilinin metodikasını, elmi qrammatikanın əsaslarını tədqiq edib.

1937-ci il yanvar ayının 28-də Krasnovodskın "Qorňyak" sanatoriyasında həbs edilərək Azərbaycana gətirilib. 1937-ci il oktyabrın 13-də güllələnib.

Cabbar MƏMMƏDZADƏ

1882-ci ilin yanvar ayının 20-də İrəvan şəhərində doğulub. İrəvan Müəllimlər Seminariyasında təhsil alıb. 1902-1906-cı illərdə Nəhrəm, Qəmərlı, İmanşalı kəndlərində müəllimlik edib. 1913-1918-ci illərdə İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Azərbaycan dilini tədris edib. Dərsliklər yazıb. Naxçıvandakı ali ibtidai məktəbdə rus, türk və Azərbaycan dillərindən dərs deyib. 1920-ci ildə Bakıya köçüb. Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. Dilçiliklə bağlı araşdırmalar aparıb. "Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası"nın müəllifidir. Azərbaycan Kooperativ İnstitutunda kafedra müdiri, dosent vəzifəsinə seçilib. Türkoloji Qurultay ərəfəsində, yeni Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Rəyasət Heyətinin 2 noyabr 1925-ci il tarixli gizli iclasında onun Moskvaya ezam olunması ilə bağlı məsələ S.M.Kirov tərəfindən qaldırılıb. 1935-ci ildə dil və ədəbiyyat üzrə elmlər namizədi və professor, 1937-ci ildə isə elmlər doktoru adına layiq görülüb.

1937-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

Şərif MANATOV

20 oktyabr 1887-ci ildə Çelyabinsk vilayətində dünyaya gəlib. Ufada mədrəsə təhsili alıb. Semipalatinsk seminariyasında oxuyub. 1910-cu ildə Sankt-Peterburqdakı Bexterev İnstitutunun Tarix və Filologiya fakültəsinə daxil olub. 1911-ci ilin sentyabrından Sankt-Peterburq Psixonevrologiya İnstitutunun Təhsil fakültəsində ümumi tarix ixtisası üzrə təhsil alıb. 1914-cü ildə İstanbul Universitetinə daxil olub. 1915-1916-cı illərdə Cenevrə şokolad fabrikində çalışıb. İsveçrədə Leninlə görüşüb. 1917-ci ildə Orenburqa qayıdıb. Başqırd milli hərəkatına qoşu-

lub. Başqırdistan muxtariyyətinin yaradılmasında iştirak edib. 25-29 avqust 1917-ci ildə Ufada keçirilən İkinci Ümumbaşqırd Qurultayında Vilayət Şurasının sədri seçilib. Orenburqda yerləşən Başqırd hökuməti xüsusi fərmanla başqırdların milli özünüidarəetməyə ehtiyac olduğunu təsdiqlədi. 15 noyabr 1917-ci ildə Başqırd Vilayət Şurası Başqırd muxtariyyətini elan edən qətnamə qəbul etdi. Qətnamə Şura sədri Şərif Manatov, onun müavini Əhmədzəki Vəlidov və b. tərəfindən imzalandı. 1919-cu ildə Türkiyəyə ezam olunub. Türkiyə Kommunist Partiyasının qurulmasında iştirak edib. 1923-cü ilin mart ayından etibarən Daşkənd Dövlət Universitetinə rəhbərlik edib. 1923-1925-ci illərdə Başqırd Xalq Maarif Komissarlığı (Ufa) Akademik Mərkəzinə rəhbərlik edib. Yaroslavl Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin nəşriyyat şöbəsinin müdiri və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutun rektoru olub. 1925-31-ci illərdə Tiflisdəki Zaqafqaziya Kommunist İnstitutunda "bolşevizm və leninizm tarixi" fənnini tədris edib. Türkoloji Qurultaya da Tiflisdən nümayəndə seçilib. Zaqafqaziya Vilayət Partiya Komitəsinin təşviqat və təbliğat şöbəsinə rəhbərlik edib. 1931-1932-ci illərdə Simferopol Kommunist Universitetinin tarix kafedrasının müdiri, professoru olub. 1932-ci ildən Ümumittifaq Kommunist (Bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin tapşırığı və S.F.Oldenburqun tövsiyəsi ilə SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda aspiranturaya qəbul olub. Qırğızstan Pedaqoji İnstitutunda ümumi tarix üzrə mühazirə oxuyub. 1935-ci ildə Başqırdistana qayıdıb.

Əks-inqilabi burjuva-millətçi fəaliyyətinə görə Kommunist Partiyası sıralarından xaric edilib.

1936-cı ildə 49 yaşında vəfat edib.

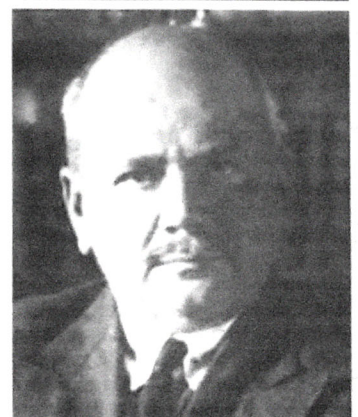
**Aleksandr Aleksandroviç
MİLLER**

27 avqust 1875-ci ildə Luqansk şəhərində dünyaya gəlib. 1886-1893-cü illərdə Novoçerkassk Kadet Korpusunda, 1893-1896-cı illərdə Sankt-Peterburq Mühəndislik Məktəbində təhsil alıb. 4-cü Dəmir Yolu Batalyonunda leytenant rütbəsində xidmət edib. 1899-cu ildə hərbi xidmətdən uzaqlaşaraq Parisə gedib, orada Sosial Elmlər Məktəbinə və eyni zamanda məşhur Julian Akademiyasına daxil olub. Sosial elmlər üzrə təhsilini yarımcıq qoyaraq rəssamlıq edib. Əsərləri Paris Salonunda sərgilənib.

1901-ci ildə Antropologiya Məktəbinin arxeologiya şöbəsinə daxil olub. Buranı bitirdikdən sonra Aleksandr Miller 1906-cı ildən etibarən özünü tamamilə arxeologiyaya həsr edib. 1907-ci ildə Rusiya Muzeyinin antropologiya şöbəsində çalışıb. Abxaziya, Kalmıkiya, Kuban, Batum, Axaltsix və Tiflisdə ezamiyyətlərdə olub. Rusiya Muzeyinin Qafqaz şöbəsinin müdiri təyin edilib. 1914-cü ildən 1916-cı ilə qədər Rusiya Muzeyinin Etnoqrafiya şöbəsinin təşkilində iştirak edib. 1918-ci ildə Petroqraddakı Rusiya Muzeyinin direktoru seçilib. Fransa Coğrafiya, Arxeologiya və Tarixşünaslıq Cəmiyyətlərinin həqiqi üzvü seçilib.

9 sentyabr 1933-cü ildə həbs olunub. 1934-cü ildə beş il müddətinə məhkum olunaraq Qazaxıstana sürgün edilib.

12 yanvar 1935-ci ildə sürgündə ürək çatışmazlığından vəfat edib.

**Aleksandr Nikolayeviç
SAMOYLOVİÇ**

1880-ci ildə Nijni Novqorodda anadan olub. Sankt-Peterburq Universitetini bitirib. 1920-ci ildən Qırmızı Ordu Akademiyasının Şərqşünaslıq kafedrasında müəllim işləyib, sonra Şərq Dilləri İnstitutunun rektoru və 1930-cu ildən SSRİ Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Akademiyanın Humanitar Elmlər Bölməsinin akademik-katibi olub. Kırım, Volqaboyu, Şimali Qafqaz, Orta Asiya, Qazaxıstan və Altay dağlarında folklor dili sahəsində tədqiqatlarda iştirak edib. SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru, Leningrad Universitetinin türkşünaslıq professoru, Coğrafiya Cəmiyyətinin üzvü, SSRİ Elmlər Akademiyasının Qazaxıstan bölməsinin, 1923-cü ildə fəaliyyətə başlamış Azərbaycan Tədqiq-Təbətə Cəmiyyətinin İdarəetmə qrupunun sədri olub. Altay-Sayan bölgəsindəki türk boylarında İslam mədəniyyətinin izləri, Xəzərlərin soy-kökü, Kırım-türk yazı dilinin tarixi və başqa bir çox problemlərin araşdırılması onun adı ilə bağlıdır.

1937-ci il oktyabrın 8-də sanatoriya-da istirahət edərkən həbs edilib. "Yaponiyaya casusluq" və "əksinqilabi burjuva-millətçi təşkilatın yaradılması"nda suçlu bilinərək 1938-ci il fevralın 13-də güllələnib.

Dyula MESSAROS

28 mart 1883-cü ildə Macarıstanın Tolna vilayətində Sakç kəndində anadan olub. Budapeşt Universitetində macar filologiyası ixtisasına yiyələnib. 1904-cü ildə Türkiyəyə gələrək İstanbul Darülfünuna daxil olub. 1906-cı ildə Budapeştə qayıdıb. 14 mart 1926-cı il tarixli "Yeni fikir" qəzeti yazırdı ki, "Professor iki sənə İstanbulda qalmış və türk - Osmanlı şivəsini elmi üsul üzrə öyrənmişdir. Professor Messaroş hazırda türk dili ilə o qədər mükəmməl qonuşur ki, bir Osmanlı türkdən fərq edilməsi çətin olur... Professor Macarıstan Darülfünunu bitirdikdən sonra türk dilləri və etnoqrafisi haqqında tədqiqlərdə bulunmaq üçün Rusiyaya gəlib, Kazan, Volqaboyu tatarları və çuvaşlar arasında 3 il qalıb tədqiqat yapmış, türk-tatar xalqlarının el ədəbiyyatı ilə aşina olmuş, Macarıstana döndükdən sonra bu xüsusda topladığı materiallar Macarıstan Elmlər Akademiyası tərəfindən nəşr edilmişdir. Ondan sonra, təkrar olaraq Rusiyaya gəlmiş, bu dəfə də altı ay başqırd əvəmi içində yaşamışdır, elmi tədqiqatda bulunmuşdur. Bu dəfə də Macarıstana qayıtdıqdan sonra Akademiyaya təqdimatı xüsusi bir heyətlə Anadoluya getmiş və orada bir kaç müddət ətraflı surətdə tədqiqat yapmışdır. Anadolu türk xalqları haqqında mükəmməl bir kolleksion toplayıb Macarıstana aparmışdır". 1908-ci il mayın 25-də Macarıstan Elmlər Akademiyasında "Volqaboyu tatarlar və çuvaşlar arasında" mövzusunda məruzə edib. Və bu məruzə bütün dünyanın diqqətini çuvaşların tarixinə və varlığına cəlb edən ilk elmi araşdırma idi. 1909-cu ildən etibarən çalışmağa başladığı Macarıstan Etnoqrafiya Muzeyində direktor olub. Turancıdır. Macarıstanda Turan Birliyi İdarə Heyətinin üzvü olub. 1917-ci ildə Budapeştə çıxan "Turan" dərşisində Messaroşun çevirisi ilə Hüseyinzadənin "Turan" şeiri macar dilində çap olunub. Türkiyə Etnoqrafiya Muzeyinin yaradıcısı olan Messaroş 1924-cü ildən həmin muzeyə rəhbərlik etmişdir. Özü də Türk Dil Qurumunun üzvü idi. Bakıya - Birinci Türkoloji Qurultayda da Türkiyə Etnoqrafiya Muzeyinin müdiri kimi dəvət olunmuşdu. Qurultayda "Anadolu və Balkan türklərinin etnoqrafiyasının tədqiqinin müasir vəziyyəti və ən yaxın vəzifələri" mövzusunda məruzə edib. Məruzəsində Anadolu və Balkan türklərinin etnoqrafiyası, türklərin təşəkkül tarixi barədə danışmış və antropoloji tədqiqatların zəruriliyini vurğulayıb. Qurultayda çıxış edənlər Aleksandr Miller, Bəkir Çobanzadə, Artur Zifeldt,

Aleksandr Samoylovic Messaroşun elmi mülahizələrinə etibarlı qaynaq kimi istinad edirdilər. Hüseyinzadənin gündeliyində belə bir qeyd var: Messaroş bir ziyafətdə "Macar milləti bu torpaqdan gəlmişdir", - deyər özünün yabançı olmadığını söyləyir". Qurultaydan sonra "Yeni fikir" qəzetinə verdiyi müsahibəsində deyirdi: "Qurultayın qəbul etmiş olduğu latın əlifbası türk - tatar xalqlarını harsa yanaşdırmaq üçün ən iyi bir vasitədir. Qurultay iclaslarında baş vermiş olan mübahisə Şuralar İttifaqında yaşayan türk - tatar xalqlarının oyanmasına dəlalət edir. Zənnimcə, bu qədər böyük bir kütlənin oyanışı Şuralar İttifaqı xaricində yaşayan Ural - Altay xalqlarının oyanışına təsir etməkdən xali qalmaz".

Dyula Messaroş 1957-ci ilin yanvarında Nyu-Yorkda dünyasını dəyişib.

Teodor MENZEL

2 dekabr 1876-cı ildə Münhendə dünyaya gəlib. Yəhudi əsillidir. Münhen Universitetində hüquq təhsili alıb, eyni zamanda klassik və Şərq filologiyasını öyrənib. Berlində birillik Şərq Dilləri Hazırlıq Proqramında iştirak edib. 1904-cü ildən Odessada məskunlaşıb. 1909-cu ildə Türkiyəyə səfəri zamanı İstanbul və Qərbi Anadoluda bəxtəşiliklə bağlı araşdırmalar aparıb. Odessa və Kiel universitetlərinin professoru olub. Almaniyanın Kiel Universitetində türk dilindən dərş deyib, universitetdə Şərqşünaslıq Mərkəzinin direktoru olub. 1937-ci ilə qədər bu vəzifədə çalışıb. "İslam" jurnalının redaktoru olub. Asiya, Kırım, Suriya, Fələstin, Misir, Tunis, Əlcəzir, Türkiyədə tədqiqatlar aparıb. İbrani, ərəb və türk dillərini mükəmməl bilib. 1925-ci ildə Mustafa Kamal Atatürk onu əlifba islahatı ilə bağlı müzakirələr aparmaq üçün Türkiyəyə dəvət edib. Menzel Türkoloji Qurultayın hazırlıq ərəfəsində şahid olub. Belə ki, bir təsadüf nəticəsində, yəni bir anlaşılmazlıq səbəbilə Qurultayın başlanğıc tarixini səhv salaraq, qurultayda iştirak etmək üçün 1925-ci ilin 23 dekabrında Batumdan yola çıxan Menzel yanvarın 3-də Bakıya çatıb. Burada Qurultaya hazırlıqla bağlı 3-4 yanvar tarixlərində Ağamalıoğluun sədrliyi ilə keçirilən toplantıda iştirak edib. Həmin toplantıda qurultayın Radlovun şərafinə keçirilməsini təklif edib. Toplantı iştirakçıları da təkcə Radlovun deyil, İsmayıl bəy Qasıpovun da adının əlavə olunmasını təklif ediblər... Tədbirlərdən sonra Menzel təkrar İstanbula dönüb, təxminən, iki aydan sonra Türkoloji Qurultayda iştirak etmək üçün İstanbuldan Əli bəy Hüseyinzadə, Messaroş, Fuad Köprülü ilə bir yerdə

də təkrar Bakıya gəlib. Türkoloji Qurultaydan sonra Menzel türk ədəbiyyatı professoru olub. 1927-ci ildə Almaniya "Bakı Birinci Türkoloji Qurultayı" kitabı nəşr olunub.

1929-cu ildə islam filologiyası üzrə ordinyarus professor olub. Türk nağıllarını alman dilinə tərcümə edib. Kölgə teatrını tədqiq edib. 1934-cü ildə Christian Alberts Universitetinin fəxri üzvü seçilib.

1942-ci ildə avtomobil qəzasında həlak olub.

Cahangir Musa oğlu
NAĞİYEV

Əfsus ki, bioqrafiyası geniş öyrənilməyib. 1903-cü il martın 31-də Gəncədə anadan olub. Gəncədə ikisnifli ibtidai rus-tatar məktəbində oxuyub. 1919-cu ildə Gəncə Kişi Gimnaziyasına daxil olub. 1920-ci ildə gimnaziyanı əla qiymətlərlə bitirib. Gimnaziyada Kommunist Partiyası sıralarına daxil olub. 1922-ci ilin sonunda ali təhsil almaq üçün Azərbaycan KP-nin göstərişi ilə Moskva Dövlət Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsinə göndərilib. 1924-cü ildə Moskvada nəşr olunan "Kommunist" jurnalının zəmanəti ilə universitetin iqtisadiyyat fakültəsindən Qırmızı Professorlar İnstitutunun fəlsəfə fakültəsinə köçürülüb. İnstitutu müvəffəqiyyətlə bitirib və işləmək üçün Bakıya göndərilib. Bakı Dövlət Universitetində dialektik materializmdən dərş deyib. "K.Marxın dəyər nəzəriyyəsində dialektika", "Kateqoriyaların "Kapital"a tətbiq edilməsi təcrübəsi", "Hegelin sosial fəlsəfəsinin problemləri" mövzularında müəssisələr oxuyub. Universitetin dialektik materializm kafedrasının müdiri olub. Gəncədə Quberniya Komitəsinin, Gəncə Dairə Komitəsinin məsul katibi işləyib. 1922-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan KP Bakı Komitəsinin təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin edilib. Müalicə məqsədi ilə Fransa və Almaniya da olub. Avropa səfərindən qayıtdıqdan sonra "Deşan fəlsəfi sistemi" adlı əsər yazıb. Alman, fransız, rus, ərəb, fars dillərini bilib. "Marxın materializmi", "Adam Smitin dəyər nəzəriyyəsi və ümumi metodoloji nisbət: Smit-Marks" əsərləri var. "İnqilab və Mədəniyyət" jurnalının 1928-ci il 1-ci sayında "Spinoza haqqında" geniş məqaləsi dərc olunub. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun fəlsəfə şöbəsinə başqılıq edib. Repressiyalara məruz qalıb. Şiddətli əsəb xəstəliyinə tutulub.

Cahangir Nağıyev 1929-cu il noyabrın 16-da 26 yaşında ikən, həyat yoldaşı ilə birlikdə faciəli surətdə həlak olmuşdur.

Hüseyin Məmməd oğlu
MUSAYEV

1889-cu ildə Şamaxıda dünyaya gəlib. Pedaqoji məktəbi bitirib. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rektoru olub. Naxçıvanda Xalq Maarif Komissarı, Naxçıvan Xalq Komissarlar Sovetinin sədri vəzifələrində çalışıb. Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun rektoru olub.

1937-ci ildə həbs edilib.

1956-cı ildə vəfat edib.

Mahmut NEDİM

1893-cü ildə Karasubazarda anadan olub. Məktəbi bitirdikdən sonra təhsilini davam etdirmək üçün Türkiyəyə göndərilib. Bursa İlahiyyat Seminariyasını və Berlindəki Ali İqtisadiyyat Məktəbini bitirib. 1920-ci ilin yayında Bəkir Çobanzadə ilə birlikdə İstanbul vasitəsilə Kırma qayıdıb. 1920-ci ilin noyabrında Kommunist Partiyası sıralarına qəbul edilib. 1928-ci ilə qədər "Yeni Dünya" qəzetinin, "Yeni Çolpan" və "İləri" jurnallarının redaktoru olub. "Kerçli Məhsusə" təxəllüsü ilə "Yeni Dünya" qəzetində yazılar yazıb. 1922-ci ildə Kırım açlığı zamanı Həsən Səbri Ayvazovla birgə kömək istəmək üçün Ankaraya göndərilib. Türkoloji Qurultayda Kırım nümayəndələri arasında ikisi bir yerdədir. Hətta qurultaydan sonra Kırmda latın əlifbasını yalnız onlar ikisi israrla müdafiə etmişdi. 1928-ci ilin mart ayından Kırım MSSR Xalq Təhsil komissarı olub. 1930-cu ilin fevral ayından etibarən M.Nedim Moskvada Milli Tikinti Tədqiqat İnstitutunda elmi işçi kimi çalışıb.

26 may 1937-ci ildə Simferopolda "Somədinov işi" adlanan iş üzrə həbs edilib. 17 aprel 1938-ci ildə güllələnib.

**İosif Alekseeviç
NAQOVİTSIN**

6 sentyabr 1888-ci ildə Vyatka quberniyasında dünyaya gəlir. İbtidai təhsilini tamamlayandan sonra Qlazovski şəhər məktəbinə daxil olur. 1904-cü ildən Vyatka Kənd Təsərrüfatı Məktəbində oxuyub və orada Sosial Demokrat Partiyasının üzvü olur. 1905-ci ildə tələbə tətilində iştirak etdiyinə görə məktəbdən xaric edilib. 1905-1907-ci illərdə Vyatka, Qlazov və Yekaterinburqda partiya işi aparıb. İkinci Dumaya seçkilər zamanı təşviqat aparıb. 1907-ci ildə həbs olunub. 1908-ci ildə Yenisey quberniyasına sürgün edilib. 1913-cü ildə Belçikada, Fransada, Böyük Britaniyada mühacirətdə olur. Xarici bolşevik təşkilatlarında iştirak edib. 1918-ci ilin sonunda Rusiyaya qayıdıb. Y.M.Sverdlov adına Kommunist Universitetində çalışıb. 1919-cu ildən Məllətlər Xalq Komissarlığının Votsk şöbəsi Komissarlığına rəhbərlik edib. Naqovitsin inadlı söyləri nəticəsində Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 4 noyabr 1920-ci ildə fərmanı ilə əhalisinin böyük əksəriyyəti udmurlardan ibarət olan Votsk Muxtar Vilayəti yaradıldı. 1932-ci ildə Votsk Muxtar Vilayəti Udmurt Muxtar Vilayəti adlandırılıb və 1934-cü ildə Udmurt ASSR-ə çevrilib. Muxtar vilayətin ilk illərində Naqovitsin aclıq və savadsızlıq məsələlərini həll etməli olur. Məktəblər, xəstəxanalar və uşaq evləri tikdirib. 1921-ci ildən Votsk Muxtar Dairəsinin İnqilab Komitəsinin, Vilayət Şurasının İcraiyyə Komitəsinin sədri və Vilayət Komitəsinin Büro üzvü olur. 1926-1937-ci illərdə RSFSR Xalq Sosial Təminat komissarı olur.

1937-ci ildə Kırımın Mixxor şəhərindəki sanatoriyada ağciyər vərəmindən vəfat edib.

Əbdül Lətif ŞAMXALOV

1900-cü ildə avar ailəsində doğulub. 1919-cu ildə Təmirxanşurada realni məktəbi bitirib. Buynakskda avar dilində məktəb təşkil edib. Şərq Xalqları İnstitutunu bitirib. Şərq Xalqları Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasında oxuyub. Avar dilinin ləhcələrinin xüsusiyyətlərini tədqiq edib. 1929-cu ilin iyunundan Milli Mədəniyyət Elmi-Tədqiqat İnstitutunda elmi işçi kimi çalışıb. 1922-ci ildə avar dilində çıxan qəzetin redaktoru olur. 1926-ci ildə Moskvada SSRİ Xalqları Mərkəzi Nəşriyyatının Dağıstan şöbəsinin müdiri olur. 1928-ci ildə Yeni Dağıstan Əlifbası Komitəsinin üzvü olur. Terminoloji problemlərlə məşğul

olub. Avar dilində siyasi terminlər lüğəti hazırlayıb. Rus, kumik, ərəb, alman, fransız və türk dillərini mükəmməl bilib. Latınlaşdırılmış Dağıstan əlifbalı layihəsinin müəllifidir. 1929-cu ildə Dağıstan Elmi-Tədqiqat Milli Mədəniyyət İnstitutunun şöbə müdiri vəzifəsində çalışıb. 1923-cü ildə Dağıstanda Avar-Andi dil ekspedisiyasının tərkibində olur. Avar dilinin və And bölgəsinin çoxsaylı dillərinin öyrənilməsi ilə məşğul olur.

1933-ci ildə həbs olunub. Sonrakı tələyi barədə məlumat yoxdur.

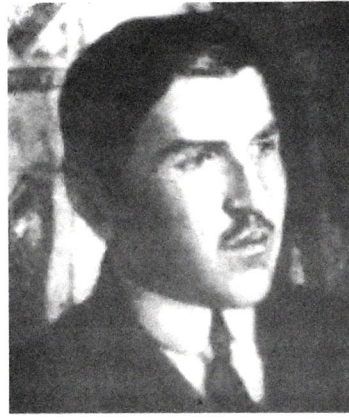
Rzaqulu NƏCƏFOV

1881-ci ildə Naxçıvanda dünyaya gəlir. Əliqulu Qəmküsarin qardaşı oğludur. Ruhani təhsili alıb. Naxçıvanda Məktəbi-tərbiyədə oxuyub. Culfa gömrükxanasında işləyib. Tiflisdə Naxçıvan Yerlilər Cəmiyyətinin sədri olur. "Molla Nəsrəddin" jurnalında ikinci redaktor vəzifəsində çalışıb. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstanda konsulu olur. 1917-ci ildən Naxçıvanda "Hümmət" təşkilatının katibi olur. 1922-ci ildən Tiflisdə nəşr edilən həftəlik "Yeni fikir" qəzetinin təsisçisi və redaktoru olur. "Dan ulduzu" jurnalının redaktoru, "Molla Nəsrəddin" jurnalının müxbiri olur. 1922-1923-cü illərdə RSFSR-in Türkiyədəki səfirliyində tərcüməçi diplomat kimi çalışıb. Zaqafqaziya Yeni Əlifba Komitəsinin sədr müavini, Tiflis Türk Dövlət Dram Teatrının direktoru olur. 1930-cu ildə Bakıya köçüb. 1931-ci ildə həbs edilib. Həbs düşərgələrində cəza çəkib. 1937-ci ildə yenidən repressiya olunaraq ölüm cəzasına məhkum edilib və oktyabrın 21-də güllələnib.

Xonin Kosieviç KOSİEV

Kosiev Xonin Kosieviç 1892-ci ildə Kalmıkiya Respublikasında dünyaya gəlir. 1904-cü ildə Maloderbetovski məktəbində oxuyub. Təhsilini Həştərxan Kalmık Məktəbində davam etdirib və 1913-cü ildə Həştərxan Kişi Gimnaziyasını bitirib. Saratov Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olur. Kalmıkiya Xalq Təhsil Komissarının müavini olur. Kalmık Təhsil Sisteminin təşkilatçılarından olur. Monqol dilini və monqol tarixini öyrənib. 1930-cu illərdə Elista şəhərində kalmık dastanı - "Canqar"ı nəşrə hazırlayıb.

1938-ci ilin fevral ayında həbs edilib. Antisovet milli təşkilata rəhbərlik etməkdə ittiham olunaraq beş il müddətinə məcburi əmək düşərgəsinə göndərilib. Maqadan həbsxanasında ürək çatışmazlığından vəfat edib.

**Həbibulla Abdurrəşid oğlu
ODABAŞ**

1891-ci ildə Kırmda anadan olur. İlk təhsilini də burda alıb. İstanbul Universitetində oxuyub. Hələ tələbəyə, İstanbulda ilk şeirlərini və "Altın Yarıq" poemasını nəşr etdirib. 1917-ci ildə Kırma qayıdıb. 1917-1920-ci illərdə burada "Yaşıl ada" jurnalını, daha sonra isə "Bilgi" jurnalını nəşr edib. 1921-1928-ci illərdə Tatar Pedaqoji Texnikumunda və Kırım Pedaqoji İnstitutunda Kırım-tatar dili və ədəbiyyatından dərslər deyib. Kırım tatar məktəbləri üçün dil və ədəbiyyat üzrə bir neçə dərslik hazırlayıb. 1925-ci ildə Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya Cəmiyyətinə üzv seçilib. 1925-ci ildən Simferopolda çıxan "Okuv işləri" jurnalında təhsil, mədəniyyət, ədəbi tənqidə bağlı məqalələri, şeir və hekayələri dərc olunub. Türkojoloji Qurultayda latın əsaslı əlifbanın əleyhinə səs verib. 1928-ci il oktyabrın 26-da "Milli Fırka" işi üzrə həbs edilib.

1937-ci ildə həbsxanada həlak olur.

**Sergey Fyodroviç
OLDENBURQ**

Sergey Oldenburq 14 sentyabr 1863-cü ildə Zabaykal diyarının Byankino kəndində doğulub. 1917-ci ildə Müvəqqəti Hökumətin Xalq Maarif Naziri vəzifəsində çalışıb. Şərqşünas, filoloqdur. Varşava gimnaziyasında təhsilini başa vurduqdan sonra Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq fakültəsinə daxil olur, təhsilini bitirəndə Universitetdə Sanskrit ədəbiyyatı şöbəsində saxlanılıb. Paris, London və Kembriç kitabxanalarında Buddist əlyazmaları üzərində tədqiqatlar aparıb. 1895-ci ildə professor olur. Tibet və Çində yayılmış şimal buddizmini, onun ədəbi abidələrini öyrənib. Müqayiyə

səli ədəbiyyat tarixi məsələlərini araşdırıb. Şərq ədəbiyyatının orta əsrlər Avropa ədəbiyyatına təsirinin öyrənilməsinə diqqət yetirib. 1900-cü ildən Rusiya Elmlər Akademiyasının, Prussiya Elmlər Akademiyasının və b. akademiyaların həqiqi üzvü olur.

1934-cü ildə Leninqradda dünyasını dəyişib.

Pənah QASIMOV

1883-cü ildə Cəbrayılın Qarğabazar kəndində anadan olur. Kənd məktəbini bitirib. 1901-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyub. Tiflis Aleksandr Müəllimlər İnstitutunda əlavə təhsil alıb. 1907-ci ildə təhsilini başa vurduqdan sonra Lənkəranda orta məktəbdə, Bakıda 6-cı "Rus tatar" məktəbində müəllim işləyib. Darülmüəllimində müəllimlik edib. 1929-cu ildə Azərbaycan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun direktoru, Ali Pedaqoji İnstitutun direktoru vəzifələrində çalışıb. 1920-1928-ci illərdə Azərbaycan SSR Maarif İşçiləri Həmkarlar İttifaqının ilk sədri olur. Azərbaycan SSR xalq maarif komissarının müavini vəzifələrində çalışıb.

1937-ci ildə Bakıda həbs olunub və güllələnib.

İbrahim ŞƏBÜSTƏRİ

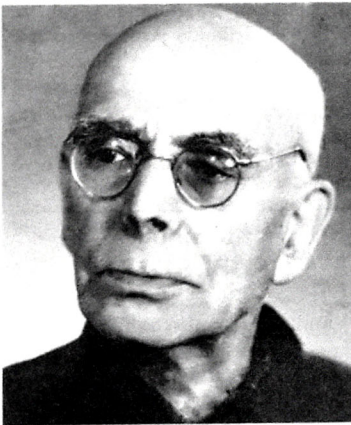
Türkojoloji Qurultayda hansı səbəbdənsə Naxçıvandan seçilmiş nümayəndələrin sayı üç nəfərdir: Naxçıvan MSSR XKS sədri Həmid Sultanov, Naxçıvan Xalq Maarif komissarı Hüseyn Musayev və əslən İran Azərbaycandan olan İbrahim Rza Şəbüstəri. Baxmayaraq ki, Naxçıvanı Tədqiq və Təbəbb Cəmiyyəti Türkojoloji Qurultaya hazırlıq barədə Cəmiyyətin sədri Vahab Həsənzadənin sədrliyi ilə çoxlu iclaslar keçirmişdi. Hətta Cəmiyyət 3 oktyabr 1925-ci ildə keçirilən iclasında "qurultayın çox əhəmiyyətli olmağını... Naxçıvanda fəqət maarif komissarına bir yer verilməsini az hesab edib... şöbə komissiyonundan və Mərkəzi Tədqiq və Təbəbb Cəmiyyətindən... Naxçıvanı Tədqiq və Təbəbb Cəmiyyətinə" əlavə yer verilməsini xahiş etmişdi. Amma göründüyü kimi, siyahıda Naxçıvandan olan nümayəndələr xatırladığımız bu üç nəfərdir. Xatırladaq ki, nümayəndələr siyahısında prokuror kimi göstərilən İbrahim Rza Şəbüstəri həmin illərdə Naxçıvanda məhkəmə sisteminə çalışıb.

Eldes OMAROV

29 fevral 1892-ci ildə Turqay vilayəti, Kustanay qəzasında anadan olub. Mədrəsə təhsili alıb. 1907-ci ildə Kustanay şəhərində ikisinfli rus-qazax məktəbini, 1911-ci ildə Orenburqda Rus-Qazax Müəllimlər Məktəbini bitirib. Təhsilini başa vurduqdan sonra Kustanay rayonunun Dubay kəndində müəllim işləyib. 1917-ci ilə qədər yerli məhkəmə şurasında xidmət edib. Müvəqqəti hökumətin Turqay qəza komissarının köməkçisi vəzifəsində işləyib; Turqay Vilayət Mülki Komitəsinin sədri olub. Orenburqda 2-ci Ümumqazax Qurultayında Alaş muxtariyyətinin elan edilməsində iştirak edənlərdən biridir. 1917-ci ildə dərslər hazırlayan komissiyanın üzvü təyin edilmiş, Orenburqda çıxan "Qazax" qəzetinin əməkdaşı olmuşdur.

1937-ci il noyabrın 20-də həbs edilib və dekabrın 1-də güllələnib.

Xalid OŞAYEV

1897-ci ildə Çeçenistanda anadan olub. Qroznı realni məktəbini bitirib. Petroqrad Meşə İnstitutunda təhsil alıb. 1921-1922-ci illərdə Çeçenistan İnqilab Komitəsinə rəhbərlik edib. Vladıqafqaz Pedaqoji İnstitutun rektoru, Çeçenistan Təhsil şöbəsinin müdiri olub. Vətəndaş müharibəsindən bəhs edən dördcildlik "Alovlu illər" (çeçencə "Alun Şəraş") romanının müəllifidir. O, həm də qan davasına qarşı mübarizədə bəhs edən "Vendettanın ölümü" hekayəsinin müəllifidir. Oşayev "Aslanbek Şeripov" (Vətəndaş müharibəsi haqqında), "Mübarizə davam edir", "İki Zeybulla", "Kimdir günahkar?", "Züley" pyeslərinin müəllifidir. Bədii ədəbiyyatla yanaşı, çeçen folkloruna dair bir sıra elmi məqalələr də yazıb. Brest qalasının müdafiəsində iştirak etmiş həmyerlilərinin axtarışı və şəxsiyyə-

tinin müəyyənəşdirilməsi onun adı ilə bağlıdır. Tədqiqatları nəticəsində qalanın 400-dən çox müdafiəçisi müəyyən edilmişdir və onların hamısı əslən çeçendir. 1925-ci ildə latın qrafikası əsasında çeçen əlifbası yaradıb. Bu əlifba 1937-ci ildə Oşayev həbs olunana qədər istifadə edilib. 1925-ci ildə Oşayevin təşəbbüsü ilə Çeçen-İnqış Respublika Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi yaradılıb. 1931-ci ildə Oşayev Çeçen-İnqış Elmi-Tədqiqat Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edib və İnstitutun ilk direktoru olub.

Xalid Oşayev 12 dekabr 1977-ci ildə vəfat edib.

Şakircan RƏHİMİ

1893-cü ildə Daşkənddə anadan olub. 1903-1909-cu illərdə Münəvvərqare Əbdürrəşidxanovun beşsinfli birinci və qabaqcıl "Nümuna" məktəbində oxuyub. Cədid məktəbində müəllim köməkçisi olub. 1909-1919-cu illərdə özünün açdığı "Rəhimiyə" məktəbində müəllim işləyib. Turan cəmiyyətinin üzvü olub. 1914-1915-ci illərdə "Sadoi Türkiston" qəzeti ilə əməkdaşlıq edib. 1912-ci ildən yeni üsullu məktəblər üçün dərslərlərin hazırlanması və nəşrində iştirak edib. Daşkənddə Xalq Universitetinin təsisçilərindən və müəllimlərindən biri olub. Azərbaycanlı müəllim və müsavəti Abdulla bəy Əfəndizadəni Daşkənddə dəvət edib onun rəhbərliyi altında Türk Ədəmi-Mərkəziyyət partiyasını yaradıb. 1918-ci il mayın 12-də Münəvvərqare Əbdürrəşidxanovun rəhbərliyi ilə Türkistan Tibb Məktəbi açılana qədər məktəbin nəzdində yaradılan beşillik məktəbə rəhbərlik edib. 1919-cu ildə "İştirakiyın" qəzetinin, Özbəkistanda "Nəşri Maarif" cəmiyyətinin yaradılmasında iştirak edib və Cəmiyyətin ilk sədri olub. 1918-1923-cü illərdə Daşkənd yaxınlığındakı Əski Şəhər Xalq Təhsili İdarəsinin müdiri, 1924-cü ildə isə Daşkənd Vilayət Xalq Təhsili İdarəsinin müdiri vəzifələrində çalışıb. 1924-1926-cı illərdə Özbəkistan SSR Xalq Təhsili Komissarlığı Elmi Şurasının Məktəb Dərsləkləri Nəşri bölməsinin müdiri olub. 1926-cı ildən Moskvada yaradılmış Buxara Özbək Gəncləri üçün Təhsil Evinə və Özbəkistan SSR Xalq Təhsili Komissarlığında fəhlə fakültəsinə rəhbərlik edib. İbtidai məktəblər üçün çoxsaylı dərslər və tədris vəsaitlərinin müəllifidir. Rus-özbək və özbək-rus lüğətinin, korlar üçün tədris vəsaitinin və özbək dilində stenoqrafiya üzrə dərslərin müəlliflərindən olub. 1918-ci ildə Fitrətlə bir yerdə "Ona tili"

dərslərini hazırlayıb. 1919-cu ildə Fitrətin "Çığatoy Qurunuq" dərnəyinin fəal üzvü olub. Yeniyetmələr və uşaqlar üçün "Əlifba" kitablarının müəllifidir. 1919-cu ildə ərəb hürufatı ilə hazırlanmış "Sovğa" əlifbasının müəllifi olub. 1922-ci ildə "Sovğa" Özbəkistanda əsas dərslər kimi qəbul edilib. Həməzə adına Milli Akademik Dram Teatrının ilk truppasının yaradılmasında iştirak etmişdir. 1927-ci ildən Daşkənddə işçi fakültəsinin direktoru, 1928-ci ildən Təhsil İnstitutunun direktoru, "Özbəkistan" nəşriyyatının direktoru olub. Özbək dilinin elmi terminologiyasını yaradıb. Özbək dilində sinharmonizm problemlərini araşdırıb. 1930-cu illərin əvvəllərində Respublika Savadsızlığa Qarşı Mübarizə Komissiyasının sədr müavini vəzifəsində çalışıb.

Şakircan Rəhimi 1937-ci ildə "xalq düşməni" kimi həbs edilərək güllələnib.

Mixail Lazareviç
VELTMAN

13 mart 1871-ci ildə Odessada yəhudi ailəsində doğulub. Novorossiysk Universitetinin hüquq fakültəsində təhsil alıb. Sosial Demokrat hərəkatında iştirak edib. İki dəfə həbs olunub. Kolmadada beş illik sürgün həyatı yaşamışdır. 1899-1901-ci illərdə Kişinyovda, 1907-ci ildən isə Parisdə yaşamışdır. "The Day" qəzetinin (ABŞ) müharibə müxbiri və "La Revue Politique Internationale" (Fransa) qəzetinin əməkdaşı olmuşdur. Əsərləri "İskra", "Naşa Zarya", "Sovremenniy Mir", "Sovremennik" və "Severnye Zapiski" qəzetlərində dərc olunub. İlk əsəri 1901-ci ildə Odessada nəşr olunmuş "Anqlo-Bur müharibəsi nəyi sübut etdi?" kitabçası idi. Əsərləri ilk nəsil sovet şərqşünaslarının formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. "İmperialist siyasətinin əsasları və Dünya müharibəsi" (1918), "Müstəmləkə və milli siyasət məsələləri və Üçüncü İnternasional. Sovet Rusiyası, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Türkiyə" (1920), "İmperializmin mahiyyəti" (1920), "İnqilabi Türkiyə. Osmanlı İmperiyasının böyüklüyü və süqutu. Əvvər bəy və Əhməd Rzanın Türkiyəsi. Kamalın Türkiyəsi. Türkiyədə Kommunist Hərəkatı" (1921), "Türkiyə Müstəqillik mübarizəsində" (həmmüəllif, 1925) və b. kitabların müəllifidir. Oktyabr inqilabından sonra RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığında çalışıb. 1919-1920-ci illərdə Cənub Cəbhəsində Hərbi İnqilab Şurasının səlahiyyətli nümayəndəsi vəzifəsində çalışıb. 1920-ci ildə Şərq Xalqları Qurultayında Fəaliyyət və Təbliğat Şurasına seçilib. 1921-ci ildə

Ümumrusiya Şərqşünaslar Elmi Təşkilatının rəhbəri seçilib. 1921-1923-cü illərdə Xalq Millətlər Komissarlığının idarə heyətinin üzvü olub. Moskva Şərqşünaslıq İnstitutunun ilk rektoru olub.

Mixail Lazareviç Veltman 19 iyun 1927-ci ildə xərcəng xəstəliyindən vəfat edib.

Mixail Petroviç Petrov
TİNEXLİ

16 sentyabr 1877-ci ildə Kazan quberniyasında dünyaya gəlib. Uşaqlığı yoxsulluq içində keçib. 1887-ci ildə kond məktəbinə daxil olub. 1890-cı ildə Simbirska Çuvaş məktəbinə yazılıb. 1897-ci ildə həmin məktəbdən məzun olub. Simbirska kəndlərində müəllimlik edib. İbtidai sinif müəllimi işləyib. Çuvaş xalq mahnılarını yazıya alaraq Nikolay Aşmarinə göndərmiş. Əhdi-Cədid, Zəburu çuvaş dilinə tərcümə edib. Simbirska İlahiyyət Seminariyasına daxil olub. Spasski rayonunda ikiillik məktəbə rəhbərlik edib. 1905-ci ildə "Kazan quberniyasının Yadrinski rayonunun çuvaşları haqqında" etnoqrafik məqaləsini nəşr etdirib. 1906-cı ildən etibarən kilsədə dini müəllim kimi çalışıb. 1907-ci ildən doğma Maloye Karaçino kəndində kilsə keşişi olub. Keşiş kimi çuvaş dilinin liturgiyalara daxil edilməsini tələb edirdi. 1914-cü ildə Kazan İlahiyyət Akademiyasına daxil olub. Etnoqrafiyanı və türk xalqlarının və dillərinin tarixini öyrənib. Simbirska Çuvaş məktəbinin tarixini tədqiq edib. Orta Volqa bölgəsindəki qeyri-rus əhalisinin vəziyyəti ilə bağlı əsas əsəri 1916-cı ildə Kazanda nəşr olunub. Çuvaş bulqarizmi və millətçiliyinin ideoloqu olub. Kazan Universitetinin Arxeologiya, Tarix və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin üzvü seçilib. 1921-1931-ci illərdə Çuvaş Bölgəsinin Öyrənilməsi Cəmiyyətinin işində fəal iştirak edib. 1921-1922 və 1928-ci illərdə onun şura katibi vəzifəsində çalışıb. Cəmiyyətin qurultayında elmi məruzələr təqdim edib. 1921-ci ildə Regionşünaslıq üzrə Elmi Cəmiyyətlərin və Təsisatların Birinci Ümumrusiya Konfransında "Çuvaşlar arasında diyarşünaslığın ehtiyacları haqqında" məruzə ilə çıxış edib, 1924-1928-ci illərdə SSRİ Elmlər Akademiyasının Regional Araşdırmalar Mərkəzi Bürosunun üzvü olub. 1929-cu ilin sentyabrında Çuvaş MSSR Elm və Mədəniyyət Şurasının müxbiri vəzifəsinə seçilib. Çuvaşların etnogenezini tədqiq edib. Tədqiqatlarında çuvaşların qədim tarixinə xüsusi önəm verib. Çuvaşların iqtisadiyyatında və gündəlik həyatında çöl köçəri həyatının izləri haqqında məqalələr ya-

zab. 1922-ci ildə "Çuvaş dilində ərəbizmlər haqqında" məqaləsi dərc olunub. 1931-ci ildən Çuvaşiya Respublika Elmi Kitabxanasında biblioqraf kimi çalışıb. 1935-ci ildə kitabxanada çuvaşşünaslıq şöbəsi təşkil edib. R. Kiplinqin "Mauqli" əsərini çuvaş dilinə tərcümə edib. 13 sentyabr 1936-cı ildə "çuvaşşünaslıq şöbəsinin müdiri vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədiyinə görə" vəzifəsindən azad edilib və Çeboksarı Mərkəzi Şəhər Kitabxanasında kitabxanaçı işləyib.

Mixail Petroviç Petrov 30 aprel 1937-ci ildə millətçilik ittihamı ilə həbs edilib. 30 iyul 1937-ci ildə işgəncələrə dözməyərək həbsxanada vəfat edib.

**Nikolay İqnatyeviç
ROQDAYEV**

Milliyyətə çex olan Nikolay İqnatyeviç Roqdayev 1880-ci ildə Moskva quberniyasında dünyaya gəlib. Türkoloji Qurultayın nümayəndələri sırasında adı keçən Roqdayevin anarxist Roqdayev olduğunu ehtimal edirik. Çünki anarxist Roqdayev Leninin tövsiyəsi ilə bir müddət Maarif Komissarlığının təhsil şöbəsində çalışdıqdan sonra Tiflis şəhərindəki Qafqaz İcraiyyə Komitəsində katiblik edib. Qurultay nümayəndəsi Roqdayev də Tiflisdən Zaqafqaziya Elmi Assosiasiyasının elmi katibi olaraq nümayəndə seçilmişdi. Akademik N.Marrın Roqdayevə yazdığı bir məktubda "Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanındakı Zaqafqaziya Elmi Assosiasiyasının təşkil etdiyi ekspedisiyanın tərtib etdiyi smeta layihəsini tamamilə bəyəndiyini" bildirdiyi bir məktubu var. Rusiya Elmlər Akademiyasının arxivində 1555 sayılı qovluqda Nikolay Roqdayev soyadlı bir adamın 15 dekabr 1925-ci il tarixli bir məktubu qorunur. "Əziz yoldaş" xitabı ilə başlayan məktubda Nikolay Roqdayev özünün Bakunist olduğunu diqqətə çatdırır. 1898-ci ildən inqilabi hərəkatda iştirak etdiyini, Cenevrədə mühaçir olduğu məqamı xatırladır. Anarxist olduğu üçün Bakunist adlandırılacağından biləcəyimiz Roqdayev də 1890-cı illərin sonundan etibarən inqilabi proseslərə qoşulub, 1908-ci ilin iyul ayından etibarən Cenevrədə eyniadlı anarxist-kommunist qrupunun mərkəzi orqanı olan "Burevestnik" ictimai-siyasi qəzetinin baş redaktoru olub.

Nikolay İqnatyeviç Roqdayev 1929-cu ildə həbs olunub. Suzdal həbsxanasına salınıb. Sonra Daşkəndə sürgün edilib və 1934-cü ildə sürgündə beyninə qansızma nəticəsində dünyasını dəyişib.

Əhməd bəy PEPİNOV

11 sentyabr 1893-cü ildə Axalsıxın Bolojur kəndində doğulub. Tiflis gimnaziyasını bitirib. 1913-cü ildə Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olub. Eyni zamanda, həmin Universitetin iqtisadiyyat fakültəsində də oxuyub. 1918-ci ildə Bakıya qayıdıb. Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman fraksiyasının üzvü seçilib. Azərbaycan Milli Şurasının, sonra isə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti Parlamentinin üzvü olub və parlamentin katibi vəzifəsini icra edib. Azərbaycan Müəssisələr Məclisində seçkilər üzrə komissiyaanın sədr müavini olub. İkinci, Cümhuriyyətin isə sayca beşinci hökumət kabinəsində əmək və əkinçilik naziri idi. Bakı Dövlət Universitetinin təşkilində yaxından iştirak edib. 1934-cü ildə Qazaxıstan SSR maarif nazirinin müavini işləmişdir.

3 iyul 1938-ci ildə repressiya olunub və güllələnib.

**Bekjan RAHMANOV
(Molla Bekcan)**

1887-ci ildə Xivədə anadan olub. Xivə mədrəsəsini bitirib. 1912-ci ildə İran vasitəsilə Osmanlı İmperiyasına gəlib. 1913-1918-ci illərdə İstanbul Universitetində oxuyub. 1918-ci ildə İstanbulda təhsilini başa vurub Xivəyə qayıdıb. Xivə və Xorazm cədidçiləri ilə yaxınlaşıb. Gənc Xivə hərəkatının üzvü olub. Xivədə Maarif naziri vəzifəsində çalışıb. 1921-ci ildə Mərkəzi İnqilab Komitəsinin sədri seçilib. 1920-1921-ci ilə qədər "İnqilob quyoşi" (İnqilab Günəşi) respublika qəzetinin redaktoru olub. Özbək və türkmən dillərində tədris aparan çoxsaylı məktəblərin açılmasına nail olub. 1921-ci ildə Orta Asiyanın ilk universitetlərindən biri olan Xivə Xalq Universitetinin (indiki Ürgənc Dövlət Universiteti)

ti) açılmasında iştirak edib. 1925-1926-cı illərdə Xorazmdə təhsil şöbəsinin müdiri olub. Özbək xalq musiqisi haqqında çoxsaylı əsərlər yazıb.

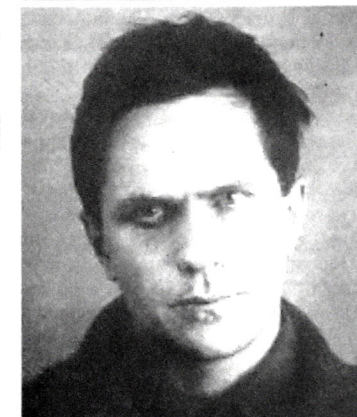
1929-cu ildə 42 yaşında Ürgənc yaxınlığında NKVD əməkdaşları tərəfindən öldürülüb.

**Aleksey Makaroviç
SABAŞKİN**

1898-ci ildə Şəbalinsk rayonunun Aqayra kəndində dünyaya gəlib. Valideynlərini erkən itirib. Kənd keşişinin himayəsində böyüyüb. Fərdi qaydada latın və yunan dillərini öyrənib. Dağlıq Altayın əsas dini mərkəzi olan Myutinsk kilsəsi tərəfindən təhsil almaq üçün Biysk şəhərinə göndərilib. 1928-ci ildə Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetini bitirib. Oyrotların ilk qəzeti olan "Qızıl Oyrot"ın ilk baş redaktoru olub. Elə bu qəzetin baş redaktoru olaraq da Bakı Türkoloji Qurultayına nümayəndə seçilib. Qurultay nümayəndələrinin siyahısında Oyrot əsilli Sabaşkinin ixtisası jurnalist, daimi yaşayış yeri isə Oyrot diyarının Ulala kəndi göstərilir. Sabaşkin 1928-ci ildə Oyrot-Turada (keçmiş Ulla) partiya-sovet məktəbinin müdiri təyin olunub. 1932-1937-ci illərdə yenidən "Qızıl Oyrot"ın baş redaktoru vəzifəsində çalışıb.

Stalin repressiyasının qurbanıdır, 1937-ci ildə güllələnib.

**Qabdrəhman Eynan oğlu
SAQDİ**

27 mart 1889-cu ildə Ufa quberniyasında dünyaya gəlib. Orenburq quberniyasının Troitsk şəhərindəki Məhəmmədiyyə mədrəsəsində oxuyub. Ərəb, fars və türk dillərini öyrənib. 1908-ci ildə İstanbul Universitetinin filologiya fakül-

təsinə daxil olub. 1911-ci ildə təhsilini başa vurduqdan sonra bir neçə il Alma-Ata məktəblərində müəllim işləyib. 1914-cü ildə Türküstanı tərk etmək məcburiyyətində qalıb. Müəllimlik fəaliyyətini Yekaterinburqda davam etdirib. 1917-ci il inqilabı zamanı Buqulma şəhərində yaşayıb. Yeni tatar məktəbləri üçün müəllimlərin hazırlanmasında fəal iştirak edib. 1921-ci ilə qədər Buqulmada dördillik tatar-başqırd pedaqoji kurslarında tatar dili və ədəbiyyatından dərslər deyib. 1921-1925-ci illərdə Türküstan Dövlət Universitetində mühazirələr oxuyub. Tatar ədəbiyyatını araşdırıb. 1925-ci ilin payızında Tatar MSSR Xalq Maarif Komissarlığı onu Kazana dəvət edib. Tatar Kommunist Universitetində, sonra isə Şərq Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. "Tatar ədəbiyyatı" (1925), "Tatar teatr ədəbiyyatı və onun inkişaf tarixi" (1926), "Ədəbiyyatla ictimai elmlərin vəhdəti" (1926), "Ədəbiyyatın tədrisi təcrübəsi" (1926), "Fatih Əmirxan" (1926), "Tatar ədəbiyyatı tarixi" (1926), "Bizim yol" (1927), "Tatar proletariyatının ilk yazıçısı - Q.Kolaxmetov" (1927), "Qandallar haqqında", "Qədim tatar ədəbiyyatından yeni materiallar" (1927), "Ədəbiyyat" (1927), "Qəlimcan İbrahimov və onun ədəbi yaradıcılığı" (1928), "Simvolizm haqqında" (1932) və s. kitabları nəşr olunub. 1927-ci ildə dosent elmi adını alıb. 1936-cı ildə Özbəkistan SSR Xalq Maarif Komissarlığının qərarı ilə dissertasiya müdafiə etmədən ona filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi verilib. 1930-cu ildə yenidən Orta Asiyaya yola düşüb və həyatını özbək ədəbiyyatı tarixini öyrənməyə həsr edib. 1932-ci ildə Səmərqənddə Özbəkistan Dövlət Universitetində işləyib, burada özbək dili və ədəbiyyatı kafedrasının açılması və yaradılmasında mühüm xidmətləri olub. Daşkənd Pedaqoji İnstitutunda da dərslər deyib. 1937-1941 və 1952-1956-cı illərdə Özbəkistan Dövlət Universitetində, 1941-1952-ci illərdə Orta Asiya Dövlət Universitetində özbək ədəbiyyatı kafedrasının professoru olub. Tatar, özbək, qazax və türkmən dillərində yaratdığı böyük ədəbi irsi var. Ədəbi prosesi dil, ictimai düşüncə, təhsil, din, elm kontekstində araşdırmışdır. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, tatar dilinin morfologiyası və sintaksisi, pedaqogika, metodika tarixi üzrə dərslərin müəllifidir. Tatar ədəbiyyatını, özbək, qazax, türkmən, başqırd ədəbiyyatı tarixini, Şərq pedaqogikasını tədris edib.

Qabdrəhman Saqdi 6 noyabr 1956-cı ildə Səmərqənddə dünyasını dəyişib.

**Pavel İvanoviç
İVANOV**

Çuvaş tarixçisi və jurnalist. Birinci Türkoloji Qurultaya Çeboksarıdan nümayəndə seçilib. Qurultayın mandat komissiyasının üzvü olub. 4 mart tarixində keçirilən 12-ci iclasda çıxış edib və yeni əlifbamı dəstəklədiyini deyib. II Dünya müharibəsinin iştirakçısı olub. 1946-cı ildə diyarşünaslıq muzeyi yaradıb.

Sergey İvanoviç RUDENKO

28 fevral 1885-ci ildə Xarkovda dünyaya gəlib. Sankt-Peterburq Universitetində təhsil alıb. Arxeoloq və etnoqraf kimi Zabaykalda, Altay dağlarında, Başqırdıstanda, Qazaxıstanda tədqiqatlar aparıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının Başqırd Ekspedisiyasına rəhbərlik edən Rudenko başqırdların antropologiyası və etnologiyasının öyrənilməsində yeni səhifələr açıb. Rusiya Etnoqrafiya Muzeyinə rəhbərlik edib. Tomsk Universitetində çalışıb. Misirdə, İtaliyada, Fransada, Türkiyədə, Suriyada, Fələstində tədqiqatlar aparıb. Eskimos mədəniyyətini araşdırıb. Texnika elmləri doktoru, professorudur. Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü, Paris Antropologiya Cəmiyyətinin üzvü seçilib. Türkojii Qurultaydan 4 il sonra, 1930-cu il avqustun 5-də Ufada "Astoriya" mehmanxanasındakı otağında həbs edilərək, 10 il müddətinə islah-əmək düşərgəsinə göndərilmişdir. 1945-ci ildə Rudenko arxeologiya tarixinə İskit mədəniyyətinin möhürünü vurub, məşhur Pazırq mədəniyyətini, o cümlədən, dünyanın ən qədim xalçası olan Pazırq xalçasını kəşf edib.

Sergey Rudenko 16 iyul 1969-cu ildə Leningradda dünyasını dəyişib.

Rauf Əhmədoviç SABİROV

10 dekabr 1894-cü ildə Kazan quberniyasında dünyaya gəlib. İlk təhsilini mədrəsədə alıb. Nijni Novqorodda fəhləliklə məşğul olub. 1915-ci ildə orduya çağırılıb. İnqilabdan sonra Qırmızı Ordunun 170-ci Atıcı Diviziyasında xidmət edib. 1918-ci ildə diviziyanın əsgər komitəsi onu Ümumrusiya Müsəlman Hərbi Qurultayına nümayəndə seçərək Kazana göndərib. 1921-ci ilə qədər əvvəlcə tatar pedaqoji kurslarında müəllim, sonra isə Mamadış şəhər İcraiyyə Komitəsinin

sədri olub. 1921-ci ildə Tatar Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmiş və həmin il Tatarıstan ASSR Rəyasət Heyətinin sədri olmuşdur. 1924-cü ildə Moskvaya dəvət olunub. SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin milli şöbəsinin müdiri müavini təyin edilib. "1921-ci il aclığından sonra Tatarıstan Respublikasının kəndləri" kitabını yazaraq publisist kimi tanınıb. Bu kitabda o, Sovet rəhbərliyinin Hərbi Kommunizm siyasətini tənqid edib, yeni iqtisadi siyasətin sürətlə həyata keçirilməsinə çağırıb. Mirseyid Sultanqaliyevi dəstəkləyib. 1923-cü ilin iyun ayında RKP(b) Mərkəzi Komitəsinin dördüncü iclasında Sultanqaliyevə qarşı irəli sürülən ittihamları təkzib edən çıxış edib. 1924-cü ilin dekabrında Tatarıstan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsindən istefa verib. Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin üzvü olub. 1925-1929-cu illərdə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin milli şöbəsində çalışıb.

1929-cu ildə ilk dəfə "burjuia millətçiliyi" ittihamı ilə həbs edilib. İki il sonra azadlığa buraxılıb. 1932-ci ildə ikinci həbsdən azad edildikdən sonra Moskvadakı avtomobil zavodunda usta işləyib.

1937-ci ildə "casusluq və terror fəaliyyəti" ittihamı ilə yenidən həbs olunub. 1937-ci il dekabrın 30-da güllələnib.

Səfərbəy SİYUXOV

1887-ci il mayın 4-də Kubanda anadan olub. 1899-1903-cü illərdə Maykop məktəbində oxuyub. 1907-ci ildə Kuban Müəllimlər Seminariyasında təhsil alıb. Adıgey dilində təhsilin təşkilində fəallıq göstərib. Jurnalist olub. "Kubanskıe vedomosti", "Kubanskaya škola", "Kubanskiy listok", "Maykopskoye exo", "Müslümskaya qazeta" və s. qəzetlərdə Çerkəz-Adıgey mədəniyyəti barədə yazıları dərc olunub. 1914-cü ildə adıgey dili müəllimlərinin hazırlanması və ya onların ana dilində tədrisi üçün pedaqoji kursların açılması ilə bağlı fəaliyyət göstərib. 1915-ci ildə "çerkəzlərin milli əlifbası" problemini aktuallaşdırıb. 1915-1916-cı illərdə Maykop Müəllimlər İnstitutuna daxil olub. 1918-ci ildə ilk Çerkəz əlifbası kitabını nəşr edib, Terminologiya problemləri ilə məşğul olub. Adıgey Vilayətinin Tədqiqi Cəmiyyətini yaradıb. Qafqaz tayfalarının dillərini Asiya və Avropa xalqlarının dilləri ilə müqayisədə, elmi şəkildə öyrənməyi təklif edib. Krasnodarda kitabxana, məktəblər, bağça, uşaq evləri və texnikum açılması onun adı ilə bağlıdır. 1937-ci ildə burjuia millətçiliyi ittihamı ilə həbs edilərək güllələnib.

Anempodist İvanoviç SOFRONOV

Anempodist İvanoviç Sofronov 2 noyabr 1886-cı ildə Yakut vilayətində doğulub. Kilsə məktəbində oxuyub. 1912-ci ildə Saxa ədəbiyyatsevərlər dərnəyini qurub. Yakut dramaturgiyasının banisidir. Yakut dilində ilk qəzetin - "Saxa ololoğonun" redaktoru olub. 1921-ci ildə "Saxa omuk" Maarif Cəmiyyətini qurub. 1926-cı ildə "Çolbon" ədəbi-bədii jurnalını təsis edib. Saxa Teatrının ilk direktoru və Respublika Dövlət Kino Komitəsinin sədri olub. 1925-ci ildən Moskvada Mərkəzi Nəşriyyatın Yakut bölməsində işləyib. 1927-ci ildə həbs edilərək Novosibirsk, daha sonra Kazan və Butırka həbsxanalarında cəza çəkib. 29 oktyabr 1929-cu ildə əksinqilabi təşkilatda iştirak etdiyinə görə 5 il müddətinə Solovetski həbs düşərgəsində saxlanılıb. 24 dekabr 1935-ci ildə vərem xəstəliyindən vəfat edib.

Abdulla TAĞIZADƏ

1897-ci ildə Gəncədə dünyaya gəlib. Gəncə gimnaziyasında oxuyub. 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinə daxil olub. Moskva Universitetinin hüquq fakültəsində, Leningraddakı Şorq Dilləri İnstitutunda, eyni zamanda Leningrad Universitetinin dil və mədəniyyət fakültəsində təhsil alıb. Maarif Nazirliyi yanında yaradılan əlifba komissiyasında yaxından fəaliyyət göstərib. 1920-ci ildə Maarif Komissarlığında texniki katib, "Qaçqınlar və əziyyət çəkənlərə kömək üçün yaradılan xüsusi komissiya"da sədr müavini, 1921-ci ildən Xalq Torpaq Komissarlığının "Əkinçi" jurnalında məsul katib işləyib. Bakı Sovetinin üzvü olub. 1922-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Məktəbdənkənar Təربiyə İdarəsinin Müdir müavini olub. 1922-

ci ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Yeni Əlifba Komitəsində çalışıb. Komitənin rəhbərlərindən biri olub. 1928-ci ildə Ümumittifaq Yeni Əlifba Komitəsinin "Kultura i pismennos Vostoka" toplusunda məsul katib işləyib. "Qədim türk dilləri" (1927), "Müxtəsər üslubiyat" (1933) kitablarının müəllifidir. Ali məktəblərdə "Qədim türk dilləri" fənnindən, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunda aspirantlara "Qədim Türk dillərinin yazılı abidələri" və "Türk dillərinin qrammatikası" fənlərindən mühazirələr oxuyub. İnstitutda dilçilik və terminologiya şöbəsinin müdiri işləyib. "Türk-tatar dillərinin tarixi sərf-nəhvi" kitabı nəşr olunub.

1937-ci il martın 17-də həbs edilib.

1938-ci il yanvarın 12-də "xalq düşməni" kimi güllələnib.

Həmid SULTANOV

25 may 1889-cu ildə Qazax qəzasının Şınıx kəndində dünyaya gəlib. 1909-1903-cü illərdə Almanyanın Leypsiq Politeknik İnstitutunda təhsil alıb. Azərbaycan İnqilab Komitəsi üzvü, ASSR-in ilk Daxili İşlər komissarı, İran KP katibi, sənaye və ticarət komissarı, Xalq Təsərrüfatı Şurası sədri, Naxçıvan MSSR XKŞ sədri, ZSFSR MİK katibi, ASSR kommunal təsərrüfatı komissarı və s. vəzifələrdə çalışıb.

Həmid Sultanov 1938-ci ildə "xalq düşməni" kimi güllələnib.

Ayna SULTANOVA

1895-ci ildə indiki Şabran (keçmiş Dəvəçi) rayonunun Pirobədil kəndində doğulub. 1912-ci ildə Bakıda "Müqəddəs Nina" gimnaziyasını bitirib və həmin məktəbdə dərslər deyib. 1917-1918-ci illərdə bolşeviklərlə sıx əməkdaşlıq edib. 1919-cu ilin avqustunda Moskvaya -

Y.Sverdlov adına Kommunist Universitetində oxumağa göndərilib. RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığında Yaxın Şərq şöbəsinin katibi olub. 1920-ci ildə Bakıya qayıdaraq Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsində qadınlar şöbəsinin təlimatçısı, fəhlə və kəndli qadınlar şöbəsi müdirinin müavini, sonra müdiri vəzifələrində çalışıb. "Şərq qadını" jurnalının redaktoru olub. 1930-1937-ci illərdə Azərbaycan SSR xalq maarif komissarının müavini, maarif komissarı və bir qədər sonra ədliyyə komissarı və digər vəzifələrdə çalışıb. Moskvada Qırmızı Professura İnstitutunda oxuyub.

1938-ci ildə A.Sultanova qardaşı Qəzənfər Musabəyov və həyat yoldaşı Həmid Sultanovla birlikdə repressiyaya məruz qalıb. "Xalq düşməni" kimi güllələnmişdir.

Qasım TINISTANOV

Qasım Tinistanov 10 sentyabr 1901-ci ildə İssık-Kul rayonunun Çırpıqtı kəndində dünyaya gəlib. Qırğız dilçisi, şair, dövlət xadimidir. Latin əlifbasına əsaslanan qırğız yazı sisteminin banisidir. Karakolda yeni metodlu özbək məktəbində təhsil alıb. 1915-ci ildə Sazanovkada missioner məktəbində, 1916-cı ildə Prjevalskda təhsil alıb. 1917-ci ildə Çində muzdurluq edib. 1920-ci ildə "Jana uris" qəzetinin redaksiyasında şöbə müdiri vəzifəsinə çalışıb. 1921-ci ildə Karakolda Qırğızistan teatr qrupunu yaradıb. Qırğız dili və qırğız folklorunu tədqiq edib. "Ak jol" qəzetində, 1923-1924-cü illərdə "Jas-Kayrat" və "Sana" jurnallarında çalışıb. 1924-cü ildə Daşkənddə Qazax-Qırğız Maarif İnstitutunu bitirib. Elmi komissiyanın qırğız bölməsi ilə əməkdaşlıq edib. Alaş Partiyasının üzvü olub, 1924-cü ildə Ümumittifaq Kommunist (bolşeviklər) Partiyasına qəbul edilib. 1923-cü ildə ərəb əlifbasına əsaslanan islah edilmiş qırğız əlifbasını hazırlayıb. 1925-ci ildən Türkünstan Respublikası Elmi Komissiyasının Akademik Mərkəzinin Qırğız Vilayət şöbəsinin sədri vəzifəsinə təyin edilib. Tinistanovun rəhbərliyi altında Elmi Komissiya təhsil sistemini yeniləyib; Qırğızistan tarixi tədqiq olunmağa başlanılıb və s. 1925-1927-ci illərdə "Yeni Əlifba Cəmiyyəti"nin rəhbəri olub. Birinci Türkoğlu Qurultayda "Yeni əlifbaya keçid haqqında" məruzə etmişdir. Məruzə Bartoldun, Oldenburqun, Çobanzadənin, Samoylovicinin, Malovun çıxışlarında təqdir edilmişdir. 1927-1930-cu illərdə Qırğızistan Sovet Sosialist Respublikasının komissarı vəzifəsində çalışıb. "On il yeni

əlifba uğrunda mübarizə" əsərini yazıb. 1928-1931-ci illərdə "Yeni mədəniyyət yolunda" jurnalının redaktoru olub. Qırğızistan Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. İlk qırğız professorudur. Dilçiliklə bağlı əsərləri çoxdur. Şairdir, dram əsərləri yazıb. "Canlı Mirza" poeması qırğız ədəbiyyatının ilk modern nümunələrindən sayılır. "İnternasional" şeirini qırğız dilinə çevirmişdir.

1 avqust 1937-ci ildə həbs olunub. Haqqında güllələnmə hökmü verilib. 1938-ci il noyabrın 5-də güllələnib.

**Şamil Xayrulloviç
USMANOV**

26 dekabr 1898-ci ildə Saratov quberniyasında müəllim ailəsində anadan olub. İbtidai təhsilini Həştərxanda alıb, sonra Orenburqdakı Hüseyniyyə mədrəsəsində, 1911-1914-cü illərdə Orenburq Peşə Məktəbində oxuyub. 1917-ci ilə qədər Simbirsk quberniyasında Akqurinlərin parça fabriklərində mexanik işləyib. 1917-ci ilin martında bolşevik partiyasına qoşulub. Təşviqat aparmaq üçün 119-cu Ehtiyat Piyada Alayına göndərilib. Sızran Qarnizon Komitəsinin katibi seçilib. 1917-ci ilin noyabrında Sızranda Qırmızı Ordu hissələrinin yaradılması üzrə komissar olub. 1918-ci ilin mayında müsəlman batalyonu onun rəhbərliyi altında Şərq Cəbhəsinə göndərilib. Orenburqda macar, alman və polyak hərbi əsirlərindən ibarət könüllülərlə birləşən Üçüncü Beynəlxalq Legiona komandirlik edib. Perevolotski və Orsk yaxınlığındakı döyüşlərdə fərqlənib. 10 mart 1919-cu ildə Volqa Tatar Atıcı Briqadasının siyasi komissarı təyin edilib. 1919-cu ilin oktyabrında Mərkəzi Müsəlman Hərbi Kollegiyasının siyasi şöbəsinin müdiri olub. Hərbi Kollegiyanın nəşri olan "Qızıl Ordu" qəzetinin fəaliyyətinə nəzarət edib. Tatar Respublikasının qurulması problemləri ilə bağlı məqalələr dərc edib. Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 27 may 1920-ci il tarixli Tatar ASSR-in yaradılması haqqında fərmından sonra Respublikanın Müvəqqəti İncilab Komitəsinin katibi təyin edilib. Daşkənddəki Şərqşünaslıq İnstitutunda hərbi kursların siyasi şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. 1922-ci ildə Birləşmiş Tatar-Başqırd Hərbi Məktəbinin komissarı olub. 1925-ci ildə Moskvadakı Qırmızı Ordunun milli hərbi təhsil müəssisələrinin inspektoru təyin edilib. 1927-ci ildə təxris edilib. Kazanda radiostansiyanın tikintisinə nəzarət edib.

1925-ci ildə Ümumittifaq Yeni Türk Əlifbası Mərkəzi Komitəsinin üçüncü

plenumunda latin əlifbasına keçilməsini müdafiə edənlərdən biridir. 1929-cu ildə Moskvaya köçüb. 1930-cu ildə Moskva Regional Esperantist Komitəsinin icraçı katibi seçilib. Beynəlxalq İncilabi Esperanto Yazıçıları Assosiasiyasının üzvü olub. 1934-cü ildən SSRİ Yazıçıları Birliyinə qəbul edilib.

8 aprel 1937-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

Nazir TÖREKULOV

1892-ci ilin oktyabrında Kokand şəhərində anadan olub. İbtidai təhsilini Kokandda yeni üsullu mədrəsədə və "Rus-qazax məktəbi"ndə alıb. Səkkizsinifli Kokand məktəbini bitirib. Moskva Ticarət İnstitutunun İqtisadiyyat fakültəsində təhsil alıb. Minskə gizli təşkilat olan "Yerkin Dala" ("Azad çöl") Cəmiyyətini yaradıb. Türkünstan Respublikası Fəhlə, Əsgər və Müsəlman Deputatları Sovetinin katibi və Xalq Maarif komissarı, Skobelev Vilayət Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri olub. Türkünstanda Süvari Ordusunda siyasi idarəsinin rəisi vəzifəsində xidmət edib. Kokandda "Xalq qəzeti"nin yaradılmasında yaxından iştirak edib. Türkünstan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı olan "İnkilob" ("İncilab") jurnalının nəşrini təşkil edib. 1920-ci ildə Türkünstan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi, 1921-ci ildə Türkünstan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri, Türkünstan MSSR Xalq Maarif komissarı olub. 1922-ci ildən Moskvada Şərq Xalqları Mərkəzi Nəşriyyatının İdarə Heyətinin sədri, Şərq nəşriyyatının rəhbəri, Ümumittifaq Şərqşünaslıq Elmi Birliyi Rəyasət Heyətinin üzvü və Şərq Xalqları İnstitutunun rektor müavini olub. 1928-ci ildə SSRİ-nin Hicazdakı (Səudiyyə Ərəbistanı) səlahiyyətli nümayəndəsi təyin edilib. 1931-ci ildə SSRİ-dən Səudiyyə Ərəbistanına neft məhsullarının tədarükü üçün ilk böyük müqavilə onun vasitəçiliyi ilə bağlanıb. Həcc ziyarətində olub. 1935-ci ildə səfir vəzifəsindən geri çağırılıb. 1936-cı ildən Leninqrada Şərq Xalqları İnstitutunda çalışıb. 1937-ci il iyulun 17-də həbs edilib. Noyabrın 3-də pantürkist ittihamı ilə güllələnib.

Fərid XURŞİT

Məmduh Şövkət Azərbaycan dövlətindəki səfirlik fəaliyyətini tamamladıqdan sonra səfirlik konsulluqla əvəz olunub və Fərid Xurşit Türkiyənin Bakıdakı konsulluğunun baş katibi olub. Konsulluq keçmiş Mixaylovski (Zevin), indiki Əziz Əliyev küçəsindəki binanın 4-cü

və 5-ci mərtəbələrində yerləşib. Fərid Xurşitin özü isə xanımı və qızı ilə birgə Buzovnada yaşayıb. Azərbaycan ziyalıları ilə sıx irtibatda olub. Hüseyn Cavidin istintaq materiallarında Böyükəğa Taliblinin 17 avqust 1937-ci ildə verdiyi ifadəsində diqqəti cəlb edən bir məqam var: "Bu professorlar (türkiyəli professorlar - A.T.) təkcə Azərbaycanın ədəbiyyat məsələlərində fəal iştirak etmirdilər, onlar məqalələr, dərslilər yazırdılar, həm də pul verirdilər... Bu cür görüşlərdən biri İsmayıl Hikmətin dediklərindən mənə məlumdur. İsmayıl Hikmətin dediyinə görə, mənzilində Triniç, Hüseyn Cavid, Cabbar Əfəndizadə və türk səfiri görüşdülər. Bu görüş zamanı guya türk ədəbiyyatından heç nə ilə fərqlənməyən Azərbaycan ədəbiyyatına türk nüfuzunun təsiri məsələləri müzakirə olunurdu". Türkiyəli professorlar deyəndə, Talibli, şübhəsiz ki, Muhiddin Birgəni, İsmayıl Hikməti və Halil Fikrəti nəzərdə tuturdu. Azərbaycan hökuməti də məhz Fərid Xurşitin zamanında Türkiyədən müəllim istəmişdi. Türkiyəli müəllimləri də Bakıda NKVD-nin erməni kökəli rəhbərlərindən və əməkdaşlarından mühafizə edən Fərid Xurşit idi. Bu barədə İsmayıl Hikmətin belə qeydləri var: "Hər gün Bakı küçələrində xalqa nitq söyləyən firqəçilər Türkiyə hökumətini paşalar hökuməti adlandırırdılar və onların zəhnini tənqid edirdilər; hər gün də Türkiyənin Bakıdakı Baş konsulu tərəfindən aldığı etirazla: "Çox müəssirlik, bunu edənlər avam xalqdır, üzr dileyirik, biz onların öhdəsindən gələrik!" tərzində uydurma bir üzrxahlıq edirdilər".

**Nani Xasanoviç
TOKOV**

Üçkulan aulunda anadan olub. Aul məktəbində təhsil alıb. Ərəb dilini, Şərq ədəbiyyatını bilib. Mədrəsə və məktəbdə dərs deyib. Çerkesskdə müxtəlif vəzifələrdə çalışıb. Şair idi. "Kuban Regional Vedomosti" qəzetində dağların həyatından bəhs edən yazılar yazırdı. Qaraçay bölgəsinin İcraiyyə Komitəsinin üzvü olub. Qaraçay folklor materiallarının toplanması və sistemləşdirilməsi sahəsində xidmətləri var. N.Tokov dağlıların nağıllarını, Xerla-Kol gölündəki sualtı otlaqların əfsanəvi çobanı Aimuşunun mahnılarını ərəb hərfləri ilə yazıyaraq alıb.

Türkoğlu Qurultaydan qayıdandan az sonra qətlə yetirilib.

Xalid Səid XOCAYEV

Xalid Səid Xocayev 1888-ci ildə Daşkənd yaxınlığındakı Koş-Kurqan kəndində anadan olub. İlk təhsilini mədrəsədə alıb. 1914-1918-ci illərdə İstanbul Universitetində təhsil alıb. Qafqaz Türk İslam Ordusunun əsgərləri ilə birgə Azərbaycana gəlib. Əvvəl Gəncədə, sonra Bakıda orta və ali məktəblərdə dərs deyib. SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında çalışıb. Dünya türkologiyasında ilk dəfə Mahmud Kaşqarının "Divanı Lügət it türk" əsərini dilimizə tərcümə edib. Dilçiliyimizdə üslubiyyətə, müqayisəli qrammatikaya, dil tarixinə dair ilk dərsliklərin müəlliflərindəndir. "Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası" (Bakı 1926), "Müxtəsər üslubiyyət" (Bakı 1934) kimi əsərləri nəşr olunub. Elmi bioqrafiyasının tam olmayan siyahısında "Osmanlı, özbək, qazax dillərinin müqayisəli sərfi", "Yeni əlifba yollarında əski xətirə və duyğularım", "Müxtəsər üslubiyyət", "Müfəssəl sintaksis", "Üslubiyyət nəzəriyyəsi", "Türk dilinin tarixi qrammatikası", "Cığatay ədəbiyyatı haqqında mühazirələr", "Türk ədəbiyyatının nəzəriyyəsi", "Türkdüstan tarixinin qısa icmal", "İran dillərinin qrammatikası", "Mahmud Kaşqarlı "Divan"ı mətninin izahlı, elmi tərcüməsi", "Orxon kitabələrinin izahlı tədqiqi", "Türk məktəbi üçün rus dili" kimi bir qismi mətbu, bir qismi isə 1937-ci ildə müsadirə olunmuş kitablar, əsərlər (və itkin əlyazmalar) var. Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsində ən aktiv iştirak edən dilçilərdən biri olub.

1937-ci il iyunun 3-də həbs edilib. Həmin il oktyabrın 12-də güllələnməyə məhkum olunub.

Cəlil MƏMMƏDZADƏ

1888-ci ildə Şuşada dünyaya gəlib. Şuşa Realnı Məktəbini bitirib. 1906-

1909-cu illərdə Kiyevdə özəl gimnaziya təhsil alıb. Kiyevdəki Müqəddəs Vladimir Universitetinin tibb fakültəsində oxuyub. 1917-ci ildə ali təhsilini başa vurub. Tələbəlik illərində "Kiyev şəhəri müsəlman tələbələr təşkilatı"nın fəal üzvü olub. 10 oktyabr 1918-ci ildə Ukraynada yaşayan azərbaycanlılar "Azərbaycanın Ukraynada Komissarlığı"nın təsis yığıncağında Cəlil Məmmədzaadəni komissar seçiblər. 1918-ci ilin yayından Cəlil Məmmədzaadə Azərbaycan hökumətinin Ukraynadakı rəsmi nümayəndəsinin vəzifələrini yerinə yetirib. Kiyevdəki İran Konsulluğunun katibi işləyib. Azərbaycan SSR Siyasi İdarəsinin nəzdindəki mədəniyyət şöbəsinin müdiri vəzifəsində (iyun 1920 - dekabr 1920) çalışıb. Rus və Ukrayna dillərini mükəmməl bilib. 1920-1921-ci illərdə Xalq İctimai Təminat Komissarının şəxsi katibi olub. "Azərnəşr"-in direktoru, Teatr İdarəsinin sədri vəzifələrində də çalışıb. 1922-ci ildə "Yeni türk əlifbası" dərsliyini hazırlayanlardan biriydi. 1923-cü ildə Xalq Maarif Komissarının müavini, "Maarif və mədəniyyət" jurnalının baş redaktoru, Ali Pedaqoji İnstitutda direktor, pedaqogika fakültəsinin dekanı (1926-1928) vəzifələrində çalışıb. Azərbaycan Maarif Komissarlığı sənət və ali məktəblər müdiri Cəlil Məmmədzaadə Birinci Türkoloji Qurultayın təşkilatçılarından biriydi. Mandat komissiyasının sədri də onu seçmişdilər. Qurultayda "İmla, məktəblərdə ana dili və əlifba tədrisi haqqında" məruzə etmişdi. Qurultaydan dərhal sonra, Azərbaycan Kommunist bolşeviklər Partiyası Nəzarət Komissiyasının 24 mart 1926-cı il tarixli iclasında Cəlil Məmmədzaadənin "Maarif və mədəniyyət" in baş redaktoru olduğu dövrə Əhməd Cavadın "Göygöl" şeirini (1925, №2) dərc etməsinin səbəbləri müzakirə olunub. 1932-1934-cü illərdə Azərbaycan Mərkəzi Nəzarət Komissiyası və Fəhlə-Kəndli Müfəttişliyi sovet quruculuğu şöbəsinə rəhbərlik edib.

Cəlil Məmmədzaadə 46 il yaşayıb. Uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra 7 iyun 1934-cü ildə Bakıda vəfat edib.

Bilal Süleyev

1893-cü ildə Almatı vilayətinin Aksu rayonunda anadan olub. Mədrəsə təhsili alıb. 1913-1916-cı illərdə Orenburq Müəllimlər Seminariyasında oxuyub. 1916-1918-ci illərdə Kapaldakı tatar məktəbində dərs/hissə müdiri vəzifəsində çalışıb. 1918-1927-ci illərdə maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olub. Qazax Pedaqoji İnstitutunun Daşkənddən Sempalatinskə və Orenburq İnstitutunun Aktyubinskə köçürülməsində yaxından iştirak edib. 1928-ci ildə Almatıda ilk Qazax Universitetinin layihəsini hazırlayıb.

1929-cu ildə vilayət təhsil şöbəsinin müdiri olub. Elə həmin il Sempalatinsk Pedaqoji İnstitutuna direktor təyin edilib. 1932-1934-cü illərdə Qaraqalpaq MSSR Xalq Komissarlığında çalışıb. Əsərləri "Qazax" qəzetində, tatarların "Şura" jurnalında dərc olunub. 1931-ci ildə millətçilik ittihamı ilə həbs edilib. 1933-cü ildə bəraət alıb azadlığa buraxılmış, sonra Moskvaya köçmüş, 1934-cü ilə kimi burada qalmış, oradan isə Qaraqalpaq MSSR-in Turtkul şəhərinə Ali Təhsil Müəssisələri və Məktəblər Şöbəsinin müdiri vəzifəsinə göndərilmişdir. 1937-ci ildə yenidən həbs edilib və güllələnib.

Zakir Şakirov

3 noyabr 1881-ci ildə Ufa quberniyasının Birski qəzasının Karaça-Elqa kəndində anadan olub. 1902-ci ildə Məhəmmədiyyə mədrəsəsini bitirib. 1912-1915-ci illərdə A.L.Şanyavski adına Moskva Şəhər Xalq Universitetində təhsil alıb. 1915-ci ildən Ufada Xalq Maarif idarələrində və təhsil müəssisələrində çalışıb. 1920-1929-cu illərdə Timiryazev adına Başqırd Pedaqoji İnstitutunu bitirib. 1931-1951-ci illərdə Maarif İnstitutunda Başqırd dili və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışıb. Başqırd Elmi-Tədqiqat Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda, 1933-1934-cü illərdə Başqırdistan Xalq Maarif Kadrlarının Təkmilləşdirmə İnstitutunda, 1932-1939-cu illərdə isə Başqırd Dövlət Tibb İnstitutunda dilçilik kafedrasının müdiri olub. Kazan və Ufa quberniyalarının coğrafiyasına dair dərsliklərin, eləcə də başqırd dilinin tədris proqramlarının və lüğətlərin müəllifidir. 1924-1934-cü illərdə "Ruslar üçün başqırd dili" dərsliyi çapdan çıxıb. Başqırd ədəbi dili üçün elmi terminologiyanın yaradılmasında, rus qrafikası əsasında başqırd əlifbasının və orfoqrafiyasının işlənilib hazırlanmasında xidmətləri var. 3 dekabr 1968-ci ildə vəfat edib.

Ədhəm Mustafa oğlu FEYZİ

Milliyyətçə Rumıniya türküdür. Ədhəm Feyzi Sorbonna Universitetinin (Paris) məzunudur. 1924-cü ildə C.Qorxmazovun dəvəti ilə Dağıstana gedib. "Maarif yolu" jurnalının redaktoru olub və jurnalın hər nömrəsində elmi məqalələr dərc etdirib. Dağıstan məktəbləri üçün "Coğrafiya" dərsliyinin müəllifidir.

1930-cu ildə Buynaksk Pedaqoji Texnikumunda dərs deyib.

Aleksandr Arsenyev
TİBİLOV

Osetindir. 5 may 1888-ci ildə Tiflis quberniyasının Zalda kəndində doğulub. 1910-cu ildə Tiflis gimnaziyasını bitirmiş və elə həmin il Novorossiysk Universitetinin (Odessa) tarix-filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1915-ci ildə təhsilini tamamladıqdan sonra Tiflis gimnaziyasında rus dilindən dərs demişdir. 1920-ci ildə Cənubi Osetiyanın təhsil orqanlarında bir sıra vəzifələrdə çalışıb. Qəzet və jurnal redaktoru olub. 1930-cu ildə Tsxinvali Kitab Nəşriyyatının İdarə Heyətinin üzvü seçilib. "Bolşevik sənəti" qəzetinin redaksiyasında çalışıb. Sxinvalidə Pedaqoji Texnikumun açılmasında iştirak edib. 1925-1932-ci illərdə burada osetin dili və ədəbiyyatından dərs deyib, sonradan bu Pedaqoji Texnikuma direktor təyin edilib. Ədəbi-tənqidi məqalələr yazıb. Rus və gürcü yazıçıların əsərlərini osetin dilinə tərcümə edib.

1937-ci ildə güllələnib.

Şəraf Şərafəddinoviç
QALİMCAN

29 dekabr 1896-cı ildə Kazan quberniyasının Aksu kəndində doğulub. 1912-ci ildə Məhəmmədiyyə mədrəsəsini bitirib. 2-ci Realnı Məktəbdə təhsil alıb. Petroqradd Dəmiryol İnstitutunda oxuyub. 1915-1917-ci illərdə Peterburq Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində sərbəst müdavim olub. Bartold, Samoylov, Kraqovskinin mühazirələrini dinləyib. 1915-ci ildə Türk Ocaqlarının ideyası əsasında yaradılmış "Tatar Ocağı"nın qurucusu olub. Rusiya Müsəlmanlarının qurultaylarında iştirak edib. "Milletni Niçik Anlıysız" (Milləti necə anlayırınsız) əsərini yazıb. Tatarıstan Millət Məclisinin deputatı seçilib. Ərazi muxtariyyəti kon-

sepsiyasını hazırlayıb. Kazan Universitetində professor Boqoroditskinin tələbəsi olub. 1921-1922-ci illərdə Tataristan Akademik Mərkəzində şərqşünaslıq bölümünün rəhbəri olub. 1922-1937-ci illərdə Şərq İnstitutunda çalışıb. Rus səsləri ilə tatar səslərinin müqayisəli təhlilini verən "Палатогрaммы звуков татарского языка сравнительно с русскими" əsərini yazıb. 1927-ci ildə latın əlifbasının tətbiqinin qarşısının alınması məqsədilə Stalinə müraciət edən 82 tatar yazıçısından biridir. Dilşünaslıq, demoqrafiya, iqtisadi coğrafiya məsələlərinə həsr olunmuş əsərlərin müəllifidir. Tatar dilinin fonetika məsələlərini morfoloji kontekstdə araşdıran ilk tatar alimidir. 1912-ci ildə Qabdulla Tukayla bir yerdə ilk tatar ədəbiyyatı xrestomatiyasını - "Məktəbdə ədəbiyyat dərsləri" adlı kitabı nəşr etdirmişdir. 1926-cı ildə SSRİ Diyarşünaslıq Cəmiyyətinin müxbir üzvü. 1929-cu ildə Vena Eksperimental Fonetika Assosiasiyasının həqiqi üzvü seçilib.

1937-ci ildə həbs olunub. Həbsxanada iflic olub, 1945-ci ildə həbsdən azad edilib. 1950-ci ildə Kazanda vəfat edib.

**İslam Əbdül-Kərimoviç
XUBİYEV (Qaraçaylı)**

1896-cı ildə Qaraçay-Çərkəz Muxtar Dairəsinin Kart-Curt kəndində anadan olub. 1918-ci ildə Qaraçay qəyyumu seçilib. 1919-1920-ci illərdə dəftərxanada katib və Krasnodarda dağ işləri üzrə hökumət üzvü olub. 1920-ci ildə Kuban Radası tərəfindən Don, Kuban və Terekin Ali Dairəsinə seçilib. 1921-ci ildə Qaraçayın Ağ Qvardiya kulak dəstəsinin Kəbardin-Balkar Respublikasına qarşı üsyanının təşkilində iştirak edib. Rostovda "İnqilab və Dağlıq" jurnalının məsul katibi vəzifəsində çalışıb. 1927-ci ildə Kommunist Partiyasının Qaraçay Vilayət Komitəsinin üzvü olub. 1928-ci ildə Moskvadakı Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist İnstitutunda oxuyub. 1929-cu ildə "yad mənşəli" olduğuna görə partiyadan xaric edilib. Sonra Kuban Radasına seçilib. Rada Rəyasət Heyətinin üzvü olub. Pyatigorskda S.M.Kirov adına Regional Dağ Tarixi və Dilçilik Tədqiqat İnstitutunda kiçik elmi işçi kimi çalışıb.

28 dekabr 1937-ci ildə həbs edilib və 11 fevral 1938-ci ildə "xalq düşməni" kimi güllələnib.

Orazmurat ŞAMURADOV

1886-cı ildə Türkmənistanın Bayramlı rayonunun Müceur aulunda doğulub.

lub. Buxara mədrəsəsinə bitirib. Türkmənistan sovetləşəndən sonra bir neçə dəfə həbs olunub. Sonra Türkiyəyə gedib. İstanbul Universitetində təhsil alıb. İstanbulda türk qızı Sedat xanım ilə evlənib. 1924-cü ildə həyat yoldaşı və iki övladı ilə Türkmənistanı qayıdıb.

14 yanvar 1938-ci ildə "xalq düşməni" ittihamı ilə güllələnib.

**Lev Vladimiroviç
ŞERBA**

20 fevral 1880-ci ildə Minsk quberniyasında dünyaya gəlib. Kiyevdə 2-ci Kiyev Gimnaziyasını qızıl medalla bitirib. 1898-ci ildə Kiyev Universitetinin Təbiət Elmləri fakültəsinə daxil olub. Təhsilini Sankt-Peterburq Universitetinin Tarix və Filologiya fakültəsində davam etdirib. 1906-1908-ci illərdə Avropada yaşayıb. Leypsiq, Paris və Praqada qrammatika, müqayisəli dilçilik və fonetika üzrə təhsil alıb. Parisdə Rusonun eksperimental fonetika laboratoriyasında çalışıb. 1909-cu ildən Sankt-Peterburq Universitetində mühazirələr oxuyub. Müqayisəli qrammatika, fonetika, rus və qədim slavyan, latın və yunan dilləri üzrə kurslar keçib, fransız, ingilis və alman dillərinin tələffüzünü tədris edib. 1909-cu ildə Sankt-Peterburq Universitetində Eksperimental Fonetika laboratoriyasını təsis edib. 1912-ci ildə magistr dissertasiyasını ("Rus saitləri keyfiyyət və kəmiyyət baxımından"), 1915-ci ildə isə doktorluq dissertasiyasını ("Şərq sorb dialekti") müdafiə edib. 1916-cı ildən Petroqrad Universitetinin Müqayisəli Dilçilik kafedrasında professor olub. 6 dekabr 1924-cü ildən Rusiya Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 27 sentyabr 1943-cü ildən isə SSRİ Elmlər Akademiyasının akademiki olmuşdur. 1924-cü ildən Beynəlxalq Fonetiklər Assosiasiyasının fəxri üzvü seçilib. "Fonem" termininə müasir mənə verib. Leningrad (Sankt-Peterburq) fonoloji məktəbinin banisi sayılır. Sintaksis, qrammatika, dillərin qarşılıqlı təsiri, rus və xarici dillərin tədrisi, dil normaları, orfoqrafiya və orfoepiya problemlərini araşdırıb, lüğətlərin elmi tipologiyasını yaradıb. Dil materialını, dil sistemini və nitq fəaliyyətini fərqləndirərək, Sossurün dil və nitq fərqləndirmək ideyasını inkişaf etdirib.

1941-ci ilə qədər Leningrad Universitetində dərslər deyib.

1944-cü ildə dünyasını dəyişib.

**Vsevolod Bronislavoviç
TOMAŞEVSKI**

13 sentyabr 1891-ci ildə Sankt-Peterburqda dünyaya gəlib. 1909-cu ildə Sankt-Peterburq Universitetinin tarix və filologiya fakültəsinə daxil olub. Ümumi Dilçilik və Sanskrit kafedrasında təcrübə keçib. 1914-cü ildə Bolşevik Partiyasına qoşulub. Vətəndaş müharibəsində vuruşub və Volqa-Xəzər Donanmasının komissarı vəzifəsində çalışıb. 1920-ci ildə Qırmızı Ordu Bakını işğal etdikdən sonra Tomaşevski Azərbaycan Xalq Maarif Komissarının müavini təyin edilib və Bakı Universitetində dərslər deyib. 1926-1927-ci illərdə Leningrad Universitetinin rektoru olub.

14 fevral 1927-ci ildə qəflətən vəfat edib.

Nemət EYNƏTULLA OĞLU

1889-cu ildə Ufada anadan olub. Linqvist türkoloq, Altayşünas, etnoqraf, publisistdir. Mədrəsədə oxuyub. 1913-19-cu illərdə Osmanlıya mədrəsəsinə tatar dili müəllimi olub. 1921-26-cı illərdə Daşkənd universitetində tatar dili və ədəbiyyatını tədris etmişdir. İslam dininin mənşəyi və onun Kazanda təşəkkül tapması ilə bağlı kitabı 1926-cı ildə nəşr olunub. 1928-ci ildən Leningrad Politexnik İnstitutunun aspirantı olub. Təhsil aldığı müddətdə əlyazmaları və folklor materiallarını toplamaq üçün Orta Asiya, Başqırdistan, Volqaboyuna elmi ezamiyyətlərə gedib. "Edigey" dastanının ən dolğun variantını hazırlayıb. 1935-ci ildə Kazan Universitetinin kitabxanasında işləyib.

1936-cı ilin noyabrında NKVD-nin "terrorçu qruplar"ın ləğvi məqsədilə həyata keçirdiyi "Yenilikçilər" adlı ümumittifaq əməliyyatı zamanı həbs edilib.

1937-ci il avqustun 3-də ölüm cəzasına məhkum edilib və həmin gün güllələnib.

Bala ƏFƏNDİYEV

1893-cü ildə Qaraqoyunlu mahalının Çaykənd kəndində doğulub. Molla məktəbini bitirib. 1907-1912-ci illərdə Qazaxda rus məktəbində oxuyub. 1913-cü ildə Bakıda "Molot" zavodunda çalışıb. 1917-ci ilin may ayında Hümmət təşkilatına qəbul edilib. Bakı sovetinə və onun İcraiyyə Komitəsinə üzv seçilib. 1918-ci ildə Bakı Sovetinin Kəndlilərlə iş üzrə komissarı olub. 1920-1921-ci illər Gəncə İnqilab Komitəsinin sədr müavini, Gəncə şəhər milisinin rəisi, 1921-1922-ci illərdə Şamaxor qəzası inqilab komitəsinin sədri, 1922-1924-cü illərdə Ermənistan SSR Daxili İşlər Xalq Komissarının müavini, 1924-1927-ci illərdə Ermənistan Kommunist partiyası Mərkəzi Komitəsinin millətlər şöbəsinin müdiri, 1927-1929-cu illərdə Ermənistan SSR İctimai Təminat Xalq komissarı, 1929-cu ildə Zaqafqaziya Federasiyası fəhlə-kəndli müfəttişliyi Xalq Komissarlığının kollegiya üzvü, 1929-1933-cü illərdə Azərbaycan Kommunist partiyası Mərkəzi Təftiş Komissiyasının məsul katibi, Azərbaycan SSR fəhlə-kəndli müfəttişliyi Xalq Komissarının müavini, 1933-1934-cü illərdə Sabirabad rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1934-1935-ci illərdə Lenkeran rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1935-1937-ci illərdə Azərbaycan KP Zaqatala rayon komitəsinin birinci katibi vəzifələrində çalışıb. İrəvanda "Rəncbər" və "Zəngi" qəzetlərinin redaktoru olub. Türk Pedaqoji Texnikumunun açılmasını təşkil edib. İrəvan Azərbaycan Dram Teatrının işini bərpa edib. 1920-ci illərdə İrəvanda latın əlifbasına keçidə rəhbərlik edib. 1924-cü ildə SSRİ Sovetlərinin II qurultayının, 1930-cu ildə Ümumittifaq KP(b) XVI qurultayının nümayəndəsi olub.

Bala Əfəndiyev 1937-ci ilin avqust ayında həbs edilib. 1938-ci ilin yanvarında güllələnib.

İbrahim YUMANKULOV

1882-ci ildə Saratov quberniyasında dünyaya gəlib. Kommunist Partiyasının üzvü olub. SSRİ Xalqlarının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi vəzifəsində çalışıb.

1937-ci ildə güllələnib.

Konstantin YUDAXIN

15 may 1890-cı ildə doğulub. 1925-ci ilin əvvəllərində Türküstan Şərq İnstitutunu bitirdikdən sonra Qırğızistan Muxtar Vilayətinin Xalq Təhsili Departamentində Akademik Mərkəzin katibi seçilib. Özbək, qırğız və yeni uyğur dilləri üzrə tədqiqatları ilə tanınır. Türkoloji aləmdə görkəmli lüğətçilərdən sayılır. Özbək və uyğur dilləri üçün ikidilli lüğətlər tərtib edib. 1940-cı ildə "Qırğızca-rusca lüğət"ə görə Stalin mükafatı alıb. Həmin ildə professor olub. 1949-cu ildə filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi alıb. 1952-ci ildə Özbəkistan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 1954-cü ildə Qırğızistan SSR Elmlər Akademiyasının akademiki seçilib.

1975-ci ildə dünyasını dəyişib.

Qazi Alim YUNUSOV

1893-cü ildə Daşkənddə anadan olub. İbtidai təhsilini birinci səviyyəli mədrəsədə alıb. 1912-1914-cü illərdə İstanbul Universitetində və Qahirədəki Əl-Əzhər Məktəbində təhsil alıb. 1918-ci ilin iyul ayında Özbək Türk Ocağı təşkilatını qurub. 1920-1922-ci illərdə Xalq Maarif Komissarlığı yanında Akademik Şuranın Dil və Terminologiya şöbəsində çalışıb. Xalq Komissarlığının Dil və Terminologiya Komitəsinin akademik katibi olub. 1924-cü ildə Xalq Ədliyyə Komissarlığında Hüquq İşləri şöbəsinin müdiri olub. 1925-1930-cu illərdə Səmərqənd Pedaqoji Akademiyasında özbək dili kafedrasının professoru olub. Universitetdə dörd dil - fars, ərəb, özbək və rus dillərini tədris edib. 1929-1930-cu illərdə Leninqraddakı Şərqşünaslıq İnstitutunda elmi işçi və akade-

mik katib vəzifəsində çalışıb. 1934-1937-ci illərdə Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi işləyib. Səmərqənd, Daşkənd və Sırdərya bölgələrinə səyahətləri zamanı xalq mahnıları, tapmacalar və atalar sözləri toplayıb. "Hiyləgər keçəl adam", "Bacarıqlı keçəl adam", "Ağıllı keçəl adam", "Tülkü və Bildirçin", "Tülkü və Tacik", "Oğru kimdir?", "Yersiz istək", "Hiyləgər qazi" və "Məğlub padşah" xalq nağıllarını qeydə alıb. Özbək xalq dastanı "Alpamış"ın ilk tədqiqatçılarından biri olub. "Hüquq terminləri lüğəti", "Özbək tayfaları və onların dilləri", "Özbək dilinin qrammatikası" və "Özbək ləhcələrinin təsnifləşdirilməsinə cəhd" adlı elmi əsərlərin müəllifidir. 1927-ci ildə Səmərqənd qəzetində Orta Asiya xalqlarının türk dillərinin ərəb əlifbasından latın qrafikasına keçidi ilə bağlı "Maarifçilik və müəllim" adlı layihəni, eləcə də hamı üçün vahid əlifba təklifini dərc etdirib. 3 iyul 1937-ci ildə həbs edilib. Orta Asiya respublikalarını Sovet İttifaqından ayırmaq və onların ərazisində milli burjuva dövləti qurmaq məqsədi ilə millətçi bir təşkilat yaratmaqda və əksinqilabi təbliğatda, gənclik illərində Türkiyədə təhsil almaqda və Cədid təhsil təşkilatlarında iştirak etməkdə ittiham olunub. Özbəkistandakı antiinqilabi pantürkist təşkilatının işində tanınmış özbək alimləri və maarifçiləri - Fitrət, Batu, Çulpan, Həşim və bir çox başqaları da mühakimə olunub.

Qazi Alim Yunusov 4 oktyabr 1938-ci ildə güllələnib.

Yakub KAMAL

1887-ci ildə Kırmda - Baxçasaray yaxınlığında doğulub. Kırım tatar əsilli rus türkoloqudur. İstanbul və Beyrutda təhsil alıb. Quranı, ərəb dili və İslam hüququnu öyrənib. 1913-1914-cü illərdə Lazarev adına Şərq Dilləri İnstitutunda xüsusi siniflərdə oxuyub. Birinci Dünya müharibəsinin əvvəlində Türkiyə vətəndaşı kimi həbs olunub və Tambova sürgün edilib. 1917-1920-ci illərdə Kırımın Kazakeri idi və Kırım müftisi Noman Çelebiçanın ölümündən sonra müfti vəzifəsini icra edib. 1917-ci ildən Baxçasarayda Zincirli mədrəsəsinin rəhbəri, 1926-1929-cu illərdə Yaltadakı Şərq Muzeyinin direktoru olub. Onun rəhbərliyi altında muzeyin kolleksiyasının yenidən təşkili həyata keçirilib. Kırım tatarlarının ta-

rixi və etnoqrafiyasına diqqət yetirilib. Yakub Kamal etnoqrafik material toplamaq üçün Kırımın tatar kəndlərinə çoxsaylı ekspedisiyalar təşkil edib. 1929-cu ilin mart ayının sonunda "yad element" olduğuna görə vəzifəsindən azad edilib. 1930-cu ildə "XIV əsr türk-tatar əlyazması - "Nəhcül-Feradis" kitabını nəşr etdirib. Monoqrafiyanın ön sözünü akademik A.N.Samoylovich yazıb.

10 iyul 1934-cü ildə həbs olunaraq, beş il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. 8 sentyabr 1937-ci ildə ikinci dəfə mühakimə olunaraq İdil-Ural işi üzrə güllələnmə cəzasına məhkum edilib. Türkiyə vətəndaşlığının bərpası üçün verilən ərəzəyə görə hökm icra edilməyib.

Yakub Kamal 12 sentyabr 1938-ci ildə "ürək dayanması səbəbindən" həbsxanada vəfat edib.

Nikolay YAKOVLEV

1892-ci ildə Don Kazaklarının Bulqurino kəndində anadan olub. 1-ci Moskva Gimnaziyasını qızıl medalla bitirib. Moskva Universitetində oxuyub. 1917-ci ilin noyabrında Moskvada bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsində iştirak edib. Moskvada Hərbi İnqilab Komitəsinin mətbuat şöbəsinin müdiri kimi "Russkie Vedomosti" qəzetini qapadıb. 1920-ci ildən etibarən Şimali Qafqaz və Dağıstan dillərini öyrənmək üçün illik ekspedisiyalara rəhbərlik edib. SSRİ xalqlarının yazısı olmayan dilləri üçün əlifbalar hazırlayan Ümumittifaq Yeni Əlifba Mərkəzi Komitəsinin Texnoqrafiya Komissiyasının sədri olub. Dilin fonoloji sisteminə uyğun əlifba üçün riyazi düstur hazırlayıb. Əlifba yaradıcılarını "kortəbii fonoloqlar" adlandırıb. Qafqaz dillərini yazmaq üçün diqraflar və köməkçi işarələr təklif edib. Moskva Şərqşünaslıq İnstitutunda və Hərbi Xarici Dillər İnstitutunda professor olub. Fəlsəfə doktoru dərəcəsi alıb. 1936-cı ildən Dilçilik İnstitutunun əməkdaşı olub. 1942-1950-ci illərdə İnstitutda Qafqaz Dilləri Bölməsinin müdiri vəzifəsində çalışıb.

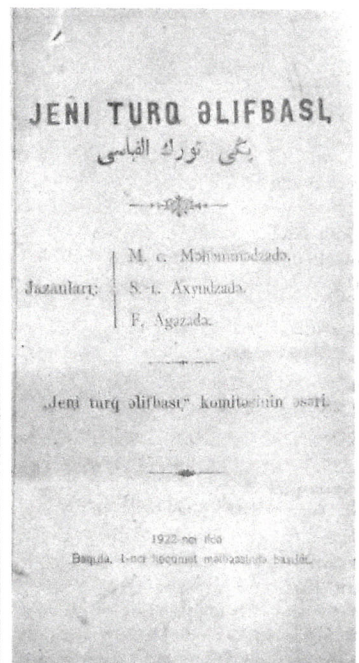
1950-ci ildə Stalinin Mərrizmə qarşı çıxışlarından sonra bütün vəzifələrindən azad edilib. Ruhi xəstəliyə tutulub. 24 il ruhi xəstə kimi yaşayıb.

1974-ci ildə vəfat edib.

ПЕРВЫЙ
ВСЕСОЮЗНЫЙ
ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЙ
СЪЕЗД.

26 февраля - 5 марта 1926 г.
(Стенографический отчет)

БАНКЪ АССР
1926.

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee	Əə
Ɔo	Ɔb	Ɔc	Ɔç	Ɔd	Ɔe	Ɔə
1	2	3	4	5	6	7
Ff	Gg	ƆƆ	Hh	Ii	Jj	Kk
Ɔf	Ɔg	ƆƆ	Ɔh	Ɔi	Ɔj	Ɔk
8	9	10	11	12	13	14
Ll	Mm	Nn	Ŋŋ	Oo	Өө	Pp
Ɔl	Ɔm	Ɔn	Ɔŋ	Ɔo	Ɔö	Ɔp
15	16	17	18	19	20	21
Qq	Rr	Ss	Şş	Tt	Uu	Vv
Ɔq	Ɔr	Ɔs	Ɔş	Ɔt	Ɔu	Ɔv
22	23	24	25	26	27	28
Xx	Yy	Zz	Ɔz	bb		
Ɔx	Ɔy	Ɔz	Ɔz	6		
29	30	31	32	33		

Информационный новый тюркский алфавит

İsmayıl HİKMƏT

İsmayıl Hikmət Ərtaylan 1889-cu ildə İstanbulda dünyaya gəlib. Orta təhsilini Qalatasaray liseyində alıb. 1911-ci ildə İstanbulda Mülkiyyə Məktəbini bitirib. Qalatasaray Liseyi və Robert Kollecinə ədəbiyyat və fransızca dərsləri verib. 1921-ci ilin mayında müəllimlikdən ayrılaraq Xariciyyə Nazirliyi Mətbuat Müdirliyində dəftərxana əməkdaşı olub. Azərbaycan hökuməti Türkiyə hökumətindən müəllimlər istədiyinə görə 1923-cü ilin aprelində Bakıya göndərilib. Bakı Universiteti və Bakı Teatr Məktəbində Türk ədəbiyyatı tarixi müəllimi, Bakı Pedaqoji İnstitutunda, Bakı Darülmüəllimində Qərb ədəbiyyatı tarixi və sənət tarixi müəllimi, 1924-ün sentyabrından Bakı Universiteti ədəbiyyat fakültəsinin dekanı işləyib. 1926-cı ildə Türkoloji Qurultayın işində yaxından iştirak edib. "Dörd il yarım Azərbaycanda" ("Azerbaycanda dört buçuk yıl") memuarından da göründüyü kimi, İsmayıl Hikmət təmsil etdiyi dövlətin, daha doğrusu, Atatürkün Azərbaycanla bağlı ideoloji konsepsiyasını həyata keçirən bir türk alimidir. Məqalədə Türkoloji Qurultay ərəfəsini təsvir edən ilginclik bir məqam var: "O zaman maarif komissarı olan şəxs (o zaman Maarif Komissarı Mustafa Quliyev idi - A.T.) böyük bir təlaşla vəziyyəti anlatdı: "Ruslar türklərə ən böyük zərbəni bu dil məsələsində endirəcəklər. Bizi Universitet tədrisatından, türk dili və ədəbiyyatından məhrum edəcəklər. Rus dilinin əsarəti altında qalacağıq. Bir çarə tapın! Qurultayda türk dilini müdafiə edin". İsmayıl Hikmət hərf inqilabının mahiyyəti barədə fərqli düşünüb. Memuarında yazır ki, "İnqilab Türkiyəsinin yaratdığı yeniliklər və yeni həmlələr arasında türk dilinin asanlıqla yazılıb oxunmasına bir çətinlik verən ərəb hərfləri yerinə, türk dili ahənginə, türk dili imlasına daha uyğun gələn, latın hərflərini qəbul etmək də vardı. Həqiqətdə hərf inqilabı təşəbbüsləri heç də yeni deyildi. Hələ Azərbaycan türkləri üçün...Hələ çarlıq Rusiyanın zamanında Azərbaycanın çox dəyərli bir ədib və şairi olan Mirzə Fətəli Axundzadə bu xüsusda çoxşəxslə layihələr hazırlamış və bunları Türkiyə və İrana da bildirmişdi. Bu layihələrdən biri də latın hərflərini qəbul etməkdə. Bu səbəbdən də belə bir təşəbbüs heç də Azərbaycan türklərinə yabançı görünməyəcəkdi. Kommunistlər bu fürsəti qənimət bildilər. Türkiyənin də belə bir təşəbbüsə keçməkdə olduğundan faydalanaraq Bakıda

bir dil qurultayı çağırmağı düşündülər. Planları çox ustalıqla hazırlanmışdı. Latın hərflərinin qəbulu türk dili və imlasını daha mükəmməl və daha sağlam şəkildə təsbit edəcəyi üçün deyil, çünki bu cəhət kommunistləri heç maraqlandırmırdı, bu deyişmə tələffüz fərqlərini də aydın və açıq-aşkar gözə çarpdıraraq, guya ləhcələr arasındakı fərqlərin ayrı-ayrı dillər olduğuna şəhadət edəcəyi üçün işlərinə yarıyırdı. Bu ləhcələrin inkişaf edə bilməsi, ayrı-ayrı qramerlərə, ayrı-ayrı sintaksislərə lüzum göstərməkdə olduğunu da irəli sürərək, bunların tamamilə bir-birlərindən ayrılmasına bir yol açılmış olacaqdı. Bu da onların arayıb tapmadıqları, tapıb da varla bilmədikləri bir nəticə idi. Qəbul ediləcək latın hərfləri arasına atılacaq ayrılıqlar da istənilən əsaslı ayrılığı təmin etmək üçün vasitə olacaqdı. Əsasən kommunist rusların latın hərflərindən məqsədləri rus hərfləri idi. Yoxsa, özlərinin qənaətləri də latın hərflərinin səsləri ən yaxşı təsbit edən hərflər olduğu sahəsində olsaydı, öz inqilabları arasında, özləri də... tamamilə latın hərflərini qəbul edərdilər. Qayələrinin nə olduğu bu gün Sovetlər birliyi hüddudları daxilində yaşayan Türk hökumətlərinin istifadə etdikləri rus əlifbasını isbat etməkdir". İsmayıl Hikmət 1927-nin iyulunda Bakı Universiteti Ali Şurasının qərarı ilə professor olub. "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" adlı əsəri Bakıda Ruhulla Axundovun dəstəyi ilə nəşr edilib. 1927-ci ilin dekabrında Bakıdakı rus kommunistlərinin təzyiqi ilə Ankaraya qayıdıb. Qazi Universitetində ədəbiyyat müəllimi, Milli Təhsil Nazirliyində müfəttiş, 1933-1935-ci illərdə Kipr Türk Liseyinin, Ankara Cümhuriyyəti Orkestrinin, İstanbul Gözəl Sənətlər Akademiyasının direktoru vəzifələrində çalışıb. 1939-un noyabrında müşavir qismində Əfqanıstana göndərilib. Kabildə "Gecə Universiteti" açıb. Əfqanıstanda ibtidai məktəbdən universitetdəki bütün təhsil sisteminin proqramlarını hazırlayıb. 1942-nin noyabrında Türkiyəyə qayıdıb. 1943-ün yanvarında İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində "Türk dili və ədəbiyyatı tarixi" kafedrasının ordinar professoru olub.

İsmayıl Hikmət Ərtaylan 18 dekabr 1967-ci ildə İstanbulda vəfat edib.

Əli YUSİF

1 yanvar 1900-cü ildə Şuşada dünyaya gəlib. 1917-ci ildə Şuşada Milli Komitənin üzvü olub. 1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin

açılış günü münasibətilə "Azərbaycan" qəzetində yazdığı məqaləsində Azərbaycan Cümhuriyyətini Prometeylə müqayisə edirdi. 1918-ci ildə Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən təhsil almaq üçün xaricə göndərilmiş azərbaycanlı tələbələrəndən biridir. Poliqlot olub: 8 xarici dil bilib. Paris Siyasi Elmlər Məktəbinin Diplomatika fakültəsini bitirib. "Yaşıl qələm" və "Ədəbiyyat cəmiyyəti"nin işində yaxından iştirak edib. Şeirlər, məqalələr yazıb, tərcümələr edib. 1917-ci ildə nəşr olunan məşhur "Qardaş köməyi" kitabında onun da şeiri çap olunub. Əli Yusifin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan bir ay əvvəl, "Qurtuluş" jurnalının 1920-ci il aprel sayında "Qarabağ xəyanətlərinə" adlı millətçilik ruhunda yazdığı şeiri dərc olunmuşdu. Birinci Türkoloji Qurultayın katibi olub. Türkoloji Qurultayın ilk qurbanlarından biri odur. Qurultay başa çatandan 3 gün sonra, yəni martın 8-də Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının (ÇK) əməkdaşları tərəfindən evində axtarış aparılaraq həbs edilib. Həbsinin səbəbi kimi qurultayda iştirak edən Türkiyə nümayəndə heyəti ilə əlaqəsi göstərilir. İstintaq dindirməsindən sonra güllələnmə cəzasına məhkum olunsun da, hökm 10 illik həbs cəzası ilə əvəzlənib. Solovkiyə - həbs düşərgəsinə göndərilib. 1935-ci ilin yanvarında həbsdən azad edilsə də, Azərbaycana qayıtmasına icazə verməyiblər. Təkrar Özbəkistana sürgün edilib. İki il sonra - 1937-ci ildə yenidən həbs edilib.

1937-ci il avqustun 18-də Daşkənddə həbsxanada güllələnib. Məzarı yoxdur.

Qriqori ÇURSİN

10 yanvar 1874-cü ildə Yeyskəndə anadan olub. 1888-ci ildə şəhər məktəbini bitirib, 1888-1894-cü illərdə Tiflis Müəllimlər İnstitutunda təhsil alıb. 1916-cı ildə Zaqafqaziya Statistika Komitəsində redaktor, 1916-1918-ci illərdə Tiflisdəki Qafqaz muzeyində Qafqaz etnoqrafiyası üzrə xüsusi kurator vəzifəsində çalışıb. 1921-1924-cü illərdə Tiflisin kitab depolarında işləyib. 1924-cü ildə Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin yanında Zaqafqaziya Elm Birliyinin tarix-etnologiya şöbəsinə rəhbərlik edib. Elmlər Akademiyasının Qafqaz Tarix-Memariq İnstitutunda işləyib. Leningrad Universitetinin professoru olub. 1928-ci ildən Zaqafqaziya Kommunist Universitetinin elmi-tədqiqat və tarix kafedrasında çalışıb.

1930-cu il oktyabrın 15-də Tiflisdə vəfat edib.

**Buna rəğmən,
İsmayıl Hikmətin
adı, dediyim kimi,
siyahıda yoxdur.
Amma Türkoloji
Qurultay günlərində
çəkilməmiş
fotoşəkillərin bir
neçəsində İsmayıl
Hikmət də var və s.**

**Yaxud Türkoloji
Qurultayın stenoq-
ramdakı siyahısında
Əli Yusif yoxdur.
Baxmayaraq ki,
Türkoloji Qurultayın
katibi olub. Türkoloji
Qurultayın ilk
qurbanlarından biri,
bəlkə də
birincisi də odur.**

**Yaxud Qurultayda,
stenoqramdan da
göründüyü kimi, çıxış
edən leninqradlı
Qriqori Çursinin
adı Qurultay
nümayəndələrinin
siyahısında yoxdur.
Amma məruzə edir,
məruzəsinə
münasibətlər var,
komissiyalarda
təmsil olunur və s.
Türkoloji Qurultay
nümayəndələri
barədə hazırlanan
buraxılışa İsmayıl
Hikmət, Əli Yusif və
Çursin barədə də
məlumatlar
daxil etdik.**